İTAATSİZLİK ÜZERİNE DENEMELER

ERICH FROMM

Çeviri : AYŞE SAYIN

ERICH FROMM

İTAATSİZLİK ÜZERİNE

(Denemeler)

Çeviri :
Ayşe SAYIN

YAPRAK
Kitap Yayın Pazarlama
Ankara Cd. 60/21
Sirkeci-İSTANBUL
Tel = 526 83 13

Kitabın Özgün Adı:
ON DISOBEDIENCE and other essays

Dizgi Eslek Matbaası/511 75 37
Baskı Gümüş Basımevi/512 81 93

İstanbul — 1987

İTAATSİZLİK ÜZERİNE
DENEMELER

I. Psikolojik ve Ahlaki Bir Sorun Olarak İtaatsizlik 7

II. Hümanist Psikanalizin Marx'ın Kuramına Uygulanması 17

III. Peygamberler ve Rahipler 37

IV. İnsanın Global (Evrensel) Felsefesi Olarak Hümanizm 57

V. Bırakalım İnsan Egemen Olsun 71

VI. Hümanist Sosyalizm 91

VII. Garantilenmiş Gelirin Psikolojik Yönü ... 111

VIII. Tek Taraflı Silahsızlanma Savunusu 125

IX. Yaşlanmanın Psikolojik Sorunları Üzerine 147

X. Barış Kuramı ve Stratejisi Üzerine 167

I. PSİKOLOJİK VE AHLAKİ BİR SORUN OLARAK İTAATSİZLİK

Asırlar boyu krallar, derebeyleri, endüstri patronları ve ana babalar **itaat etmenin bir erdem, itaatsizliğin ise ahlaksızlık** olduğu tanımında direndiler. Başka bir görüş açısı sunmak için bunun yerine şu tanımı da koyabiliriz: **İnsanoğlunun tarihi itaatsizlikle başladı ve ne yazıkki itaatle sona erecektir.**

İbrani ve Yunan tarihlerine göre, insanoğlunun tarihinin yol göstericisi itaatsizlik eylemi olmuştur. Adem ve Havva, cennette doğanın bir parçası olarak uyum içinde yaşamlarına rağmen doğanın üstesinden gelmemişlerdi. Ana rahminde ceninin varoluşu gibi doğanın içindeydiler. İnsandılar ama henüz insan değildiler. Derken bütün bu düzen bir kurala karşı itaatsizlik etmeleriyle değişti. Dünya ile anne arasındaki bağlarını koparark, göbek bağını keserek insan öncesi uyumdan insan doğdu. Böylece de bağımsızlık ve özgürlük yolunda ilk adım atılmış oldu. İtaatsizlik Adem ile Havva'yı özgür kıldı. Gözlerini açtıklarında birbirlerine yabancı oldukları gibi dış dünya da onlara yabancı ve düşmancaydı. İtaatsizlik doğa ile aralarındaki ilk bağı kopardı ve onları kişileştirdi. «İlk günah» Adem'i, yozlaştırmak şöyle dursun, onu özgür kıldı. Bu tarihin başlangıcıydı. Artık insanoğlu cennetten çıkıp kendi gücüne güvenmeyi ve bütünüyle insan olmayı öğrenmeliydi.

Peygamberler kurtarıcı öğretilerinde, insanın itaatsizliğini onayladılar: İnsan, «günahı» tarafından baştan çıkarılmamış, insan öncesi uyumdan kurtulmuştu. Peygamberlere göre, tarih insanın insana dönüştüğü yerdir. İnsan olma sürecinde insan; kendiyle, doğayla ve birlikte olduklarıyla yeni bir uyum oluşturana dek kendi sevgi ve akıl yetilerini geliştirir. Bu yeni uyum, «günlerin sonu» olarak tanımlanır ve insanların hem birbirleriyle hem de doğayla barış içinde oldukları bir dönemdir. Bu, insanın kendi yarattığı «yeni» cennetidir. Ve ancak insanın tek başına yaratabileceği bir cennettir. Çünkü «eski» cennetin itaatsizliği nedeniyle terk etmeye zorlanmıştır.

Tüm uygarlık İbrani mitindeki Adem ile Havva, Grek mitindeki Prometheus örneğinde olduğu gibi itaatsizlik üzerine kuruludur. Prometheus'un ateşi tanrılardan çalmasında insan evriminin temeli yatmaktadır. Eğer Prometheus'un «suçu» olmasaydı insanlık tarihi de olmazdı. Prometheus da Adem ve Havva gibi, itaatsizliği nedeniyle cezalandırıldı. Ama pişman olup af dilemedi. Aksine, gururla: «Tanrıların itaatkâr kölesi olacağıma bu taşa zincirlenmiş olmayı yeğlerim» dedi.

İnsan, evrimini itaatsizlik eylemleriyle tamamlamayı sürdürdü. Bu, yalnızca insanın tinsel gelişimi ile değil, kendi inançları ve vicdanları adına varolan güçlere hayır deme cesaretini gösterenlerle de olanaklı oldu. Aynı zamanda zihinsel gelişimi de itaatsizlik yetisine bağlıydı - yeni düşünceleri susturmaya çalışan otoriteye karşı olduğu gibi, değişimi saçma olarak değerlendiren geleneksel düşünceye sahip otoriteye karşı da itaatsizlik içermekteydi bu yeti.

Eğer itaatsizlik yetisi insanlık tarihinin başlangı-

cım oluşturuyorsa itaat, daha önce değindiğim gibi insanlık tarihinin son bulmasına neden olabilir. Bunu sembolik ya da şiirsel biçimde dile getirmiyorum. İnsanoğlunun uygarlığı, hatta yeryüzündeki tüm yaşamı gelecek beş-on yıl içinde yok etme olasılığı, üstelik olanağı vardır. Bu durumun akla yatkın bir yanı yoktur. Ama gerçek şudur ki, atom çağında bizler teknolojik bir yaşam sürerken insanoğlunun çoğu - gücü ellerinde tutanlar da dahil olmak üzere - hâlâ duygusal olarak taş devrinde yaşamaktadır. Öyle ki, matematik, astronomi, doğa bilimleri yirminci yüzyıla ayak uydururken politik, devlete ilişkin ve toplumsal düşüncelerimiz bilim çağının çok gerisindedir. Eğer insanoğlu kendini öldürürse, bunun nedeni ölüm düğmelerine basmayı emredenlere itaat etmek olacaktır. Bu da, insanın; korku, nefret ve hırsın ilkel tutkusuna, ayrıca milliyetçi gurura ve devlet egemenliğine itaat etmesidir. Sovyet liderleri devrimler üzerine, «özgür dünyada» yaşayan bizlerse özgürlük üzerine çok konuşuruz. Buna rağmen onlar da biz de itaatsizliğe karşı çıkarız. Sovyetler Birliği bunu açıkça ve zorla, bizse daha kapalı ve daha ince yöntemlerle yaparız.

Her itaatsizlik bir erdemdir, her itaatkârlık da bir kusurdur demek istemiyorum. Böyle bir görüş açısı itaat ve itaatsizlik arasındaki diyalektik ilişkiyi gözardı etmiş olurdu. İtaat edilenlerle edilmeyenler uzlaşmıyorsa, bir ilkeye itaat, zorunlu olarak karşıtına itaatsizlik demektir. Antigone bu ikilemin beylik örneğidir. Antigone, devletin insanlık dışı yasalarına itaat ederek, kaçınılmaz olarak insanlığın yasasına itaatsizlik etmiş olacaktı. Buna karşılık insanlığın yasasına itaat ederse, devletin yasasına karşı gelmiş olacaktır. Özgürlüğe ve bilime kendini adayanların tümü, ken-

di insanlık ve akıl yasalarına, vicdanlarına uymaları için onları susturmaya çalışanlara karşı itaatsiz davranmak zorundaydılar. İnsan, yalnızca, itaat ediyor ya da başkaldırmıyorsa köledir, ama yalnızca başkaldırıyor ve itaat etmiyorsa da isyankârdır (devrimci değil). İsyan eden kişi de bir ilke ya da inanç adına değil, öfkesi, incinmiş gururu ve düş kırıklığı nedeniyle davranır.

Bununla beraber, terimlerde bir karışıklığa yol açmamak için önemli olan bir sınıflandırma yapılmalıdır. Bir insana, kuruma ya da güce yönelik (dışadönük itaat) boyun eğmedir. Bunun anlamı da, insanın kendi özerkliğinden vazgeçmesi, kendi iradesi ve yargısı yerine yabancı bir güç tarafından yargılanmayı ve onun iradesini kabullenmesidir. Kişinin kendi aklına ya da inancına itaat etmesi ise (içedönük itaat) bir boyun eğme değil, onaylamadır. Kendi inancı ve yargısı gerçekten kişiye aitse onun bir parçasıdır. Başkalarının yargıları, kararları yerine onları izliyorsa, kişi kendine ait oluyordur. O zaman da itaat sözcüğü mecazi anlamda ve «dışadönük itaat» durumundan tümüyle farklı bir anlamda kullanılabilir.

Ama bu ayrımın da hâlâ iki başka tanıma gereksinimi vardır. Bunlardan biri vicdan kavramı, diğeri ise otorite kavramı üzerinedir.

Vicdan kavramı birbirinden hayli farklı iki fenomeni açımlayabilmek için kullanılır. Birincisi, yetkinin iç sesi olan «otoriter vicdan»dır. Bu, bizim hoşnut etmeye gönüllü olduğumuz, hoşnut edememekten korktuğumuz bir olgudur. Otoriter vicdan, kendi vicdanlarına uyan çoğu insanın yaşamından yer alır. Bu, aynı zamanda Freud'un «Üst Benlik» (Super-Ego» olarak

adlandırdığı vicdandır. Üst benlik; korku nedeniyle çocuk tarafından kabul edilen içsel emirleri ve babanın yasaklamalarını içerir. Otoriter vicdandan farklı olan diğer kavram ise «insani vicdandır». İnsani vicdan her insanın içinde varolan bir sestir. Dışsal ödüllendirmelerden ve onaylamalardan bağımsızdır. İnsani vicdan, insan olarak bizde varolan sezgisel bilgi üzerine kurulu bir kavramdır. Sezgisel bilgi ise bizim insanlık için ya da insanlık dışı olanın, yaşama neden olanın ya da onu yok edenin ne olduğunu bulmamızı sağlar. Bu vicdan, bizim insan olarak yaşamı sürdürmemizi olanaklı kılar. Bizi kendimize, insanlığımıza döndüren, dönmeye çağıran sestir.

Otoriter vicdan (Üst Benlik), içselleştirilmiş olsa bile, kişinin dışındaki bir güce itaat eder. Bilinçli olarak kişi kendi vicdanını izlediğine inanır. Oysa gerçekte, gücün ilkelerini kabullenmiştir. Bunun tek nedeni, üst benlik ve insani vicdanın yansımasını özdeş olduğu yanılgısı, ayrıca içsel otoritenin, kişiye ait olmadığı açıkça ortada olan otoriteden çok daha etkin olmasıdır. «Otoriter vicdan»a itaat, dış güçlere ve düşüncelere yönelik tüm itaatler gibi, varolma ve kendini yargılama yetisi olan «insani vicdan»ı zayıflatma eğilimindedir.

Diğer taraftan, başka birine yönelik itaatin fiilen bir boyun eğiş olduğu anlatımının, akıl dışı otoritenin akılcı otoriteden ayrı tutularak değerlendirilmesine gereksinimi vardır. Akılcı otorite, öğrenci ile öğretmen arasındaki ilişkide, akıl dışı otorite de köle ile sahibi arasındaki ilişkide gözlemlenebilir. Her iki ilişkinin temeli de emir veren kişinin kabullenilmiş olması gerçeğine dayalıdır. Ama, işleyişte, birbirlerinden farklı yapıları vardır. İdeal bir durumda, öğretmenin ve öğ-

rencinin çıkarları aynı yöndedir. Öğretmen, öğrencisinin gelişiminde başarılı olursa kendini yeterli bulur. Ama eğer başarısız olursa bu hem kendinin hem de öğrencisinin başarısızlığıdır. Öte yandan köle sahibi kölesinden olabildiğince çok faydalanmak ister. Ne kadar çok faydalanabilirse o kadar doygun olur. Aynı zamanda, köle de, kendi minimum mutluluğunu hak edebilmek için en iyi biçimde haklarını korur. Burada, kölenin ve sahibinin çıkarları tamamen karşıttır, çünkü çıkarları birbirlerine göre zararlıdır. Her iki durumda, birbirlerine göre üstünlüklerinin farklı işlevleri vardır. İlk örnekteki durumda, kişinin gelişimi otoritenin etkinliğine dayandırılır. İkincisinde ise söz konusu olan, kişinin sömürülmesidir. Buna koşut diğer bir ayrım da şudur: Akılcı otorite akılcıdır, çünkü burada otorite ister öğretmenin ister bir tehlike anında buyrukları veren gemi kaptanının elinde olsun, davranışlarını mantık yönetir, mantık evrensel olduğu için de boyun eğmeden kabullenilebilir. Akıl dışı otorite ise, zorlama ya da etkileme yoluna başvurmak durumundadır, çünkü önleyebilme özgürlüğü olan hiç kimse sömürülmeye izin vermeyecektir.

Niçin insan itaat etmeye bu denli eğilimli ve itaatsiz olmak niçin kendisi için bu denli güç? Devletin, kilisenin ve kamuoyunun gücüne itaat ettiği sürece kişi kendini korunaklı ve güvenli hisseder. Gerçekte, itaat ettiği gücün niteliği pek fark yaratmaz. Her şeyi bildiklerini, her şeye güçlerinin yettiğini sahtekârlıkla iddia edip güçlerini şu ya da bu biçimde kullananlar, her zaman bir kurum ya da insanlardır. İtaatkârlığı, kişiyi taptığı gücün bir parçası haline getirir ve kendini güçlü hissetmesine neden olur. Onun adına karar verdiği sürece kişi hata yapamaz. İnsanı kanatları

altına aldığı için yalnız da kalamaz. Suç da işleyemez, çünkü buna engel olur. Ama eğer bir suç işleyecek olursa da bunun cezası mutlak güce geri dönmektir.

İtaatsizlik için, bir insanın yalnızlığa, yanılgıya ve suça yönelik cesaretinin olması gerekir. Ama cesaret de yeterli değildir. Cesaretin kapasitesi de bir insanın gelişim düzeyine bağlıdır. Bir güce karşı direnip, ona «hayır» diyebilme cesareti, ancak insan anne kucağından ve baba hükmünden kurtulmuş, gelişimini tümüyle tamamlamış bir kişi olarak ortaya çıkmış, kendisi adına düşünebilme ve duyumsayabilme yetisine sahip olabilmişse olanaklıdır.

Bir insan güce karşı hayır demeyi öğrenip itaatsiz davranarak özgür olabilir, ancak. Ama özgürlük için yalnızca itaatsizlik kapasitesi değil, itaatsizlik kapasitesi için de özgürlük önkoşuldur. Eğer kişi özgürlükte korkuyorsa, ne hayır demeye cüret edebilir ne de itaatsiz davranmaya cesaret edebilir. İşin doğrusu özgürlük ve itaatsizlik kapasitesi ayrıştırılamazlar; bu nedenle, özgürlüğü savunan ama itaatsizliğe karşı olan herhangi bir sosyal, politik ya da dini sistem, gerçeği söyleyemez.

Güce karşı «hayır» diyebilmenin, itaatsiz davranmaya cesaret etmenin bu denli zor oluşunun bir başka nedeni de vardır. İnsanlık tarihi boyunca itaat bir erdem, itaatsizlik ise bir günah olarak tanımlanmışlardır. Bunun nedeni çok açıktır: Tarih boyunca azınlık çoğunluk tarafından yönlendirilmiştir. Bu işleyiş, yaşamın sahip olduğu iyi şeylerin yalnızca küçük bir kesim için yeterli olmasından ve kırıntıların çoğunluğa kalmasından kaynaklanmaktadır. Eğer azınlık bu iyi şeylerle hoşça vakit geçirmek istiyorsa ve bunun da

ötesinde kendileri adına çalışacak, kendilerine hizmet edecek çoğunluğa sahip olmak istiyorsa bunun tek bir koşulu vardır: çoğunluk itaat etmeyi öğrenmeliydi. Kuşkusuz, itaatkârlık ancak katışıksız baskı ile oluşturulabilir. Ama bu yöntemin de birçok elverişsiz yanları vardır. Bir gün çoğunluğun azınlığın zorla üstesinden gelebileceği düşüncesiyle kalıcı bir tehdit yaratır. Kaldı ki korkunun itaatin ardına gizlendiği durumlarda iyi ve kusursuz yapılamayacak birçok iş kolu vardır. Yalnızca kuvvetten korkmaktan kaynaklanan itaat, insan yüreğinden kaynaklanan bir itaate dönüştürülmelidir. İtaatsizlik etmeye yönelik korku taşımak yerine insan, itaat etmeye gönüllü olmalı, hatta ona gereksinim duymalıdır. Eğer bu başarılmak isteniyorsa gücün kendisi Mutlak İyilik, Mutlak Bilgelik ve Mutlak Bilgi Sahibi niteliklerini benliğinde toplamalıdır. Eğer bu gerçekleşirse, o zaman gücü ellerinde tutanlar; itaatsizliğin bir suç, itaatkârlığınsa bir erdem olduğunu herkese yayabilirler. Bu durumda da çoğunluk doğru olandan, yani itaatten yana olacaktır. Buna karşılık itaatsizlik kötülenecektir. Korkaklıkları nedeniyle kendilerini kınayamayanlar, itaatsizliği aşağılayacaklardır. Luther'den on dokuzuncu yüzyıla dek ortada ve aşikâr olan otoritelerle uğraşıldı. Luther, Papa ve prensler otoriteyi desteklemek istediler. Orta sınıf, işçiler ve düşün adamları ise otoriteyi ortadan kaldırmak istediler. Devlet ve aile içinde varolan otoriteye karşı mücadele etmek; yürekli ve bağımsız kişilik oluşumu için en iyi zemindi. Otoriteye karşı mücadele, bilim adamlarını ve aydınlanma çağı filozoflarını tanımlayan entellektüel atmosferden ayrı düşünülemez. Bu «eleştirel atmosfer» akla inancın bir yönü ve aynı zamanda da, geleneğin, boşinancın, göreneğin ve gücün üzerine dayandırıldığı göz önüne alınarak, söy-

lemiş ve düşünülmüş her şeye yönelik kuşku taşımaktı. «Akıl cesaret ister» ve «insan her şeyden kuşku duymalı» ilkeleri; «hayır» diyebilme kapasitesine izin veren ve güçlendiren davranışın tipik özelliğidir.

Adolf Eichmann olayı bu durum için bir simgedir ve onu suçlayanların Kudüs mahkemesinde söylediklerinden daha büyük bir önemi vardır. Eichmann örgüt adamı, yabancılaşmış bürokrat olgusunun simgesidir. Bu insanlar için kadın, erkek ve çocuklar, yalnızca birer sayıdır. Eichmann hepimizin simgesidir. Kendimizi Eichmannda görebiliriz. Ama en korkuncu, bütün itiraflarından sonra hâlâ kendi masumluğuna yönelik mutlak inancıydı. Açıktır ki, aynı durumda olsa gene aynı şeyleri yapardı. Ve elbette bizler de yapardık, yapıyoruz da.

Örgüt adamı itaatsizlik yetisini kaybetmiştir ve itaat ettiğinin bile farkında değildir. Bu noktada, kuşku, eleştiri ve itaatsizlik kapasitesi insanoğlunun geleceği ile uygarlığın sonu arasında durmaktadır.

II. HÜMANİST PSİKANALİZİN MARX'IN KURAMINA UYGULANMASI

Marksizm hümanizmdir. Amacı insanın tüm potansiyelini ortaya çıkarmaktır. Ele aldığı insan; düşüncelerinden, bilincinden soyutlanmış olan değil, bedeni ve bedensel güçleriyle birlikte, bir fanus yerine sosyal yapı içinde yer alan, yaşamak için üretmek zorunda olan insandır. Tam anlamıyla, Marx'ın materyalizmini Hegel'in idealizminden olduğu kadar, Marksizmin ekonomik-mekanik deformasyonundan da farklılaştıran ayrım; Marksist öğretinin ilgi alanının, insanın bütünü ve bilincini de kapsıyor olmasıdır. Marx'ın en büyük başarısı, insana ilişkin ekonomik ve felsefi kategorileri soyut ve yabancılaşmış anlatımlardan kurtarıp, felsefeyi ve ekonomiyi insana uygulamasıdır. Marx'ın ilgi alanı insandı. Amacı ise insanı maddi çıkarların egemenliğinden, kendi düzeni ve eylemlerinin kısıtlayıcılığından kurtarmaktır. Marx'ın düşüncesini bu biçimde anlamayanlar, ne kuramın kendisini ne de yaşama uyguladığını savunanlarca kuramın çarpıtılmış halini anlamayacaklardır. Marx'ın esas çalışması **Kapital** (Das Kapital) olarak değerlendirilse de, süregelen çalışmaları içinde bu yalnızca bir basamaktı. Kapital'in incelenmesi Marx için endüstri toplumundaki insanın çıkmaz noktasını anlayabilmek adına kullandığı kritik bir araçtı. Kapital'in yalnızca bir adım olarak kabul edilebileceği bu büyük çalışmayı eğer Marx

kitap haline getirebilseydi «İnsan ve Toplum Üzerine» olarak adlandırırdı belki.

Kapital'de ve Marx'ın diğer yazılarında sözü geçen bazı önemli kavramlar şunlardır: «İnsanın özü», «çarpıtılmış insan», «yabancılaşma», «bilinç», «tutkulu eğilimler» ve «bağımsızlık». Sistematik psikoloji üzerine öğretilerini kurmuş olan Spinoza ve Aristo'nun aksine, Marx'ın çalışması psikolojik bir kuram içermez. Ayrıca, kimi noktalardan da anlaşıldığı üzre sabit dürtüler (açlık ve cinsellik gibi) ve sosyal kaynaklı değişken dürtüler ayrımının dışında, Marx'm ve kendinden sonrakilerin çalışmalarında psiolojik konulara yer verilmez. Bu eksikliğin nedeni, ilgisizlik ya da psikolojik olguların analiz edilememesinde değil, Marx'm yaşadığı dönemde uygulanabilecek dinamik psikolojinin olmadığı gerçeğindedir. (Marx ve Engels arasındaki yazışmaları olduğu gibi kapsayan çalışmalar, yetenekli psikanalistler için bile, büyük bir başarı sayılabilecek, bilinçaltı dürtüler üzerine derin analiz kapasitesini ortaya koyar.) Marx, 1883'te öldü. Freud ise, Marx'ın ölümünden on yıldan daha uzun bir süre sonra çalışmalarını yayınladı.

Marx'ın analizlerine ek olabilecek psikolojik çözümlemeler, birçok düzeltmeye gerek duyulsa da Freud'un ortaya çıkardıkları ile aynıdır. Psikanaliz, her şeyden önce dinamik psikolojidir. İnsanın davranışını, hareketini, duygularını, ideallerini motive eden psişik güçlerle ilintilidir. Bu güçler her zaman bu biçimde gözlemlenemeyebilinir, izlenebilir olgulardan çıkarılmalıdırlar ve kendi çelişkileri, dönüşümleri göz önüne alınarak incelenmelidirler. Marksist düşünceye yararlı olmak için bir psikoloji, aynı zamanda insanın gereksinimleriyle, içinde yer aldığı sosyal ve tarihsel

gerçekliğin karşılıklı etkileşim süreci olarak psişik güçlerin evrimini ele almalıdır. Bu anlamdaki psikolojinin, en başından beri sosyal psikoloji olması gerekir. Sonuç olarak; özellikle insanın bilincini irdeleyen; çözümsel psikoloji olmalıdır.

Freud'un psikanalizi, Marksist düşünce ile uyumları birçok Freudçu ve Marksist tarafından kavranmasa bile, bu ana koşulları yerine getirmektedir. Bu bağlantıyı kuramamalarının nedeni açıkca iki tarafta da görülmektedir. Marksistler psikolojiyi gözardı etme geleneğini sürdürdüler. Freud ve onu izleyenler ise, tarihsel materyalizmle birbirine karşıt olmasına rağmen ve Freud'un büyük bulgularının gelişmesinde kısıtlayıcı bir durum yaratsa da, düşüncelerini mekanik materyalizm çerçevesi içinde geliştirmeyi sürdürdüler.

Bu arada yeni gelişmeler de oldu. Bunlardan en önemlisi Marksist hümanizmin yeniden canlanmasıydı. Birçok Marksist sosyalist, özellikle küçük sosyalist ülkelerde, batıda olduğu gibi, Markist kuramın insanın psikolojik kuramın gereksindiğinin farkına vardılar. Ayrıca sosyalizmin insanın gereksinimlerine karşılık vermesi gerektiğinin de ayırdına vardılar. Öyle ki sosyalizm, insanın kim olduğu, yaşamının anlamı ve amacı ile ilintili sorulara değinmeliydi. «Devrime hizmet eden iyidir» gibi boş cümleler yerine ahlaki normlara ve tinsel gelişmelere dayalı bir kurum oluşturmalıydı (işçi devleti, tarihsel evrim vs.).

Diğer bir taraftan, Freud'un kuramının altında yatan mekanik materyalizme karşı psikanalitik safta eleştiriler, başta libido kuramı olmak üzere psikanalizin irdelenmesine ve yeniden değerlendirilmesine yol açmıştı. Marksist ve psikanalist düşüncenin gelişimiyle beraber hümanist Marksistler için dinamik, eleşti-

rel, toplumsal yönelimli psikolojinin sonraki gelişim adına önemini kavramalarının zamanı gelmişti. İnsan odaklı bir kuram, insan gerçeği ile ilişkisini koparmamaya özen gösteriyorsa, psikoloji olamadan söz konusu olamaz. Bunu izleyen sayfalarda bazı ilkesel sorunlara değinmek istedim. Bu sorunlar da hümanist psikanalistlerce ele alınmış olanlar ve ele alınması gerekenlerdir[1].

Ele alınması gereken ilk sorun, «toplumsal kimlik», yani üyelerinin davranış ve düşüncelerini etkin olarak belirleyen kimlik matrisidir. Bu kavram, Freud'un kişilik kavramında özel bir gelişmedir; kişilik kavramının özü karakterin **dinamik** yapısıdır. Freud kişiliği türlü cinsel yönelimli eğilimlerin, yani belirli kaynaklardan çıkan kimi amaçlara yönelik psişik enerjinin göreli sabit görünümü olarak değerlendirir. Ağızcıl (oral), dışkıl (anal) ve üretici (genital) özyapı üzerine görüşlerinde, Freud insanın kişiliğine değgin yeni bir model geliştirdi. Burada davranış, bağımsız tutkulu eğilimlerin bir sonucu olarak açıklanıyordu. Freud, bu eğilimlerin yöneliminin ve yoğunluğunun ağız, anüs, üreme organlarına ilişkin erken çocukluk dönemi deneyimlerinin sonucu olduğunu yapısal unsurların yanmda, libido gelişiminde ana-babanın temel sorumluluğu üstlendiklerini savunur.

Toplumsal kişilik kavramı **bir grubun ortak** kişilik yapısının matrisine dayandırılabilinir. Bu kavramda, sosyal kişiliğin formasyonundaki temel etkinin, **üretim biçimiyle oluşan** ve **bunun sonucu ortaya çıkan sosyal tabakalaşma** olduğu varsayılır. Toplumsal kişilik; **psişik enerjinin belirli bir toplumca, o toplumun işlevlerine yararlı olabilecek şekilde biçimlendirilmiş özel bir yapıdır.** Ortalama insan yapması **gerekeni** yapmak iste-

mek zorundadır ki, toplum onun enerjisini kendi amaçları adına kullanabilsin. İnsanın enerjisi, sosyal süreçte kimi zaman basit fiziksel enerji (toprağı işleyen, ya da yol inşa eden işçiler) olarak kimi zaman da psişik enerjinin belirli biçimlerinde ortaya çıkar. Örneğin, saldırılarla, soygunculukla yaşamlarını sürdüren kabilelerde yaşayan insanın savaş, öldürme, çalma hırsıyla oluşmuş savaşçı bir kişiliğinin olması gereklidir. Tarımla uğraşan, barışçıl kabilelerde ise şiddete karşı olduğu gibi birleşmeye eğilimli bir kişiliğin olması gereklidir. Feodal toplum ise, içinde yaşayanlar otoriteye karşı itaatkâr davrandıklarında, kendi üstlerine saygı ve hayranlık duyduklarında iyi işler. Buna karşılık kapitalizmin işleyişi; ana gayesi maddi kazanç olan, yaşam ilkeleri üretim ve ticaret sonucu kâr etmek olan, disiplinli, dakik, çalışmaya istekli insanların varolmasıyla olanaklıdır. On dokuzuncu yüzyılda kapitalizmin tasarruf etmeyi seven insanlara gereksinimi vardı. Yirminci yüzyılın ortalarında ise tutkuyla harcayan ve tüketen insana gereksinim söz konusuydu. Toplumsal kişilik, insan enerjisinin üretici güç adına toplumsal süreçte biçimlendirilmesidir.

Toplumsal kişilik toplumun etkileme araçlarıyla, yani eğitim sistemi, dini, edebiyatı, müziği, esprileri, görenekleri ve hepsinden çok ailelerin çocuk yetiştirme yöntemleriyle beslenir, desteklenir. Bu sonuncu unsur çok önemlidir. Çünkü bireyin kişilik biçimlenişi yaşamın ilk beş altı yılında büyük ölçüde oluşur. Ama ailelerin etkinliği klasik psikanalistlerin inandığı gibi özde bireysel ve rastlantısal değildir. Ana-babalar öncelikle **toplumun görevlileridir**; hem kendi özyapıları, hem de eğitim yöntemleri aracılığıyla. Aralarındaki farklar azdır, bu farklılıklar da genellikle toplumsal

olarak istenen toplumsal kişilik matrisini yaratmadaki etkinliklerini azaltmazlar.

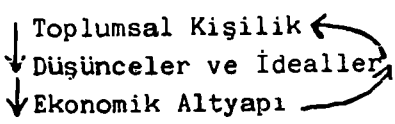
Toplumsal kişiliğin belirli bir toplumdaki yaşama biçimiyle belirlenmesi kavramının oluşturulmasının bir koşulu da, Freud'un kişilik kavramının temelini oluşturan libido kuramının değiştirilmesiydi. Libido kuramı, insanın mekanik olarak kavranışından kaynaklanır; insanın enerji kaynağı libidodur (kendini koruma dürtüsünün dışında); insan artan cinsel gerilimin normal düzeye düşürülmesi olan «zevk ilkesi» ile yönetilen bir makinedir. Bu kavramın aksine (özellikle kendisi için insan'da) ortaya koymaya çalıştığım toplumsal kökenli insan; (nesnelere duyduğu) «asimilasyon» ve (insanlarla) «sosyalleşme» sonucu gelişir ve temel tutkularını oluşturan özümseme (asimilasyon), sosyalleşme biçimleri, içinde bulunduğu toplumsal yapıya bağlıdır. İnsan, bu kavram içinde, nesnelere —insan ve doğa— karşı aşırı tutkulu eğilimleri ve kendini dünyayla ilintili kılma gereksinimi doğrultusunda nitelendirilmiştir.

Toplumsal kişilik kavramı, Marksist kuramda yeterince incelenmemiş önemli soruları yanıtlar.

Bir toplumun üyeleri, sistemde zorlandıklarını bilmelerine, mantıklarının bu sisteme bağlılığın kendilerine zararlı olduğunu söylemesine rağmen nasıl oluyor da o toplum, üyelerinin bağlılığını kazanmayı başarabiliyor? İnsan olarak gerçek çıkarları neden beyin yıkamayla ve her tür ideolojik etkinliklerle oluşan kurgusal çıkarlardan daha baskın gelmiyor? Niye kendi sınıf bilinçleri ve sosyalizmin avantajları, Marx'ın olması gerektiğine inandığı gibi etkili olamadı? Bu sorunun yanıtı toplumsal kişilik olgusunun altında yatıyor. Kişiye yapması gerekeni yapmayı sevdirerek ortalama insanın özyapı biçimini oluşturmayı toplum bir

kere başardıysa, kişi toplumun kendisine zorla dayattığı koşullardan doyum sağlar. İbsen'in karakterlerinden birinin söylediği gibi: «İstediği her şeyi yapabilir, çünkü yalnızca yapabileceği şeyi istiyor.» Bir toplumsal kişiliğin, örneğin boyun eğerek doyum sağlayan köşeye sıkıştırılmış bir kişilik olduğunu ayrıca belirtmek gereksiz. Her nasıl olursa olsun, uygun işleyişi adına kendisine boyun eğen insanlara gereksinimi olan bir toplumun amaçlarına hizmet etmektedir.

Toplumsal kişilik kavramı ayrıca «ideolojik üstyapı» ile toplumun maddi temeli arasındaki zinciri açıklamaya da kaynaklık eder. Marx, çoğu kişi tarafından, ideolojik üstyapının ekonomik temelin yansımasından başka bir şey olmadığını vurguladığı biçiminde yorumlanmıştır. Oysa bu doğru değildir. Marx'ın kuramında, aslında, üstyapı ile temel arasındaki ilişkinin doğası yeterince açıklanmamıştır. Dinamik psikolojik kuram, toplumun toplumsal kişiliği yarattığını ortaya koyar ve bu toplumsal kişiliğin topluma uygun, toplumca beslenen düşünceler, ideolojiler üretmeye, sürdürmeye eğilimli olduğunu savunur. Belirli düşünceleri oluşturan kişilikleri yaratan yalnızca ekonomik altyapı değildir. Düşünceler bir kere oluşturuldu mu, toplumsal kişilik de, dolaylı olarak toplumsal ekonomik yapı da etkilenir. Burada vurgulamak istediğim, **toplumsal kişiliğin, toplumda süregelen düşünce ve idealler arasında bir aracı olduğudur.** Her ikisine de aracılık eder; ekonomik yapıdan düşüncelere ve düşüncelerden ekonomik yapıya... Bu kavramı aşağıdaki şema açıklamaktadır:

İnsan enerjisinin, diğer hammaddeler gibi, toplumun amaçları ve gereksinimleri adına toplum tarafından nasıl kullanıldığını da toplumsal kişilik kavramı açıklayabilir. Gerçekten insan, en esnek doğal güçtür, herhangi bir amaç adına hizmet vermeye yönlendirilebilinir; örneğin nefrete, anlaşmaya, boyun eğmeye, ayakta durmaya, acı çekmekten ya da mutlu olmaktan haz almaya.

Bütün bunlar gerçek oldukları halde, insanın kendi varoluş sorununa da yalnızca insani güçlerini bütünüyle geliştirerek çözebileceği de gerçektir. Toplum insanı ne denli çarpıtırsa o kadar hasta olur insan. Her ne kadar kendisi bilinçli olarak kaderine razı olsa da, bu doyumsuzluk, kendisini çarpıtan sosyal formları değiştirmeye onu iten nedendir. Eğer bunu yapamazsa, onun özel patolojik toplumu da yok olacak demektir. Toplumsal değişime ve devrime yalnızca organizasyonun eski yapısıyla yeni üretici güçlerin çatışması değil, aynı zamanda değiştirilemez gereksinimlerle insanlıkdışı sosyal koşullar arasındaki çatışma da neden olur. İnsana hemen her şey yapılabilir, ama her şey değil. İnsanın özgürlük adına savaşının tarihi, bu ilkeyi en iyi dile getiren eylemdir.

Toplumsal kişilik kavramı, yalnızca genel spekülasyona uygun kuramsal bir kavram değildir. Ayrıca, verili toplumda ya da sosyal sınıf içinde yer alan toplumsal kişilik olgularının neler olduklarını bulmaya niyetli deneysel çalışmalar için de yararlı ve önemlidir. «Köylü kişiliğini» bireysel, istifçi, inatçı, işbirliğinden az doyum sağlayan, zamansal anlayış yetersizliği olan biri olarak varsayarsak, bu, belirtilen niteliklerin tümünün bir özeti sayılmaz, ama enerjiyle dolu bir yapıyı ortaya koyar. Ekonomik yararlar kolay kolay bir etki yaratmayacağı halde, eğer bu yapı değiştiril-

mek istenirse; şiddetle ya da sessiz blokajla yoğun bir direniş gösterecektir. Bu belirti, varlığını, binlerce yıldır köylü sınıfının tipik özelliği olan ortak üretim biçimine borçludur. Aynı durum, Hitler'i iktidara getiren ya da ABD'nin güneyindeki yoksul beyazlardan oluşan, çöküşteki alt orta sınıf için de geçerlidir. Herhangi bir olumlu kültürel canlanmanın olmayışı; kendi toplumlarındaki ileriye dönük akımların gerisinde kalmaktan doğan; içinde yer aldıkları duruma yönelik tepki ve kendilerine bir zamanlar onur veren imajları yıkanlara karşı nefretin sonucunda, yoğun bir grup narsisizmi (koyu milliyetçilik ve ırkçılık olarak ifade bulur), toprağa, kana karşı yoğun ve kötücül bir saplantı ve ölüm tutkusundan (nekrofili) oluşmuş bir kişilik olgusu ortaya çıkmıştır[2].

Son bir örnekse; endüstri işçisinin kişilik yapısının, titizliği, disiplini, ekip çalışmasındaki yeteneği kapsamasıdır ki bu da onun için minimum yeterli işlevselliği oluşturur. (Diğer farklılıklar, bağımlılık-bağımsızlık, ilgi-ilgisizlik, eylemlilik-eylemsizlik, bu noktada gözardı edilmiştir. Bugün ve gelecekte işçinin en önemli kişilik yapılaşımı olsalar bile...)

Toplumsal kişilik kavramının en önemli uygulanımı; servet ve mülkiyet hırsıyla dolu on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin toplumsal kişiliğinden, Marx'ın tasarladığı gelecekteki bir sosyalist toplumun toplumsal kişiliğini ayırmakta, bunu da yirminci yüzyılın, (kapitalist ya da komünist) gelişmiş endüstri toplumlarında iyice etkin hale gelmekte olan, tüketici insan diyebileceğimiz toplumsal kişiliğinden ayırmakta yatıyor.

Tüketici insanın ana gayesi bir şeylere sahip olmak değildir, iç dünyasındaki boşluğun, dirençsizliğin, yalnızlığın ve endişenin üstesinden gelebilmek için da-

ha çok **tüketmektir.** Çok büyük yatırımlarla ve endüstriyle, devlete ve çalışan sınıfa ilişkin bürokrasiyle tanımlanan bir toplum içinde, kendi çalışma koşullarında hiçbir etkinliği olmayan kişi kendini aciz, yalnız, bunalımlı ve endişeli hisseder. Aynı zamanda, büyük tüketim endüstrisinin gereksinimi olan kâr nedeniyle, insan, reklam aracılığıyla giderek daha çok tüketmek isteyen, her şeyi bir tüketim başlığı altında kavrayan - sigaralar, içkiler, seks, sinemalar, televizyon, seyahat ve hatta eğitim, kitaplar, yayınlar - doyumsuz, her şeye karşı maymun iştahlı bir kişiliğe dönüşüyor. Yeni yapay gereksinimler yaratıldı, insanın zevkleri yönlendirildi. (En aşırı biçimlerinde, **tüketici insan,** iyi bilinen psikopatolojik bir olgudur. Birçok durumlarda bu nitelik, saklanmış endişe ve baskıları dengelemek adma kendini oburluğa, açgözlülüğe ve alkolizme veren insanlarda görülür.) Tüketim adına açgözlülük, Freud'un tanımladığı «ağızcıl-alıcı özyapı»nın aşırı biçimlenmiş halidir. Bugünkü endüstriyel toplumda egemen psişik güç durumuna gelmektedir. **Tüketici insan,** bilinçsizce sıkıntısının ve endişesinin baskısında iken mutluluk yanılsaması taşır. İnsanın makinaların üzerinde egemenliği arttıkça insan olarak daha güçsüzleşmekte, daha fazla tükettikçe de endüstriyel sistemin yarattığı ve yönlendirdiği bitip tükenmeyen gereksinimlerinin kölesi olmaktadır. Heyecanı ve coşkuyu yaşamın zevki, mutluluğu ve maddi rahatlığı da canlılık zanneden insanın doyurulmuş açgözlülüğü, yaşamın anlamı haline dönüşür ki bu mücadele yeni bir din gibidir. Tüketim özgürlüğü, insanın özgürlüğünün özü haline gelir.

Tüketimin anlamı Marx'ın tasarladığı sosyalist toplumun anlamına bütünüyle karşıttır. Marx, kapitalizmin doğasında bulunan tehlikeyi açıkça görmüştü.

Onun amaçladığı toplum insanı **sahip olduğu ve kullandığı** ile değil, insan olarak **varolmasıyla** değerlendiren bir toplumdu. Marx, insanı maddi azgözlülüğün zincirlerinden kurtarıp, özgür kılmak istiyordu. Böylece insan tümüyle diri, canlı ve duyarlı olup hırsının kurbanı olmayacaktı. «Çok sayıda yararlı şeylerin üretimi, aşırı sayıda yararsız insanın yaratılmasına neden olur» der Marx. Marx aşırı yoksulluğu ortadan kaldırmak istedi, çünkü insanın olgunlaşmasını engelliyordu. Buna karşın aşırı varlıklılığı da önlemek istedi, çünkü o zaman da insan hırsının kölesi oluyordu. Onun tasarladığı, **maksimum** değil **optimum** tüketimdi. Amacı insanın daha zengin bir yaşama hizmet edecek olan gerçek gereksinimleriydi.

Maddi hırsın doyurulması olan kapitalizm ruhunun, planlı ekonomilerinin baltalıyıcı olabileceği düşünülen sosyalist ve komünist ülkeleri altetmesi, tarihsel bir ironidir. Bu işleyişin kendi mantığı vardır. Kapitalizmin maddi başarısı Avrupa'daki komünizmin başarılı olduğu ve sosyalizmin başarısının kapitalizmle, kapitalizmin ruhu içinde rekabetle özdeşleştiği azgelişmiş ülkeler için çok etkileyiciydi. Sosyalizmin ise aksine, asıl amacının ekonomik üretimin değil de insanın gelişmesi olan bir toplum oluşturması yerine, kapitalizmden daha kısa sürede az gelişmiş ülkelerin endüstrileşmesini hızlandıran yozlaşmış bir sistem haline dönüşmesi tehlikesi vardı. Bu gelişme, Sovyet komünizminin, Marx'çı materyalizminin ilkel bir versiyonunu kabul ederek kapitalist ülkeler gibi, Marx'ın en büyük savunucularından biri olduğu hümanist tinsel gelenekleriyle ilişkilerini kaybetmeleri daha da ileriye götürüldü.

Sosyalist ülkelerin hâlâ halklarının **meşru** maddi gereksinimlerini karşılayabilme sorunlarını çözümle-

yemedikleri doğru. (Bu arada ABD halkının yüzde kırkının da «zengin» olmadığı doğrudur.) Ama sosyalist ekonomistler, düşün adamları ve ruh bilimcilerin optimum tüketim amacının maksimum tüketime dönüşebilme tehlikesinin ayırdında olmaları çok önemlidir. Sosyalist kuramcıların görevi, insan gereksinimlerinin doğasını araştırmaktır. İnsanı doyurulduğunda daha canlı ve duygulu kılan, insanın gerçek gereksinimleri ile insanı dirençsiz, daha pasif ve bunalımlı, nesnelere karşı hırsının tutsağı kılan kapitalizmin oluşturduğu yapay gereksinimler arasındaki ayrımın ölçütünü saptamaktır.

Ben burada böyle bir üretimin kısıtlanması gerektiğini vurgulamıyorum, söylemek istediğim; bir kere kişinin optimum tüketim gereksinimi tümüyle karşılandı mı, okullar, kütüphaneler, tiyatrolar, parklar, hastaneler, ulaşım gibi sosyal tüketim araçlarının üretiminin de çeşitlenmesi gerektiğidir. Üst düzeyde endüstrileşmiş ülkelerdeki durmadan artan bireysel tüketim, rekabet, hırs ve kıskançlık yalnızca özel mülkiyet ile değil, sınırsız özel tüketimle de oluşturulmaktadır. Sosyalist kuramcılar gerçeğin bu yanını gözardı etmemeliler. Hümanist sosyalizmin amacının, insanların tüm gelişimlerini karşılayabilecek bir üretim biçimini sağlamak olduğunu unutmamalılar. Sosyalist toplumunsa, insanoğlunun içinde yaşayabilmesine ve gelişebilmesine olanak sağlayan endüstriyel bir toplum olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Toplumsal kişiliği inceleyebilmeyi olanaklı kılan deneysel yöntemler vardır. Bu yöntemlerin kullanım amacı; toplumu bir bütün olarak ele alıp, her tabakasında varolan türlü kişilik oluşumlarını saptamak, bu oluşumun içerdiği değişik unsurların yoğunluğunu,

kapsamını irdelemek ve farklı sosyoekonomik koşulların neden olduğu yeni ya da aykırı durumları saptamaktır. Bu olasılıkların tümü, varolan kişilik yapısını kavrayabilmeyi olanaklı kılar, hem değişimin yöntemini hem de bu değişimi kolaylaştıracak önlemlerin ne olacağını gösterir. Şunu ayrıca belirtmek gereksizdir; bu kavrayış biçimi hem sistemin tarımdan endüstriye geçişinde, hem de devlet kapitalizmi ya da kapitalizm işçilerinin yabancılaşma koşullarından, özgün sosyalizm koşullarına geçişini anlamamızda önemlidir. Bunun dışında bu tür çalışmalar pratik eylemler içinde bir yol göstericidir. Eğer kamuoyu araştırması sonucunda insanların yalnızca politik «eğilimleri» bilinebiliyorsa, gelecekte insanların nasıl davranmak isteyecekleri de bilinebilir. Irkçılık, savaş ya da barışçılık gibi psişik güçlerin dayanıklılığı (ki bunlar henüz açığa çıkmamış olabilirler) bilinmek isteniyorsa, böyle bir kişilik incelemesi, ancak bir süre sonra ortaya çıkması söz konusu olan toplumsal sürece kaynaklık eden güçlerin yönü ve dayanıklılığı üzerine bilgilenmemizi sağlar[3].

Şimdi burada sözü geçen kişilik verilerinin toplanması yöntemlerini tartışacak yerimiz yok. Hepsinde varolan ortak yön, ideolojilerini (ussallaştırmaları) içsel ve çoğunlukla bilinçsiz gerçeklikler olarak kabul etme yanlışlığına düşmemeleridir. Yararlı olduğu saptanmış bir yöntem; yanıtları önceden tasarlanmamış, belirli bir sonuca bağlanmamış, yalnızca kendi verileriyle yorumlanmış anketlerdir. Şöyle ki, «Tarihte en çok takdir ettiğiniz insanlar kimdir?» sorusuna kimileri «Büyük İskender, Neron, Marx ve Lenin» yanıtını, kimileri de «Sokrat, Pastör, Marx ve Lenin» yanıtını verecektir. Bu verilerin sonucundan, ilk yanıtı verenlerin güçlü ve katı disiplinli bir otoriteden yana olduk-

ları, diğerlerininse kendilerini yaşama ve insanlığa hizmet etmeye adamış olanları takdir ettikleri anlaşılır. Yaygın ve izdüşel bir anketin uygulanmıyla insanın özyapısının güvenilir görüntüsünü elde etmek olanaklıdır[4]. Diğer izdüşel testlerse - sevilen fıkraların, şarkıların, hikâyelerin analizleri, gözlemlenebilir davranışlar, (psikanalitik çalışma için özellikle önemi olan küçük, basit davranışlar) doğru sonuçlara varmaya yardımcıdır. Metodik olarak bu çalışmaların en önemli yönü, üretim biçimi, sonucunda ortaya çıkan sınıflaşma, en belirgin kişilik özellikleri, onun biçimlendirdiği imler ve bu iki veri grubu arasındaki ilişkiye değinmesidir. Sınıflandırılmış örnekler içeren bir yöntemle tüm milletleri ve geniş sosyal sınıfları araştırmak, bin kişiden az insanın katılımıyla olanaklıdır.

Analitik toplumsal psikolojinin diğer önemli bir yanı ise Freud'un deyimi ile «bilinçdışı»dır. Ama Freud bireysel bastırma ile ilgilenirken, Marksist sosyal psikoloji öğrencisi «toplumsal bilinçdışı» ile ilgilenecektir. Bu kavramsa büyük gruplarda yaygın olan içsel gerçeğin bastırılmasına işaret eder. Her toplum, üyelerinin ya da belirli bir sınıfın içinde oldukları durumu kavramalarını önlemek adına her türlü çabayı göstermelidir; aksi halde bu insanlar bilinçliyseler toplumsal olarak «tehlikeli» düşüncelere ve eylemlere yönelebilirler. Buna karşı etkin sansür oluşur, üstelik yalnızca söylenen söz ya da yazılanlar üzerine değil, her şeyin ayırdına varmalarını engelleyebilmek adına düşüncelerin bilince çıkmasını da önler. Doğal olarak bilinçdışının kapsamı toplumsal yapıya göre değişiklik gösterir. Bunlardan birkaçını saldırganlık, isyankârlık, bağımlılık, yalnızlık, mutsuzluk, sıkıntı olarak sıralayabiliriz. Bastırılmış tepiler baskı altında tutul-

malıdır. Onları reddedecek ya da karşıtını sunabilecek ideolojilerle yer değiştirmelidir. Bugünün endüstri toplumunun sıkıntılı, endişeli, mutsuz insanına neşeli ve mutlu olduğunu düşünmesi aşılanıyor. Diğer toplumlarda düşünce ve anlatım özgürlüğünden yoksun insana ise, söz sahibi yalnızca liderleri olsa bile, özgürlüğün en kusursuz biçiminde yaşadıkları aşılanır. Kimi sistemlerde yaşama sevgisi bastırılmış, yerine mülkiyet sevgisi kazandırılmıştır. Kimilerinde ise yabancılaşmanın ayırdında olma engellenmiş, yerine «sosyalist bir ülkede yabancılaşma olmaz» sloganı ortaya çıkarılmıştır.

Bilinçdışı olgusunun diğer bir anlatımıysa Marx ve Hegel'in deyimleriyle olabilir. «İnsan kararlarında özgür olduğu yanılsamasını taşırken, gizlice onu yöneten güçlerin tümü» ya da Adam Smith'in belirttiği gibi, «ekonomik insan görünmez bir el tarafından kendi isteğinin dışında, kendine ait olmayan bir amaca hizmet ettirilir.» Smith için bu görünmez el iyi iken, Marx için (Freud için de) tehlikeliydi ve etkinliğinden kurtarılması için açıkça ortaya çıkarılmalıydı. Bilinç sosyal bir olgudur. Marx'a göre de genellikle bastırma gücünün yarattığı yanlış bilinçlenmedir[5]. Bilinçdışı da bilinç gibi sosyal bir olgudur. Ve çoğu gerçek insani deneyimlerin bilinçaltından bilince çıkmasına izin vermeyen sosyal bir süzgeç tarafından belirlenir. Bu sosyal süzgeç öncelikle dil, mantık ve sosyal tabuları içerir; öznel olarak gerçek gibi yaşansa da aslında toplumsal olarak üretilmiş ve paylaşılmış kurgular olan ideolojilerle (ussallaştırmalar) örtülüdür. Bu bilinç ve baskı yaklaşımı; deneysel olarak Marx'ın «sosyal varoluş bilinci belirler» tanımını doğrular.

Bu düşüncelerin neticesinde, dogmatik Freudyen ve Marksist yönelimli psikanaliz arasında başka bir

kuramsal ayırım belirir. Freud'un inanışına göre bastırmanın etkin nedeni —bastırmanın en önemli içeriği ensest arzularıdır— iğdiş edilme korkusudur. Ben, tersine inanıyorum ki, bireysel ve toplumsal olarak, insanın en büyük korkusu bile buna göre daha dayanılırdır. Toplumun, baskı taleplerine yönelik yaptırım gücü, toplum dışına itme tehdididir. Eğer, belirli yaşam biçimlerini yadsımazsanız; bir şeye, bir yere ait olmama ya da delirme tehlikesiyle karşı karşıyasınızdır. (Delirme, dış dünya ile ilişkilerin tümüyle kopması olarak tanımlanan bir hastalıktır.)

Marksistler, insana farkettirmeden işleyen, onu yöneten güçlerin ekonomik güçler ve onların politik temsilcileri olduğunu savunurlar. Psikanalitik çalışmalarsa bunun çok dar açılı bir kavram olduğunu gösteriyor. Toplum insanlardan oluşur. Toplumun içinde varolan insanlar en ilkelinden en gelişkinine, çeşitli tutkulu eğilimlerin potansiyeli ile donanımlıdırlar. Bu insan potansiyeli, bütün olarak, her verili topluma özgü ekonomik ve sosyal güçlerce biçimlendirilmiştir. Bu toplumsal bütünün güçleri belirli bir sosyal bilinçdışı yaratır ve aklı başında bir insanın işlevlerini yerine getirebilmesi için kaçınılmaz olan (belirli bir ölçüde özgürlük, destek, yaşama yönelik ilgi ve haz gibi) insani gereksinimlerle bastırıcı —iç tepisel— unsurlar arasmda bazı çelişkiler oluşturur. Daha önce de değindiğim gibi, devrimler yalnızca yeni üretici güçlerin belirmesiyle değil, insan doğasının baskı altına alınmış parçasından etkilenerek ortaya çıkar. Ve ancak iki durumun birleşmesiyle başarılı olabilirler. Bastırma; toplumsal ve bireysel düzeyde, insanın tüm insanlığını çarpıtır, böler, yoksullaştırır. Bilinçli olma, verili toplumun belirlediği «sosyal adamı» temsil eder. Bilinçdışı ise içimizdeki evrensel adamı, iyi ve kötü,

insanın bütünlüğünü temsil eder. Bu da Terence'in deyişini doğrular: «İnsana ilişkin hiçbir şeyin bana yabancı olmadığını düşünüyorum.» (Marx bu deyişi çok sever ve sık sık kullanırdı.)

Derinlik psikolojisi, Marx'ın kuramının odak noktasını oluşturan insanın özü ve doğası sorununa da katkıda bulunur. Ama Marx bu konuda hiçbir zaman yeterli bir sonuca ulaşamamıştır. Marx —özellikle 1844'ten sonra— metafiziksel, tarihsel olmayan «insanın özü» gibi bir kavramı kullanmak istemedi, çünkü bu kavram, binlerce yıl birçok yönetici tarafından her birinin kendine göre tanımladığı, değişmez «insan doğasının» kendi kuralları ve yasalarına uygun olduğunu kanıtlamak amacı ile kullanılmıştır. Öte yandan Marx, bir insanın, her kültürün üzerine kendi metnini yazabileceği boş bir kâğıt olarak doğduğunu savunan göreceli görüşe de karşıydı. Eğer bunların doğruluğu kabul edilseydi, verili toplumun kendi üyelerine dayattığı varolma biçimine insan başkaldırabilir miydi? O zaman Marx (Kapital'de), eğer gerçekten çarpıtılmış olabilecek «insan doğasının modeli» kavramı olmasaydı «çarpıtılmış insan» kavramını nasıl kullanabilirdi? Psikolojik analiz temeline dayanılarak verilecek bir yanıt, tarih boyunca değişmeyen bir cevher anlamında, «insanın özü» diye bir şeyin olmadığı varsayımının altında yatar. Bana göre insanın özü'nün yanıtı şu çelişmenin içindedir: Doğanın içinde olması, kendi isteği dışında dünyaya rastlantısal bir zamanda ve yere salınması, geriye alınması, buna karşın iç güdüsel donanımları olmaması, ayrıca kendini, başkalarını, geçmişi, geleceği farkedişiyle doğanın üstesinden gelebilmesi.

İnsan, birliği adına yeni bir biçim yaratarak çelişkisini çözümleyemeseydi «hilkat garibesi» olarak ken-

dini dayanılmaz derecede yalnız başına hissedecekti. İnsanın varoluşundaki temel çelişki, bu çelişmeye bir çözüm bulabilmesi, doğduğu andan başlayarak süren yaşamın sorgulayışına bir yanıt vermesi için onu zorlar. Birliği nasıl bulacağı sorusuna verilecek çok sayıda anlaşılır, ama kısıtlı yanıt vardır. İnsan; birliği, insani özellikleri (akıl ve aşk) ortadan kaldırarak, hayvan olma safhasına gerilemeyi deneyerek, köle ya da köle güdücü olarak, kendini bir şeye dönüştürerek bulabilir; ya da özgür insan olabilmek için —yaşamın ana gayesi olan tüm potansiyellerinin gelişimi adına özgür, yalnızca zincirlerinden koparılmış değil— hemcinsleri ve doğa ile yeni bir birlik kurabilmek için kendi özgün insani güçlerini olabileceğince geliştirerek, varoluşunu kendi üretici çabasına borçlu olan bir insana dönüşerek bulabilir. İnsanın doğuştan «gelişme dürtüsü» yoktur. Dürtü, kendi varoluş çelişkisini çözmek gereksimiyle insanda ortaya çıkar, bu da her yeni gelişim basamağında yeniden belirir. İşte bu çelişme —ya da başka bir deyişle insanın farklı ve çelişkili olabilirlikleri— insanın özünü oluşturur. Özetlersek; bu yazı, diyalektik ve hümanist yönelimli psikanalizi, Marksist düşünce içine önemli bir görüş olarak yerleştirme denemesidir. **Marksizmin bu anlamda bir psikolojik kurama, psikanalizin de gerçek Marksist bir kuramla bütünleşmesi gerektiğine inanıyorum. Böyle bir sentez her iki alanı da besleyecektir.**

NOTLAR

1. Ne yazık ki, 1930'dan beri yeniden düzenlenen psikanalizi Marksizm ve sosyalizm sorununa uygulama girişiminde bulunan çok az yazar var, bu nedenle yalnızca kendi yazdıklarıma değinmem gerekiyor. Özellikle **The Dogma of Christ** (İsa Doktrini) (New York: Rinehart & Winston, 1963); **The Crisis of Psychoanalysis'de** (Psikanalizde Dönüm Noktası) **Psychoanalytic Characterology and Its Relevance for Social Psychology** (Psikanalitik Tipoloji ve Sosyo Psikoloji ile İlişkisi) (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1970 **Escape from Freedom** (Özgürlük Korkusu) (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1941 **The Sane Society** (Aklı Başında Toplum) (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1955); **Marx's Concept of Man** (Marks'ın insan Kavramı) (New York: Frederick Ungar & Ort., 1961); **Beyond The Chains of Illusion** (Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde) (New York: Cep Kitapları, Credo Serisi, editör R.N. Anshen, 1962) bu kitap Marx ve Freud'un kavramları orasındaki ilişkiye açıkça işaret eder. Kuramlarımız arasında çok az ortak nokta olmasına rağmen diğer yazarlar arasından psikanalitik - Marksist bakış açısıyla yazan en önemli yazar Wilhelm Reich'dir. Sartre'ın Marksist yönelimli hümanist çözümlemesi pek az klinik deneyimine sahip olması nedeniyle eksiktir. Parlak bir laf ebeliği yapmasına rağmen psikoloji ile yüzeysel olarak ilintilidir.

2. Bu konunun ayrıntılı incelemesi için bkz. **The Heart of Man, Its Genius for Good and Evil** (İnsanın Yüreği, İyi ve Kötüye Kullanabileceği Zekâsı) (New York: Harper and Row: Dini Görüş Serisi, editör R.N. Anshen, 1964).

3. Böylelikle, örneğin Alman alt orta sınıfında varolan yıkıcılık, ancak Hitler ortaya çıkması izin verdiğinde kendini göstermiştir.

4. Bu yöntemi ilk kez, 1931'de Frankfurt Üniversitesi Sosyal Araştırma Enstitüsü'nde, daha sonra da Kolombiya Üniversitesi'nde, Dr. E. Schachtel, Dr. P. Lazarsfeld ve birkaç arkadaşla birlikte uyguladık. Araştırmanın amacı Alman işçileri ve diğer çalışanları arasında otoriter ve anti otoriter özelliklerin belirdiği durumları bulmaktı. Sonuçlar, bunu izleyen tarihi gelişimle ortaya çıkan gerçeklere çok yakındı. Aynı yöntem, benim yöntemim ve Dr. Theodore, Dr. Lola Schwartz ile Dr. Michael Maccoby'nin asistanlıklarıyla yürütülen Psikolojik Araştırma Kurumları fonunca desteklenen küçük bir Meksika köyü üzerine yapılan araştırmada da kullanılmıştı. Dr. Louis Mc. Quitty'nin istatistik yöntemleri, elektronik bilgisayarlar kullanmak yoluyla yüzlerce veriyle tipik olarak ilgili sendromların açıklıkla görünmesini sağlar bknz. E. Fromm, **Deutsche Arbeiter und Angestellte**

am Vorabend des Dritten Reiches. Eine sozialpsychologische Untersuchung (Üçüncü Reich Arifesinde Alman İşçileri ve Çalışanları Üzerine Sosyopsikalojik Araştırma) editör: W. Bonss (Stutgart: Alman Yayınları - Anstalt 1980) ve E. Fromm ve M. Maccoby, **Social Character in a Mexican Village** (Bir Meksika Köyünün Sosyal Yapısı). **A Sociopsychoanalytic Study** (Bir Sosyopsikanalitik Çalışma) Englewood Cliffs: Prentice Hali, 1970)

5. Marx'ın **German Ideology** (Alman İdeolojisi)'nde bastırma «Verdrängung» - terimini kullanması ilginçtir. **Rose Luxemburg**, yakın zamanda İngilizce olarak basılan **The Russian Revolution and Leninism or Marxism?** (Rus Devrimi ve Leninizm mi Marksizm mi?) (Ann Arbor: Michigan Üniversitesi Basımı, 1961 adlı eserinde bilinçdışının (tarihsel sürecin mantığı) bilinçten (insan varlığının öznel mantığı) önce geldiğinden söz etmiştir.

III. PEYGAMBERLER VE RAHİPLER

İnsan soyu tarafmdan üretilen büyük düşüncelerin bilgisinin yeryüzünde hiçbir zaman bugünkü kadar yaygın olmadığını, ama buna karşılık etkinliklerinin de hiçbir zaman bugünkü kadar az olmadığını söylemek sanırım abartılı olmaz. Avrupa ve Amerika'da, Platon'un, Aristo'nun, Peygamberlerin, İsa'nın, Spinoza'nın ve Kant'ın düşünceleri aydın sınıftan milyonlarca kişi tarafından bilinmektedir. Binlerce yüksek öğrenim kurumunda öğretilmekteler ve her yerde her mezhebin kiliselerinde haklarında vaaz verilmektedir. Ve tüm bu düşünceler, sınırsız bencilliğin ilkelerini izleyen, isterik milliyetçiliğe kaynaklık eden, çılgınca bir toplu katliamı hazırlayan bir dünyada yer almaktalar. Bu karşıtlığı nasıl açıklayabiliriz?

Düşünceler, insanı, yalnızca fikirler ve inançlar olarak öğretildiğinde, temelden etkilemiyor. Genellikle, bu biçimde sunulduklarında, düşünceler değiştirilip eski düşüncelerin yerini ya da yeni sözcükler eskilerin yerini alabiliyorlar. Oysa, olup biten, yalnızca kavramlardaki ve sözcüklerdeki değişimler. Böyle olmaması için bir neden var mı? Bir insanın düşünceler tarafından harekete geçirilip bir gerçeği kavraması oldukça zordur. Bunu yapabilmesi için, ataletin yerleşik direnişinin, hatalı olma korkusunun ya da sürüden kopma duygusunun üstesinden gelmelidir. Kendi içlerinde doğru ve yetkin olsalar bile, diğer düşünceleri

yalnızca tanımak yeterli değildir. Düşünceler ancak onun öğreticisince yaşanıyorsa, kişileştiriliyorsa, canlandırılıyorsa başkası üzerinde etkin olabilir. Eğer yumuşak başlı bir insan alçak gönüllü olmayı anlatıyorsa, onu dinleyenler o zaman yumuşak başlılığın ne olduğunu anlayacaklardır. Üstelik yalnızca onu anlamakla kalmayacak, sözcükleri seslendirmek yerine gerçekliği dile getirdiğine inanacaklardır. Aynı durum, bir insanın, bir düşün adamının ya da bir din adamının aktarmaya çalıştığı tüm düşünceler için de geçerlidir.

Düşünceleri —yeni olmasalar bile— yayanlara hem de aynı zamanda onları yaşayanlara **peygamberler** diyebiliriz. Eski Ahit peygmberleri tam olarak şunu yaptılar: İnsanın varoluşuna yanıt bulması gerektiğini, bu yanıtın insandaki sevginin ve aklın gelişiminde bulunduğu düşüncesini yaydılar. Bunun yanında adalet ve yumuşak başlılığın, sevgi ve akıl ile ayrılmaz bir bütün olduğunu da öğrettiler. Vaaz ettiklerine yaşadılar. Güç aramadılar, aksine ondan sakındılar. Üstelik peygamber olmasının gücünden bile sakındılar. Kudretten sakındılar, sonunda onları bekleyen mahkûmiyet, sürgün ya da ölüm dahi olsa doğruyu söylediler. Onlar, kendilerini bir köşeye çekip ne olacağını bekleyenlerden değildiler. Kendilerini sorumlu addettiklerinden hemcinslerine yanıt verdiler. Diğerlerinin başlarına gelenleri onlar da yaşadı. İnsanlık, onların dışında değil, onların içlerindeydi. Gerçeği olduğu gibi gördükleri için onu aktarmaktan kendilerini sorumlu tuttular. Gözdağı vermediler, buna karşılık insana önündeki **seçenekleri** gösterdiler. Bir peygamber, peygamber olmayı dilemez. Peygamber olma hırsına yalnızca sahte olanlar sahiptirler. Bir peygamberin peygamber olması yeterince açıktır, çünkü gördüğü seçenekler de

yeterince açıktır. Bu düşünceyi, Peygamber Amos şöyle dile getirmişti: «Aslan kükredi, ki o korkmayacaktır. Tanrı konuştu, ki o peygamber olmayacaktır.» Burada «Tanrı konuştu» deyimi, yanılgıya yer vermeyecek biçimde seçeneğin açıklığa kavuştuğu anlamındadır. Artık kuşkuya da, kaçamaklara da yer yoktur. Sürüyü güdüyor da olsa, bağına bakıyor da olsa, düşüncelerini öğretiyor ya da geliştiriyor da olsa sorumluluk hisseden bu insanın peygamber olmaktan başka bir seçeneği yoktur. Peygamberin görevi; gerçeği göstermek, seçenekleri sunmak, karşı çıkmaktır. İnsanları çağırmak, alıştıkları yarı uyku durumundan onları uyandırmak peygamberin görevidir. Peygamberleri yaratan tarihsel durumdur, kimi insanların peygamber olma isteği değildir.

Birçok milletin kendi peygamberleri olmuştur. Bu da, kendi öğretilerini yaşadı, İsa canlı olarak göründü, Sokrat kendi düşünceleri adına öldü, Spinoza onları yaşadı. Ve hepsi de insanlığın üzerinde derin bir etki yarattı, çünkü her birinde, kendi düşünceleri açıkça canlandırılmıştı.

Peygamberler, insanlık tarihinde yalnızca zaman zaman ortaya çıkmıştır. Onlar ölürler ve mesajlarını bırakırlar. Mesaj milyonlar tarafından kabul edildi ve onlar için değerli oldu. Ve işte tam bu nedenle düşünceler, kimilerince, insanların bu düşüncelere bağlılıklarından dolayı, yönetme ve denetleme adına kullanılabilir oldular. Peygamberlerin düşüncelerini kullanıp yayanlara da rahip diyebiliriz. Peygamberler, düşüncelerini yaşarlar. Rahipler ise bu düşünceleri, düşüncelere bağlananlara aktarırlar. Düşünce, artık canlılığını kaybetmiş ve formülleşmiştir. Rahipler, bir düşüncenin nasıl formüle edildiğinin çok önemli olduğu-

nu vurgularlar. Elbette, doğal olarak, deneyimin kendisi öldüğünde formülün kendisi önem kazanır. Formüle ediliş «doğru» olmazsa, insanların düşüncelerine hakim olup onları denetlemek başka nasıl olanaklı olabilirdi ki? Rahipler, düşünceyi insanları örgütlemek adına, onları, düşüncenin doğru ya da uygun anlatımını denetleyerek yönetmekle kullanırlar. İnsanları yeterince uyuşturduklarında da insanın uyuşuk, kendi yaşamını yönetemeyecek durumda olduğunu söylerler. Rahipler, kendi başlarına bırakılsalar özgür olmaktan korkan insanları, görev aşkıyla, şevkle yönettiklerini savunurlar. Bu her rahibin böyle davrandığı anlamına gelmez, ama çoğu, özellikle de güçlerini kullananlar, böyle davranıyor.

Rahipler yalnızca dini kurumlarda yoktur. Felsefede, politikada da rahipler vardır. Her felsefe okulun kendi rahipleri vardır. Genellikle çok bilgilidirler, yaratıcının düşüncesini yürürlüğe koymak, aktarmak, yorumlamak, onları müzede sergileniyormuş gibi korumak bu rahiplerin görevidir. Bir de politik rahipler vardır ki son yüz elli yılda onlardan yeterince gördük. Özgürlük düşüncesini, kendi sosyal sınıflarının ekonomik çıkarlarını koruyabilmek için yürürlüğe koydular. Yirminci yüzyılda rahipler, sosyalizmin düşüncelerini yönetmeyi üstlendiler. Sosyalizm düşüncesi insanın bağımsızlığını ve özgür bırakılmasını amaç edinmişken, rahipler şu ya da bu yoldan, insanın özgür olma yetisinin olmadığını ya da en azından uzun bir süre için olmadığını savundular. O zamana dek, düşüncelerin nasıl formüle edileceğine, kimin inançlarına daha sadık olup olmadığına onlar karar vereceklerdi. Rahipler çoğunlukla insanları şaşırtırlar; bunun nedeni kendilerinin, peygamberlerin ardılları olduklarını söylemeleri ve verdikleri vaazları yaşadıklarını sa-

vunmalarıdır. Oysa bir çocuğun bile ayırdına varabileceği gibi, öğrettiklerinin tam tersini yaşarlar. İnsanların büyük bir çoğunluğunun etkili biçimde beyni yıkanmıştır, bunun sonucunda da, doğal olarak, rahiplerin ihtişam içinde yaşamalarının nedeninin onların fedakâr olmaları olduğunu sanırlar. Çünkü yüce düşünceyi simgelemektedirler ve eğer acımasızca öldürmeleri söz konusuysa, bu onların devrimci inançları nedeniyledir.

Şu anda içinde bulunduğumuz durumdan daha çok, hiçbir tarihsel durum, peygamberlerin ortaya çıkmasına neden olmazdı. Bir bütün olarak insan soyunun varlığı nükleer savaş hazırlıklarının çılgınlığı ile tehdit edilmektedir. Taş devri zihniyeti ve gözü körlüğü; insan soyu tam en büyük başarının yakınına gelmişken, onun tarihin trajik sonuna hızla yaklaşmasına neden oluyor. Bu noktada, peygamberlerin seslerinin rahiplere rağmen etkin olmaları kuşkulu da olsa, insanlığın peygamberlere gereksinimi vardır.

Düşüncelerini kendinde canlandıran birkaç kişiden biri, insanoğlunun tarihsel durumunun öğreticilerden peygamberlere dönüştürdüğü kişilerden biri, Bertrand Russell'dır. O büyük bir düşünürdür, ama bu onun peygamber olmasının bir koşulu değildir. Einstein ve Schweitzer ile birlikte Russell, Batı insanlığının varlığına yönelik tehdide karşı yanıtı simgelerler. Çünkü her üçü de konuştular, uyardılar ve seçenekleri sundular. Schweitzer, Lambarene'de çalışarak Hıristiyanlık düşüncesini yaşadı. Einstein, 1914'te ve daha sonra, Alman aydınlarının isterik milliyetçi çağrılarına katılmayı reddederek hümanizm ve akıl düşüncesini kendinde yaşadı. Bertrand Russell, onlarca yıl akılcılık ve hümanizme dair düşüncelerini kitaplarında

yansıttı. Ama, son yıllarda, ortalığa çıktı ve insanlara; bir ülkenin yasaları insanlığa aykırıysa gerçek bir insanın insanlığın yasasını seçmesi gerektiğini göstermek istedi.

Bertrand Russell, bir düşüncenin, tek bir insan tarafından yaratılmış olsa da ancak bir grup tarafından benimsendiğinde sosyal bir içerik kazanabileceğini öne sürdü. İbrahim, Sodom'un kaderini Tanrı ile tartıştığında, onun adaletine karşı çıktığında, yalnızca 10 adil insan, ama en az on adil insan bulunabilirse, Sodom'un esirgenmesini istedi. Eğer on adil insandan daha az olsaydı, başka bir deyişle adalet düşüncesinin etkin olduğu en küçük grup bile olmasaydı, İbrahim dahi şehrin kurtulmasını bekleyemezdi. Russell, bir şehri kurtarabilecek on kişinin olduğunu kanıtlamaya çalışır. İşte bu nedenle, insanları örgütledi, onlarla yürüyüşe katıldı, onlarda oturdu, polis kamyonuyla götürüldü. Sesi boşlukta asılı kalsa da soyutlanmış değildir. Bu ses bir koro liderinindir. Ama bir Yunan trajedi korosunun ama Beethoven'in 9'uncu Senfonisi'nin korosunun... Bunu tarih gösterecek.

Russell'ın yaşamında somutlaştırdığı düşünceler arasında, belki de öncelikle değinilmesi gereken insanın itaatsizliğe karşı sorumluluğu ve hakkı üzerine olandır.

İtaatsizlikle, yaşamla bağıntısı «hayır» demekten öteye geçmeyen, «nedensiz isyankârlığı» anlatmak istemiyorum. Bu anlamdaki isyankâr itaatsizlik, karşıtı olan, «hayır» diyemeyecek kadar kudretsiz, konformist bir itaatkârlık kadar kör ve âcizdir. Ben «hayır» diyebilen, seçtiği ilkelere ve bilincine itaat ettiği için itaatsizliği seçen, doğrulayabildiği için isyan eden insandan söz ediyorum. Bir asiden değil, bir devrimciden...

Çoğu toplumsal sistemlerde itaat en yüksek erdem, itaatsizlik ise en büyük suçtur. Gerçekte, bizim kültürümüzde, eğer insanların çoğu «suçluluk» hissediyorsa, doğal olarak, korku da hissediyorlar, çünkü bir kere itaatsizlik etmişlerdir. Sandıkları gibi sorunları ahlaksal değil, bir emre karşı itaatsizlik etmiş olmalarıdır. Bu hiç de şaşırtıcı değildir, çünkü Hıristiyanlık öğretisi Adem'in itaatsizliğini, kendisi ve tohumu adına öylesine temelden çürüten bir davranış biçimi olarak yorumlar ki, ancak Tanrı'nın merhametinin özel bir biçimi onu bu durumdan kurtarabilirdi. Elbette ki bu düşünce, itaatsizliğin günahkârlığını öğreterek, yöneticilerin gücünü destekleyen Kilise'nin sosyal işleviyle uyumludur. Yumuşak başlılığı, kardeşliği, adaleti Kutsal Kitap öğretisi ışığında ciddiye alanlar layik otoriteye karşı çıkmışlar, bunun sonucunda da Kilise onları Tanrı'ya karşı gelen isyancılar ve günahkârlar olarak damgalamıştır. Protestanlığın ana öğretisi de bunu değiştirmedi. Tam tersine, Katolik Kilisesi lâyik ve dinsel otorite arasındaki farklılıkları canlı tutarken, Protestanlık lâyik otoriteyle birleşti. 16. yy. devrimci Alman köylüleri üzerine bir yazıda bu eğilimi kuşkuya yer vermeyen bir anlatımla kaleme alan ilk kişi Luther'di. «Bu nedenle, açıkca ya da gizlice; vurabilen, katledebilen, bıçaklayabilen herkes, elinden geldiğince, vursun, katletsin, bıçaklasın ve hiçbir şeyin isyankâr olmak kadar şeytani, yaralayıcı ve zehirleyici olmadığını hatırlasın.»

Dini terör ortadan kalktığı halde, otoriter politik sistemler için varlıklarının insanaçısından temel taşı, itaatkârhktı. 17. ve 18. yy.'daki büyük devrimler kralcı otoriteye karşı koymuş, mücadele etmişlerdi ama insan, bir süre sonra, kralın ardıllarına itaat etmeyi erdemleştirerek döneklik etti. Bugün otorite

nerede? Totaliter ülkelerde otorite açıkça devletindir. Bu otoritenin desteklenmesi de ailede ve okulda otoriteye yönelik saygının güçlendirilmesiyle söz konusudur. Öte yandan, Batı demokrasilerinde, 19. yy. otoriterciliğinin üstesinden gelinmekle övünülür. Ama, acaba üstesinden geldiler mi - ya da yalnızca otorite nitelik mi değiştirdi?

Yüzyılımız, devlet, iş çevresi ve işçi sendikalarında, hiyerarşik olarak organize edilmiş bürokrasiler çağıdır. Bürokrasi; insanı ve nesneyi bir tutarak yönetir. Belirli ilkeleri izler, özellikle bilanço, sayıya dökme, maksimum randıman, kâr gibi ekonomik ilkeleri; ve görevlerini gerçekte bu ilkelerle programlanmış bir bilgisayar esasıyla yerine getirir. Kişi; sayılaşır, kendini bir nesneye dönüştürür. Ama ortada açıkça işleyen bir otorite olmadığından yeni insan itaate «zorlanmadığından», kişi gönüllü davranıyor olmanın, yalnızca «akılcı» bir otoriteyi izlediğinin yanılsamasını taşır. «Akla uygun olana» kim karşı gelebilir? Bilgisayar-bürokrasisine kim itaatsizlik edebilir? İtaat ettiğinin ayırdına bile varamadıktan sonra kim itaatsizlik edebilir ki? Aynı durum ailede ve eğitimde de söz konusudur. İlerici eğitim kuramlarının çürütülmesi sonucu, çocuğa, ne yapacağı söylenmeyen, buyrulmayan, söylenenleri yapmadığında cezalandırılmayan bir yöntem başgöstermiştir. Çocuk, yalnızca «kendini ifade eder.» Ama yaşamının daha ilk gününden başlayarak ileri yaşlarına dek çocuk, aykırı olmanın, sürüden ayrı kalmanın korkusunu taşıyarak, uyumluluğa yönelik inanılmaz bir saygıyla doldurulur. Ailede ve okulda başlayıp büyük düzenin etkisinde eğitimini tamamlayarak büyüyen «düzen adamı»nın görüşleri vardır, ama inançları yoktur. Kendini oyalayabilse bile mutsuzdur. Üstelik kendinin ya da çocuklarının yaşamını

gönüllü bir itaatkârlık ile kişiliksiz ve isimsiz güçler ardına harcamaya isteklidir. Öyle ki, çok gözde olan termonükleer savaş tartışmalarında ölüm oranları dahi onun için kabul edilebilirdir: Bir ülke nüfusunun yarısı ölür - «biraz kabul edilebilir»; üçte ikisi ölür - «belki edilemez.»

Bugün itaatsizlik sorunu yaşamsal bir önem taşımaktadır. İnsanlık tarihi, İncil'e göre itaatsizlik sonucu başladı —Adem ve Havva—, Yunan mitolojisine göre de Prometheus'un itaatsizliği medeniyetin başlangıcıdır. İnsanlık tarihinin, bir itaat eylemiyle, kendileri de «Devlet egemenliği», «ulusal onur», «askeri zafer» gibi arkaik fetişlere itaat eden ve kendilerine ve fetişlerine itaat edenler, öldürücü düğmelere basma emrini verecek olan otoritelere itaatle sona ermesi, olası gibi görünmektedir.

İtaatsizlik, burada kullandığımız anlamda, aklın ve iradenin onayıdır. Temelde, öncelikle, bir şeye **karşı yönelmiş** bir davranış değil, bir şeye doğru yönelmiş bir davranıştır. Bu da; insanın ne gördüğünü söyleyebilme ve görmediğini söylemeyi reddetmeye yetisine doğru yönelmedir. İnsanın bunu yapabilmesi için saldırgan ya da isyankâr olması gerekmiyor. Gerekli olan, insanın gözlerini sürekli açık tutması, tümüyle uyanık olması, yarı uykuda olanları mahvolma tehlikesinden koruyabilmek için onları uyandırmanın sorumluluğunu almasıdır. Marx, bir keresinde, «tanrıların kölesi olacağına kendi taşına zincirli olmayı yeğlediğini» söyleyen Prometheus için, filozofların baş azizi, deyimini kullanmıştır. Bu da Prometheus işlevinin canlandırılmasını kapsar. Marx'ın anlatımı, açık bir biçimde, felsefe ile itaatsizlik sorunlarının birbirleriyle bağıntılarına işaret eder. Düşün adamlarının çoğu kendi

dönemlerinin otoritelerine karşı itaatsiz değildiler. Sokrat; ölmekle itaat etti, Spinoza; öğretim görevliliğini otoriteyle kendini çelişik durumda bulmamak için reddetti. Kant; sadık bir yurttaştı, Hegel; genç Hegel'in devrimci sempatizanlığını daha sonraki yıllarda devleti yüceltme düşünceleriyle değiştirdi. Gene de Prometheus hepisinin baş aziziydi. Evet, şu da bir gerçektir ki, onlar da kendi konferans salonlarında, çalışmalarında kaldılar, pazar yerlerine gitmediler, ayrıca şimdi burada tartışmasına giremeyeceğim, kendilerine ilişkin birçok nedenleri vardı. Düşün adamları olarak geleneksel düşünce ve kavramların otoritesine, inanılan ve öğretilen basmakalıp kavramlara itaatsiz davrandılar. Karanlığı aydınlatıyor, uyuklayanları uyandırıyor, bilmeye cesaret ediyorlardı.

Düşün adamı, insanoğluna ve akla itaat ettiği için basmakalıp düşüncelere ve kamuoyuna karşı itaatsizdir. Bunun tek bir nedeni vardır: Mantık evrenseldir ve tüm ulusal sınırları aşar. Mantığın izleyicisi olan düşün adamı da dünya vatandaşıdır. Objesi şu ya da bu millet, kişi değil; insandır. Vatanı dünyadır, doğduğu yer değil. İnsan, dünyada hiçbir şeyden korkmadığı kadar —hatta yıkımdan ya da ölümden bile— düşünceden korkar. Düşünce yıkıcı ve devrimcidir; ayrıcalığa karşı acımasız, anarşik ve kanunsuz, otoriteye karşı ilgisiz, çağlar boyu denenmiş bilgeliğe karşı aldırışsızdır. Düşünce, cehennem çukuruna bakar ve bundan korku duymaz. İnsanı, sessizliğin kavranamayan derinliğiyle çevrilmiş, güçsüz bir nokta olarak görür. Buna rağmen, kendini evrenin hakimiymişçesine sarsılmaz bir biçimde gururla taşır. Düşünce, büyük, hızlı ve özgürdür. Dünyanın ışığıdır, insanın başlıca zaferidir.

Ancak düşünce, azınlığın ayrıcahğı olmaktan çı-

kıp herkesin mülkiyetine geçtiğinde korkudan da kurtulmuş olurduk. İnsanın çekinmesine neden olan şey, korkudur - değer verdikleri inançlarının yanılsamadan başka bir şey olmadığının kanıtlanması korkusu, içinde yaşadıkları kurumların zararlı olduğunun ortaya çıkması korkusu kendilerinin sandıklarından daha az saygıdeğer çıkması korkusu. «Çalışan insanlar, mülkiyet konusunda serbestçe düşünmeli midirler? O zaman, biz zenginler ne olacağız? Genç kadınlar ve erkekler cinsellik hakkında serbestçe düşünmeli midirler? O zaman ahlak ne olacaktır? Askerler savaş hakkında serbestçe düşünmeli midirler? O zaman askeri disiplin ne olacaktır? Düşünceye hayır!.. Önyargı, daha az mülkiyet, ahlak ve savaş tehlikesi dünyasının karanlıklarına geri dönelim. İyi insanlar, düşünce özgürlüğüne sahip olmaktansa, aptal, tembel ve zalim olmalıdırlar. Çünkü, düşünce özgürlüğüne sahip olduklarında bizim gibi düşünmeyebilirler. Bu felakette ne pahasına olursa olsun önlenmelidir. «İşte düşünce düşmanları ruhlarının bilinçsiz derinliklerinde böyle iddiasız bulunmakta; kiliselerinde, okullarında, üniversitelerinde bu yönde davranmaktadırlar.

Bertrand Russell'm itaatsizlik kapasitesi soyut bir ilkeye değil, varolan en gerçek deneyime - yaşama sevgisine dayanır. Bu yaşam sevgisi, kişiliğinden olduğu kadar, yazılarından da bize yansır. Bu, özellikle bugün insanların bolluk içinde yaşadığı ülkelerde çok az rastlanan bir niteliktir. Çoğu kişi, sevinçle heyecanı, ilgiyle coşkuyu, varolmakla tüketmeyi birbirine karıştırmaktadır. Faşistler tarafından bilinçli olarak kullanılan «Yaşasın Ölüm» sloganı, kendileri farkında olmasalar da bolluk içindeki topraklarda yaşayan insanların da yüreklerinde yer etmektedir. İnsanların çoğunluğunun nükleer savaşı ve ardından uygarlığın

yıkılışını kabul etmelerinin, bu felaketi önlemek için pek fazla gayret göstermemelerinin nedenlerinden biri bu gerçekte yatmaktadır. Öte yandan Bertrand Russell, bu katliam tehdidine karşı, pasifist olduğu ya da soyut bir ilkeye dayandığı için değil, tam anlamıyla yaşamı seven bir insan olduğu için savaşır. İnsanların içindeki kötülüklerden söz ederek gerçekte kendi karanlık ruhlarını ortaya çıkaran sesleri de aynı nedenle aşağılar. Bertrand Russell duygusal bir romantik değildir. Russell mantıklı, eleştirici, iğneleyici bir gerçekçidir; insan yüreğinde yatan kötülük ve budalalığın farkındadır. Ancak, Russell bu gerçeği insanın doğuştan yoz olduğu savıyla karıştırmaz. Bu sav, insanoğlunun kendine rahat edebileceği bir dünya yaratabilme yetisine sahip olduğuna inanamayacak kadar karamsar olanların, görüşlerini rasyonalize etmek (ussallaştırmak) için kullandıkları bir savunmadır. Russell, **Mistisizm ve Mantık: Özgür İnsanın Tapınması** (1903) adlı kitabında şöyle der: «Günahsız doğmuş ender kişiler dışında, insanların o tapınağa girmeden önce bir karanlıklar mağarasından geçmeleri gerekir. Mağaranın kapısı umutsuzluktur; tabanı terkedilmiş umutların mezar taşlarıyla döşelidir. Bu mağarada Öz ölmemeli, dizginlenemeyen arzuların hırsı yok edilmelidir; çünkü tin ancak bu biçimde Yazgı'nın baskısından kurtulabilir. Ne var ki, mağaranın çıkışı olan Feragat kapısı, yine bilgelik ışığına açılır; bu ışık; yolunun, yüreğini rahatlatan yeni bir anlayış, yeni bir sevinç, yeni bir yumuşaklılık saçar.» Daha sonra, **Felsefi Denemeler** (1910) adlı kitabında şunları yazar: «Ancak, ötedeki, geniş bir dünyaya açılan pencereler olmasa, bu dünyadaki yaşamı, hapiste geçirilen bir yaşam olarak algılayan kişiler için; insanoğlunun gücünün her şeye yettiği inancını boş bir gurur gibi gö-

renler için; Napolyon örneği, krallıklarını ayaklarının dibinde gören bir hakimiyet yerine, tutkuları dizginlemekten gelen stoacı bir özgürlüğü yeğleyenler için; kısacası, insanoğlunu tapınmaya lâyık bir varlık gibi görmeyen kişiler için, pragmatistlerin dünyası dar ve sıradan bir dünyadır; yaşama değer veren her şeyi yok eder ve insanoğlunu içinde bulunduğu evreni tüm görkeminden yoksun bırakarak daha da küçültür.» Russell, insanoğlunun doğuştan kötü olduğu savı doğrultusundaki görüşlerini **Tutulmayan Denemeler** (1950) adlı kitabında, parlak bir biçimde dile getirmiştir: «Geleneksel dinbilimde İblis'in kolu ve bacağı, eğitim reformcularının gözünde de gizemli biçimde aydınlanmış melekler olan çocuklar, sonra gene küçük şeytanlar olmuşlardır; ama artık İblis'in esinlediği dinsel şeytanlar değil, bilinçdışının esinlediği iğrenç Freudiyen yaratıklardırlar. Şunu söylemek gerekir ki, çocuklar günümüzde rahiplerin sert tartışmalarında olduklarından çok daha kötüdürler, günümüz ders kitaplarında çocukların günahkâr imgelemler konusunda gösterdikleri deha ve kararlılık, geçmişte ancak Aziz Antonius'la karşılaştırılabilir. Bütün bunlar, sonunda ulaşılan nesnel gerçeklik mi? Yoksa küçük canavarları artık pataklayamadıkları için yetişkinlerin düşlediği bir savunu mu yalnızca? Bırakalım sorunun yanıtını Freudçular birbirlerine versinler. «Russell'ın yaşama sevincini nasıl derinden duyduğunu gösteren bir alıntı daha yapıyoruz bu hümanist düşünürden. **Bilimsel Bakış** (1931) adlı kitabında şöyle der: «Aşık, şair ve mistik, güç peşinde olandan çok daha büyük bir doyumu tadabilir, çünkü onlar sevgilerinin yöneldiği şeyi ellerinde tutabilirler, oysa güç peşinde olanlar, bir boşluğa düşmemek için sürekli olarak yeni bir takım dalaverelerle uğraşmak zorundadırlar. Ben,

ölüm saatim geldiğinde, boşuna yaşadığım duygusuna kapılmayacağım. Akşamları, yer yüzünün kızıla boyanışını, sabahları çiğlerin ışıltısını, buz gibi bir güneşin altında karın parlayışını gördüm; kuraklıktan sonra yağmurun kokusunu duydum; fırtınalı Atlas Okyanusu'nun granit Cornwall kıyılarına çarpışını işittim. Bilim sayesinde bu gibi ve başka güzellikleri çok daha fazla kişi tadabilir. Bu durumda, bilimin gücünden yaygın olarak yararlanılır. Ancak, yaşamı değerli kılan anları yok ettiğinde, bilim insanları umutsuzluk yolunda ne denli akıllıca ve ustaca ilerletse de, hayranlığa lâyık olmayacaktır.»

Bertrand Russell, bir bilim adamı, akla inanan biriydi. Ama birçok meslektaşından, bilim adamından son derece farklıdır. Bu kişiler için önemli olan, dünyanın düşünsel olarak kavranmasıdır. Zihinleriyle gerçekliği tüketebileceklerinden ve zihinlerinin kavrayamayacağı önemli herhangi bir şey olamayacağından hiç kuşkuları yoktur. Zihinsel bir formüle sığdırılamayan her şeye kuşkuyla bakarlar; ama kendi bilimsel yaklaşımları konusunda, saf bir biçimde, hiçbir kuşku sürecinden çok, düşüncelerin sonuçlarıyla ilgilidirler. Russell, **Felsefi Denemeler** (1910) kitabında, pragmatizmi incelerken bu tür zihinsel işleyişe değinir: «Pragmatizm bütün imgelem malzemesini bu gezegenin üzerinde bulan; ilerlemeden emin olan, insan gücünün dıştan engelenebileceğini farkedemeyen; zafere ulaşacağından kuşku duymadığından beraberindeki tüm tehlikelerle birlikte savaşı seven; dini, demiryolu ve elektriği dilediği gibi isteyen, yani mükemmele olan açlığı doyuracak, insanın dışında bir amaç ve kayıtsız şartsız tapılacak bir şeymiş gibi değil de, bu dünyanın işlerinde bir konfor ve yardım unsuru olarak isteyen zihinlere seslenir.»

Pragmatislerin aksine, Russell için akılcı düşünce, kesinlik arayışı değil, düşünceyi daha uyanık ve daha canlı kılarak değiştiren bir macera, kendini kurtarma ve cesaret eylemidir.

Bertrand Russell inançlı bir kişidir. Dinsel anlamda değil, aklın gücüne, insanın kendi cennetini kendi çabalarıyla yaratabileceğine inancı vardır. **İnsan için Hidrojen Bombası Tehlikesi** (1954) adlı kitabında şöyle der: «Jeolojik zaman kavramıyla düşünülürse, insan henüz çok kısa bir süre boyunca varolmuştur - en fazla bir milyon yıldır. Başardıklarıysa —özellikle son altı bin yılda— evrenin tarihinde, hiç değilse bildiğimiz kadarıyla, tamamen yenidir. Sayısız çağlar süresince güneş doğup battı, ay doğup battı, geceleri yıldızlar parladı, ama bunların anlaşılması insanın ortaya çıkışıyla olanaklı oldu. İnsan, astronominin ve atomun minik dünyasında, keşfedilebileceği sanılan gizleri ortaya çıkardı. Sanat, edebiyat ve din alanlarında kimi insanlar, türü korumaya değer kılacak yücelikte duygular ortaya koydular. Şu ya da bu insan topluluğu yerine İnsan'ı düşünebilen çok az sayıda insan olduğundan tüm bunlar saçma bir dehşetle mi sona erecek? Türümüz, aptalca zekasını gezegenimizdeki tüm yaşamı söndürmekle kanıtlayacak denli bilgelikten yoksun, çıkar gözetmeden sevmekten aciz, soyunu sürdürmenin en basit yasalarından bile habersiz midir? Bu son kanıtlamada, ölecek olanlar yalnızca insanlar değil, kimsenin komünizm ya da antikomünizmle suçlayamayacağı hayvanlar ve bitkilerdir de.

«Sonun böyle olacağına inanmıyorum. İnsanlar bir an kavgalarını unutup düşünseler, görecekler ki, türlerinin sürmesine olanak tanısalar, geleceğin başarılarının geçmişinkileri fersah fersah geçeceğini um-

makta haksız sayılmayacaklardır. Eğer istersek, mutluluk, bilgi ve bilgelik için sürekli bir gelişme bizi beklemektedir. Bunun yerine, kavgalarımızı unutamadığımız için ölümü mü seçeceğiz? Bir insan olarak insanlara sesleniyorum: İnsanlığınızı hatırlayın, gerisini unutun. Bunu becerebilirseniz yeni bir cennetin yolu önünüze açılacaktır; beceremezseniz sizi bekleyen, evrensel ölümden başka şey olmayacaktır.»

Russell'ın inancının dayandığı **yaşama sevgisi** kavramı olmadan, ne felsefesi anlaşılabilir, ne de savaşa karşı verdiği mücadele.

Birçok kişi için bunun pek bir anlamı olmayabilir; bu kişiler herkesin yaşamayı sevdiğini düşünürler. Her insan yaşamı tehlikeye düştüğünde ona sarılmaz mı? Yaşamında bol bol eğlenmez, heyecan duymaz mı?

Her şeyden önce, insanların, tehlikeye düştüklerinde yaşamlarına sarıldıkları doğru değildir; yoksa nükleer katliam tehlikesi karşısındaki edilginlikleri nasıl açıklanabilir? Ayrıca, insanlar heyecanı sevinçle, yaşama sevgisiyle karıştırırlar. İnsanlar «bolluğun içinde sevinçten yoksun» durlar. Gerçek şu ki, kapitalizm övülen tüm erdemleri - kişisel insiyatif, rizikoya atılma hevesi, bağımsızlık - uzun süredir endüstriyel toplumdan elini eteğini çekmiş ve kovboy filmleriyle gangsterler arasında varlığını sürdürmektedir. Politik ideoloji ne olursa olsun, bürokratik, merkezi endüstriyel toplumda yaşamdan bıkmış, usançlarının üstesinden gelebilmek için ölmeyi bekleyen kişilerin sayısı giderek artmaktadır. Bunlar, «kızıl olmaktansa ölmeyi yeğ tuttuklarını» söyleseler de gerçekte «yaşamaktansa ölmeyi yeğ tutanlardır.» Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu yönelişin, aşırı bir biçimi, sloganları «Yaşasın ölüm» olan faşistlerdir. Bunu en açık biçim-

de kavrayan kişi, İspanya İç Savaşı'nın başladığı sırada, rektörü olduğu Salamanca Üniversitesi'nde yaşamının son konuşmasını yapan Miguel de Unamuno'ydu. En sevdiği slogan «Viva le Muerte!» (Yaşasın Ölüm!) olan General Millan Astray, üniversitede bir konuşma yapıyordu, dinleyicilerden biri, General'in bir izleyicisi, sloganı konuşma sırasında haykırdı. General konuşmasını bitirdikten sonra Unamuno ayağa kalkıp konuştu: «...Biraz önce anlamsız, ölümcül nekrofili bir bağrış duydum: 'Yaşasın Ölüm!' Ömrünü başkalarının anlaşılmaz öfkesinden doğan paradokslara biçim vermekle geçirmiş olan ben, uzman bir otorite olarak, bu saçma paradoksun bana çok itici geldiğini söylemeliyim. General Millan Astray sakat bir insandır. Bunun yumuşatılmadan söylenmesine izin verin. Kendisi bir savaş malûlüdür. Cervantes de öyleydi. Ne yazık ki şu anda İspanya'da çok fazla sakat insan var. Eğer Tanrı yardımımıza koşmazsa pek yakında bunlar daha da artacak. General Millan Astray'ın toplum psikolojisini anlattığını düşünmek bana acı veriyor. Bir Cervantes'in manevi yüceliğine sahip olmayan bir sakat etrafını bozmak, kötürüm etmekten zevk almayı alışkanlık haline getirir. «Bundan sonra Millan Astray kendini daha fazla tutamayarak «**Abajo la inteligencia!**» (Kahrolsun Entellektüellik!) diye bağırdı. «Yaşasın Ölüm!» Buna, Falanjistlerden gürültülü bir destek geldi. Gene de, Unamuno konuşmasını şöyle sürdürdü: «Burası aklın, entellektüelliğin tapınağıdır. Ben de onun yüksek rahibiyim. Kutsal bölgeyi kirleten sizsiniz. Kazanacaksınız, çünkü yeterinden fazla kaba gücünüz var. Ama, inandıramayacaksınız. Çünkü inandırmak için ikna etmeniz gerekir. İkna etmek için de sizde olmayan şeylere gereksinim duyacaksınız: mücadele mantığı ve hakkı. Sizi İspan-

ya'yı düşünmeye teşvik etmeyi anlamsız buluyorum.»

Ancak, Unamuno'nun nekrofili dediği ölümün çekiciliğine kapılma, yalnızca faşist düşüncenin bir ürünü değildir. Bu, kökleri büyük şirketlerin, hükümetlerin ve orduların bürokratik organizasyonlarının giderek artan hegemonyası ve insan ürünü şeylerin, alet ve makinelerin önemli rolünde yatan bir olgudur. Bu bürokratik endüstriyelleşme insanları nesnelere dönüştürmeye eğilimlidir. Doğayı teknik araçlarla, organiği inorganik ile değiştirmeyi ister.

Bu yıkım ve makine aşkı ve kadına duyulan nefretin (kadın erkek için, erkek de kadın için yaşamın görünümüdür.) İlk anlatımlarından biri İtalyan faşizminin entellektüel öncülerinden biri olan Marinetti'nin 1909 yılına ait geleceğe dair manifestosunda görülür. Marinetti şöyle yazmıştır:

4. Dünyanın ihtişamının yeni bir güzellik; hızın güzelliği ile zenginleştirildiğini açıklıyoruz. Çerçevesi patlayıcı niteliğinde bir soluğa sahip yılanlara benzer büyük borularla bezenmiş bir şarapnel üzerinde gidiyormuş gibi görünen kükremekte olan motorlu bir araba, Samothrace Zaferi'nden çok daha güzel görünür.

5. Dümen dolabında yörüngesinin dairesinde koşarken hayâli aksı dünyayı mıhlayan insanın türküsünü söyleyeceğiz.

8. Olanaksızın gizemli kapılarını kırmak zorundayken, neden geriye bakalım? Zaman ve uzay dün öldü. Hızı, ezelden ebede kadar yarattığımıza göre, şimdiden mutlakta yaşıyoruz demektir.

9. Dünyaya sağlığı kazandıran tek şey olan Savaş'ı, askeri düzeni, kahramanlığı, Anarşist'in yok edi-

ci kolunu, öldüren güzel Fikirleri, kadına nefreti yüceltmek istiyoruz.

10. Müzeleri, kütüphaneleri yok etmek, ahlakçılığa, feminizme ve tüm oportünistlere ve faydacı kötülüklere karşı savaşmak istiyoruz.

İnsanlar arasında, yaşamayı sevenlerle ölümü sevenler arasındaki fark kadar büyük başka bir ayrım yoktur. Bu ölüm sevgisi tipik bir insanlık durumudur. İnsan, sıkılabilen, ölümü sevebilen tek hayvandır. İktidarsız insan (cinsel iktidarsızlıktan söz etmiyorum) yaşamı yaratamaz; onu yok ederek aşabilir. Yaşamın ortasında ölümü sevmek son sapıklıktır. Bazı gerçek nekorfililer de vardır. Bunlar, çoğunlukla güdülerinin farkında olmadıkları halde, emellerini, yaşama, şeref ya da özgürlüğe hizmet olarak rasyonalize ederek, savaşı selâmlar ve kışkırtırlar. Bu kişiler büyük bir olasılıkla azınlıktadırlar; ama bunun yanı sıra, yaşam ve ölüm arasında bir seçim yapamayan, bunu saklamak için de kaçışı çok çalışmakta bulanlar da çoğunluktadır. Yok etmeyi selamlamazlar ama yaşamı da selamlamazlar. Savaşa büyük bir çabayla karşı durabilmek için gerekli yaşama sevincinden yoksundurlar.

Goethe, bir zamanlar, çeşitli tarih çağları arasındaki en derin ayrımın inanç ve inançsızlık olduğunu söylemiş ve inancın egemen olduğu çağların parlak, yüceltici ve verimli, inançsızlığın egemen olduğu çağlarda ise kimse kendini verimsize adamak istemediğinden yok olup gittiğini de sözlerine eklemiştir. Goethe'nin söz ettiği «inanç»ın kökleri, yaşam sevgisindedir. Yaşamı sevme koşullarını yaratan kültürler de inanç kültürleridir; bu sevgiyi yaratamayan kültürler inancı da yaratamayanlardır.

Bertrand Russel bir inanç adamıdır. Kitaplarını

okuyup, barış adına giriştiği uğraşıları izledikçe bütün kişiliğinin temelinde yaşam sevgisinin yattığını görüyorum. Yaşamı; onun bütün biçim ve görünüşlerini sevdiği için, peygamberlerin yaptığı gibi, dünyayı tehdit eden kötü kadere, yok olma tehlikesine karşı uyarıda bulunur. Gene, peygamberler gibi tarihi geleceğin önceden belirlendiğini söyleyen deterministlerden değildir. O, belirlenmiş olanın bazı sınırlı ve soruşturulabilir seçeneklerden oluştuğunu gören bir «alternatifçi»dir. Bizim seçeneğimiz nükleer silahlanma savaşını bitirmek ile yok oluş arasındadır. Bu peygamberin sesinin kötü kader ve bezginlik seslerinin üzerine çıkıp çıkamayacağı, başta genç kuşak olmak üzere dünyanın koruyabildiği canlılığın ölçüsüne bağlıdır. Yok olacaksak, önceden uyarılmadığımızı savunamayız.

IV. İNSANIN GLOBAL (EVRENSEL) FELSEFESİ OLARAK HÜMANİZM

Latin Amerika'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'da son on yılın en çarpıcı gelişimlerinden biri, hümanizmin yeniden canlanmasıdır —hümanizmin rönesansıdır—. «Hümanizm» ile «rönesans» arasındaki ilinti genellikle bunun tersidir: Rönesans'ın hümanizminden söz edilir. Gerçekten de hümanizmin bir tanımı —ki bence dar bir açıdır— 15. ve 16. yy.'lardaki Yunan, İbrani ve Latin kültürlerini kapsayan klasik dillere ve öğretilere dönüş hareketini içerir. Hümanizmin tanımı, insanın evrensel felsefesi açısından, biraz daha farklıdır - Batı dünyasının Peygamberleri ve Doğunun Budist öğretileriyle, başlayan 2500 yıllık geleneği olan, doruk noktalarından birini Rönesans ile yaşayan evrensel insan felsefesidir bu.

Bu hümanizmin ana ilkeleri nelerdir? Hümanist felsefenin temel özellikleri şunlardır: Birincisi, her birimizde bulunmayan hiçbir insani niteliği içermeyen, insan ırkının birliğine yönelik inanç; ikincisi, insan onurunun değeri; üçüncüsü, insanın kendini geliştirme ve mükemmelleştirme yetisinin önemi; dördüncüsü, aklın, nesnelliğin ve barışın önemi. Çağdaş Polonyalı düşünür, Adam Schaff, **Marksizm ve İnsan Bireyi**[1] adlı kitabında başka bir tanım vermiştir. O hümanizmi «insanı üstün bir değer olarak algılayıp, uygulamada

insanın mutluluğu için en iyi koşulları yaratmaya yönelik bir düşünce sistemi» olarak tanımlar.

Size, değişik kültür evrelerinde bu insanlık felsefesinin nasıl tanımlandığıyla ilgili bir fikir vermeye çalışacağım.

Birincil olarak Budist hümanizmi. Klasik Budizm, insanın varoluşunun gerçek durumunun çözümlenmesiyle başlayan, insanın varoluşunun ister istemez acı çekmeye dayandığı düşüncesine varan, bu acı çekmekten arınmanın tek bir yolu olduğunu savunan ve bunun da hırstan kurtulmak olduğuna inanan günümüzde varoluşçu felsefe denebilecek bir düşünce sistemidir. Bu bakış açısında genel olarak bir insan kavramı, bir insan modeli vardır. Aynı zamanda da Budizme göre insanın temel sorunu olan, insanın acı çekmesine bir yanıt içerir.

Hümanist felsefesinin diğer bir kavranışı da Eski Ahit'te bulunabilir. İsaiah 19: 23-25'te şöyle der: «O gün Mısır'dan Asur'a bir yol kurulacak... O gün İsrail, Mısır ve Asur'la birlikte üçüncü olacak ve bu toprakların ortasında bir kutsama olacak: Mısır, benim halkım; Asur, ellerimin ürünü ve İsrail, benim mirasım kutsansın diyerek kulların Tanrısı kutsayacak.» Bu deyiş, evrensellik anlayışına ve düşüncenin odağı olan tek insan kavramına örnektir. Eski Ahit'te, özellikle hümanist düşünce niteliğini taşıyan bir kavram vardır; o da komşularını sevmek (hepimizin bildiği gibi yeterince zor olan bir kavram) ve bundan da aşkın olan bir diğer kavram olarak, herhangi bir aile ya da kan bağı ile kendimize bağlı olmayan birini, bir yabancıyı sevmek. Eski Ahit der ki: «Yabancıyı sev. Çünkü, bir zamanlar sen de Mısır'da yabancıydın, bu nedenle yabancının ruhunu ancak sen bilebilirsin.»

(Exodus 23,9) Burada anlatılmak istenen, insanın bir başka insanı, onun yaşamış olduklarını yaşadığı ölçüde anlayabileceğidir. Vurgulanmak istenen, hepimizin aynı insani deneyimleri paylaştığımızdır. Birbirimizi anlama nedenimiz de budur.

Aynı düşünce Hıristiyan öğretisinde de «düşmanını sev» buyruğu ile sürdürülür. (Matta, 5,44) Bu Amerikan halkı gibi yüzde doksan beşinin Tanrıya inandığını belirttiği bir toplum için tuhaf bir buyruk çünkü onların, örneğin, Vietnam savaşıyla ilgili yorumları daha ziyade her gün kaç Vietkong öldürdükleri ile ilintilidir. Bu, dinin bütünüyle bir ideoloji durumuna geldiği bir Hıristiyan kültürünün tutarsızlığıdır. Doğal olarak, Hıristiyan dininde yer alan İsa'nın düşüncesinin kendisi, hümanist ruhun bir anlatımıydı. En büyük Rönesans din bilgilerinden Cusalı Nicolas şöyle der: «İsa'nın insanlık anlayışı insanları birbirlerine bağlar ve insanoğlunun içbirliğinin en önemli kanıtıdır.» Gene, burada vurgulamak istenen, tüm hümanist düşünce biçiminde varolan «insanoğlunun iç birliğidir.»

Örneğin, Yunan hümanizminde, büyük hümanist oyunlardan biri olan Sophokles'in Antigonesinde Antigone hümanizmi, Creon ise insanın koyduğu insanlık dışı yasaları simgeler.

Büyük Latin hümanisti Cicero, «Bu evreni tanrıların ve insanların üyeleri olduğu tek bir ulus olarak kavramalısınız» diye yazmıştır. Cicero'nun insanın ulusu olarak adlandırdığı düşünce biçimi Birleşmiş Milletler anlayışından hayli farklıydı, çok daha köktenci, çok daha geniş kapsamlı ve çok daha güzel tanımlanmıştı.

Rönesans hümanizminin büyük isimleri Erasmus, Picco della Mirandola, Postel ve birçokları hümanizmi

görevi tüm olanaklarını geliştirmek olan insanın bütününün ve tamamının vurgulandığı bir kavrama yöneltmişlerdir. Gerçekleşmesi gerekli olan insan olanakları üzerine kurulu bu Rönesans düşüncesi ile yeni bir hümanist görüş başlar. Bu, daha önceki hümanizme yabancı değildi, ancak bir durumu daha şiddetle vurguluyordu. Rönesans'ın hümanist düşünürleri için hâlâ başta barış olmak üzere akla değinilmesi önemliydi. O zamanlar, Protestanlar ve Katolikler gibi iki grubun arasında oluşan fanatik atmosfere şahit oldular, çapraşık duyguların akıldışılığını gördüler, savaşı önlemeye çalıştılar ama başaramadılar. Avrupa için maddi olduğu kadar manevi olarak da yıkım olan Otuz Yıl Savaşları, nesnel bir atmosfer yaratarak önlemeye çalışan hümanist düşünürlerin çılgınca çabalarına rağmen başladı.

On yedinci ve on dokuzuncu yüzyıllar arasındaki Aydınlanma çağı felsefesi ile ilgili birkaç isim belirtmeliyim: Spinoza, Locke, Lessing, Freud ve Marx. Ama en büyük Avrupalı hümanistlerden biri Goethe idi. 1814'te şöyle yazmıştı: «Alman ırkı bir şey demek değildir ama tek bir Alman, bir şey demektir. Oysa onlar bunun aksinin doğru olduğunu sanırlar. Almanlar, insanlığın yararına içlerinde bulunan iyiyi tümüyle geliştirebilmek adına dünyanın çeşitli yerlerine, Yahudiler gibi, dağılmalılar.» Buna göre, bu cümle bugünkü Almanya'da söylenmiş olsaydı, pratik olarak akıldışı ve canice kabul edilirdi, diğer milletleri de dehşete düşürebilirdi. 1814'te «Özgürlük Savaşları» diye adlandırılan dönemde Napolyon'a ait olan bir yazıdan aktarma yapmak istiyorum: «Gençlerimiz askeri kuvvetlere girmeyi uygun buluyorlar. Özellikle başarılı bir vatansever olarak şöhret kazanmayı olanaklı kılması nedeniyle, çok kışkırtıcı bir uğraş.»

Hümanizmin özü, insanlığın her birimizin içinde olduğu düşüncesi, Rönesansın içinde de vardı, ama, Goethe bunu en açık biçimde formüle etmiştir: «insan kendisinde yalnızca bireyselliğini değil, aynı zamanda tüm olanaklarıyla insanlığının tümünü de taşır.» Freud, bir bakıma Goethe'nin bu hümanist düşüncesini uygulamaya geçirmiştir: Tüm psikanaliz (ki bu, diğer insanda bilinçdışı olanı anlamaya yeltenmedir), diğer bir insanda bulguladığımız bilinçdışının kendimizde yaşadığını öngörür. Hepimiz biraz deli, biraz şeytansı, biraz iyicil olmadıkça, hepimiz kendimizde, insanda varolan tüm olanakları, iyiyi ve kötüyü birlikte taşımadıkça, bilinçdışı olanı kim çözümleyebilir, kim bir diğerinin kafasında varolan resmi ve geleneksel olmayanı bulgulayabilir? (Elbette onu anlamaktan söz ediyorum yoksa bulguları kitaba göre yorumlamaktan değil.)

Geçtiğimiz yüzyılın büyük hümanistlerinden biri de Marx'tı. Felsefe yazıları'nda şöyle yazmıştır: «İnsan kendinin efendisi olmadıkça, kendini bağımsız olarak kabul edemez ve ancak kendi varoluşunu kendine borçlu olduğunda kendi efendisi olabilir. Başkasının desteği ile yaşayan insan kendini bağımlı varlık olarak görür.» İnsan, ancak, çok çeşitli varlığını kapsamlı yollarla kendi adına kullanabiliyorsa kendini bir bütün ve bağımsız olarak algılar. Bu noktada, Marx, Goethe ve Rönesans düşünürleriyle yakından ilintilidir. Ama Marx'ın burada belki de herkesten çok vurguladığı, bağımsızlıktır. Herhangi birine varoluşunu borçlu olmamak, ya da onun sık kullandığı başka bir deyişle «özetkinlik». Burada «etkinlik» bir şey yapmak, meşgul olmak, anlamını içermez, içsel verimliliğin sürecini kapsar ki bu Aristo ve Spinoza'nın kavramına çok yakındır. Marx bunu başka bir yerde de

şöyle açımlamıştır: «Eğer insan, karşılığında sevgi uyandırmadan severse (seven insan olarak kendini ortaya koyarken sevilen bir insan olmayı beceremiyorsa) o zaman o sevgi talihsiz ve âciz bir sevgidir. Okuyucu bunu söyleyenin Marx olduğunu bilmese, Budist ya da Rönesans kaynaklarına başvurabilir. Yazık ki Marx, Sovyetler Birliği'nde de, ABD'de olduğu kadar yanlış yorumlanıyor, bu nedenle de Marx'ın insancıl yönü ayrıntılı olarak bilinmemektedir.

Genel olarak hümanizm, insana yönelik tehditlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bugün içinde bulunduğumuz dönem, insanın varoluşuna yönelik tehdidin boyutunun en ciddi olduğu dönemdir. Öncelikli ve aşikâr olan, tehdidin nükleer savaş hazırlıklarını artırarak insanın fiziksel varoluşuna yönelmiş olmasıdır. Ama, başka bir tehdit daha söz konusudur. Bu da tinsel varoluşa karşı tehditdir. Endüstriyel toplumda —kapitalist ya da sözde komünist toplumda, hangisi olduğu farketmez— insan gün geçtikçe daha çok nesneye, **tüketici insana**, daimi müşteriye dönüşmektedir. Her şey tüketim nesnesi haline dönüşmektedir. Heidegger'in deyişiyle insan, yabancılaşmış ve giderek daha çok «kendi yerine «biri»ne dönüşmektedir. Gün geçtikçe daha çok düzen adamı, bir şey olmakta ve her gün biraz daha canlı olabilme, insanlığının özünü kaybetme tehlikesiyle içiçedir.

Şu açıktır ki bu tür tehlikelere karşı bir eylem olarak son on yıl içinde yeni hümanist hareket tekrar doğmuştur. Ve ilginçtir ki her tür ideolojik grupta yaygınlaşmıştır. Katolik Kilisede, büyük çapta XXIII. John tarafından desteklenen yeni bir hümanizm anlayışı görmekteyiz. Chardin ya da Katolik din bilginlerinden Karl Rahner gibi düşünürlerden, hümanist hareketin canlılığını anlatabilmek için söz etmek yeter-

lidir. Protestan Kilisesi'nde benzer bir hareket söz konusudur. Albert Schweitzer Protestan hümanizminin en büyük temsilcilerindendi. Az bilinse de, Marksizmde aynı yeniden doğuşu görebiliriz. Ama bunu Sovyetler Birliği'nde gözlemlemek olası değildir ya da başka bir deyişle bilinmediği, yayınlanmadığı için varolduğunu söylemek zordur. Ancak, Yugoslavya, Polonya. Çekoslovakya, Macaristan gibi daha küçük sosyalist ülkelerde daha çok bilinmektedir. Adam Schaff ve Georg Lukacs Batı Avrupa'da Marksizim bağlamında hümanizmin yeniden doğuşunu açımlayan birçok insandan yalnızca ikisidir[2].

Katolik, Protestan ve Marksist hümanistlerin (kendi aralarında bile) kavramlarının farklı olduğu bir gerçektir. Ama buna rağmen birçok ortak yönleri de vardır. Öncelikle, önemli olanın yalnızca bir düşünce kavramı olmadığı yönündeki ortak vurgularıdır - düşünce kavramının ardındaki insan deneyimi de önemlidir. Çünkü aynı düşünce kavramları en karşıt insan gerçeklerini açımlayabilir ya da gizleyebilir. Karşıt düşünce kavramları da aynı insan gerçeklerini tanımlayabilir. Başka bir deyişle, düşünce kavramında bir davranışın felsefesi, politik ya da tanrıbilimsel açıdan tamm bulması önemlidir. Çünkü ancak, üzerine konuşan insanın deneyiminin gerçeğine düşünce kavramını oturtursanız anlam kazanır. Düşünce kavramları kendi içlerinde basittir, herhangi biri onları yabancı bir dil öğrenir gibi öğrenebilir —kimileri daha iyi, kimileri daha az iyi öğrenir. Bir insanın günlük yaşamında yerlerini alıncaya dek yalnızca bir sözcük olarak kalırlar ve hiçbir şey ifade etmezler.— Savaş ve barış hakkında, komşusuna karşı tavırlarında, insanı söylediklerinden çok daha büyük bir bağlılıkla çeşitli eylemleri doğrultusunda tanımlayan şeyin kay-

nağı insani özündedir. Hümanistlerin kendi aralarındaki çeşitli kavramsal ve kuramsal gruplar, birbirlerinde, farklılıklarından daha çok ortak yön bulmaktalar. Kendi koşullarından ve değer yargılarından vazgeçmeseler de birbirlerini daha iyi anlamaktadırlar.

Bugünün yeni hümanizminde ortak olan ikinci unsur ise; insanı ve onun tüm gelişimini, yalnızca fiziksel tükenişten değil aynı zamanda endüstri toplumunun tehdit ettiği tinsel ölümden de korumaktır.

Bugünün hümanizminde, bütün gruplarda, ana vurgunun barış olması, evrensel yıkımının çılgın hazırlıkları olan tutuculuktan ve onun sonuçlarından kaçınılması hiç de şaşırtıcı değildir.

Hümanistlerin bu denli çok ortak yönlerinin bulunması nedeniyle aralarındaki diyalog gittikçe artmaktadır, üstelik bu, bir ortaçağ çatışması değil, gerçek bir diyalogdur. Örneğin, Notre Dame Üniversitesi'nde yapılan bir konferans, Avrupalı Marksistleri, Protestan ve Katolik din bilimcileri bir araya getirmiştir. 1965'te Salzburg, Avusturya'da benzer iki konferans daha yapıldı. Daha da birçokları düzenlenecektir. Evrensel Kiliseler Kurulu insanlığın ve insanın sorunlarıyla ilgilenen küçük Marksist sosyalist ülkelerdeki Marksistler, giderek artan bir eğilimle bu konferansları desteklemektedirler.

Çağdaş hümanizmin değişik gruplarında farklılıklar da olduğu kesindir. Çağdaş Katolik ve Protestan hümanizmleri sevgi, hoşgörü ve barış üzerinde aynı önemle dururlar. Ama, Tanrının yadsınamaz varoluşuyla garantilenmiş amaçlarını ve değerlerini tektanrıcı bir görüş içinde tanımlarlar. En fazla Sartre'ın sesiyle yankı bulan varoluşçu hümanizm; insanın tüm özgürlüğünü vurgular. Bunun yanında, ayrıca, büyük çapta umutsuzluğu yansıtır ki buna ben burjuva ego-

izmi diyorum. (Elbette bu çoğunuzun katılmayacağı bir eleştiridir.) Sartre'ın varoluşçuluğunun bugünün hümanist felsefesinin bir bölümünü oluşturduğuna hiç kuşku yoktur.

Sosyalist hümanizm, benim özellikle üzerinde durmak istediğim iki görüş açısı sergiler. Bunlardan ilki, Adam Schaff'ın kitabında açıkça belirtilmektedir. Sosyalist hümanizmin içerdiği aşağıdaki unsurlara önemle değinmiştir: İnsanın özerk olarak resmedilişidir, tanrısal bir görüş ya da anlam içermez. İnançtan bağımsız, sadakatli bir iyimserlik içeren politik hümanizm bağlamında mücadeleci hümanizmdir. (Mücadelenin Marksistlerle Katolik Kilise arasında olduğu Polonya gibi bir ülkede, yazarın Kiliseden yabancılaşmayı vurgulaması anlaşılır bir durumdur.) Schaff'a göre diğer bir yüzü de, kişinin komşusuna yönelik sevgisi, egoyu (benlik) yok saymak, mutluluğu başkalarının mutluluğu adına çabalamakta bulmaktır. On dokuzuncu yüzyıl burjuva düşünüşünü, «çoğunluk için en iyi»yi hatırlatan bir yanı vardır bu anlayışın. Ama ego'nun bir yana bırakılması, geçmiş birkaç yüzyıldaki burjuva düşüncesine karşıt olarak çok daha derin ve ciddidir. (Elbette ki çoğunluğun mutsuzluğunun toplumsal koşullarını ortadan kaldırmak, pratik ve politik açıdan Marksist hümanizmin görüntüsüdür.)

Buradaki can alıcı soru, Schaff'ın «başkalarının mutluluğu adına mücadele etmek» ile ne demek istediğidir. Bu da benim tartışmak istediğim ikinci görüş açısıdır. Mutluluk nedir? Öznel olarak mı tanımlanmalıdır? Mutluluk bireyin istediğini yapması mıdır? Eğer öyleyse, mazoist dövüldüğünde, sadist dövdüğünde, uyuşturucu alışkanlığı olan istediğini bulduğunda mutludur. Mutluluğu bireyin istediğini elde etmesini ola-

naklı kılan öznel bir açıyla tanımlarsak ahlakçılık bağlamında gerçek bir **laissez-faire** bırakınız yapsınlar, kuramına işaret ediyoruz demektir. Nesnel terimlerle açıklayacak hiçbir şeyimiz olmadığı içinde bu anlamda bir mutluluk çok kötü de, en iyisi de olabilir.

Yaşamın amacı nesnel olarak geçerli terimlerle tanımlanabilir mi? Eğer bunu yaparsak geleneksel dine ya da Stalin'in rejimine geri dönmüş olmaz mıyız —Kilisenin ya da devletin; iyinin, güzelin ne olduğuna, mücadelenin ne adına olması gerektiğine karar vermesi gibi. Bunun sonucunda en önemli sorun ortaya çıkar, görünüşte ürkütücü olan bu aykırılığı uzlaştırmak için bir yol olup olmadığı— devletin ya da kilisenin insanlar üstünde baskın değerler sistemini kontrol etmesine olanak vermeden nesnel gerçekliği olan değerleri bulma sorunu. Bu sorunlar, Schaff'ın düşüncesine katılıp katılmadıklarını göz önüne almaksızın, çoğu hümanistler için ortaktır.

Şu ilkeyi kabul etmeliyiz ki, hiçbir inak zorlama olmamalı, bu hümanizmin tanrıtanımaz kavramına girse de, düşüncelerin ve değerlerin temelini Tanrıya olan iman oluşturmalıdır. Başka insanlara zarar vermediği sürece uyuşturucu alışkanlıkları ya da her tür cinsel eylem (özellikle seks demek istemiyorum - bunun pek zararı dokunmaz) de dahil olmak üzere, insanların isteklerini engelleyecek hiçbir güç kullanılmamalıdır. Bana öyle geliyor ki, sorun tabulaşmada ve isteklerin karşılanmasının engellenmesinde değil, gelişen, eyleyen, canlı insana özgü, gerçekten insani istekleri geliştirilmesi için desteklenmesindedir. İlerleme, ancak insani isteklerin geliştirilmesi ile gerçekleşebilir. Ama insanların isteklerinin yerine getirilmesinin düzenlenmesiyle bu gelişme olmaz.

İstekler nasıl yönlendirilebilir, eğitilebilir? Temel olarak iki yolla sanıyorum. İlki; kendi insanlık geleneğimizi ciddi olarak ele almakla, ki şu sıralar bunu yaptığımız söylenemez. Çoğunlukla, geleneklerimiz üzerine söylediklerimiz, vaaz vermekten öteye geçememektedir. Yalnızca birer ideolojidirler ve yaşamın gerçeklerini yansıtmamaktadırlar. Sorun insanlık geleneğimizin —ki insanlık en iyi geleneğini geçmiş 2500 yılda yaşadı— içinde bulunduğumuz yaşam biçimine bir meydan okuyuş olup olmayacağıdır. İkincil olaraksa, bir sosyalist olarak inanıyorum ki, insani istekler yalnızca farklı toplumsal uygulamalar ve düzenlemelerle, toplumda oluşturulacak farklı bir atmosferle yönlendirilebilir[3].

Diğer bir soru ise, belirli insan amaçlarının ve değerlerinin geçerliliğini nasıl saptayacağımızdır; geçerlilikleri Tanrıya, vahiylere ve basit geleneklere dayandırılmıyorsa, inanıyorum ki, insanın varoluş koşullarının sınanmasıyla, varoluşundaki doğuştan gelen çelişmelerin incelenmesiyle, en iyi nasıl çözümlenebileceklerinin araştırılmasıyla bu olanaklı olabilir. Bu etkin oarak 2500 yıl önce Budizm tarafından başarılmıştır. Sonuçlarına kimileri katılabilir, kimileri katılmayabilirki Budizm bugünlerde zaten çoğunlukla yanlış anlaşılmaktadır. Oysa bu, bütünüyle insanın varoluşunu anlayabilme, sorunlarını bulup yanıtlayabilmek adına mitoloji dışında, akılcı bir girişimdi. Belki daha iyi yanıtlar verilebilirdi, ama gene de yöntembilimsel olarak nesnel, akılcı bir incelemenin yapıldığı ilk çalışmaydı.

Daha özgün olarak, bence yanıtlar ve bu anlamda bir hümanizmin değerleri şu yönde ele alınmalıdır: Spinoza, Goethe ve Marx'm görüşlerinde belirginleşen

üretici kişilikte yüce bir değer vardır. Bu tüketici insana, bugünkü endüstri toplumunun ortalama yapısının belirginleştiği, sonsuza dek sömürücü insan yapısına bütünüyle karşıttır. Ayrıca kişi bu anlayışta sevgisini ve aklını da geliştirir. Diğer bir yüce değeri de üstünlük yetisidir. İnsanın, tümüyle insan olabilmek için kendini aşması gerektiği söylenir, bu «kendini aşma»nın sonunda varılan yer, genellikle Tanrı olarak tanımlanır. Ama eğer insan deneyimleri söz konusu ise Tanrı kavramı o kadar gerekli değildir ve bu noktada soru insanın egosunu (benliğini) bırakıp bırakmayacağı, ondan arınıp arınamayacağıdır. İnsan, kendi kişisel varoluşunun hücresini terkedebilecek mi? Kendini arındırabilecek mi? («boş» bir duruma getirebilecek mi?) Dünyaya açılabilecek mi? Gizemcilerin de söylediği gibi, insan kendini bütünleyebilmek için kendinden arınabilecek mi? Zenginleşebilmek adına yoksullaşacak mı? Ya da Marx'ın kullandığı bir deyimi kullanarak, «önemli olan insanın çoğalmasıdır, sahip olduklarının ya da kullandıklarının değil.» Kendi mantığı içinde buradan tanrıtanımaz gizemciliğe varılabilir. Bu aşama da Zen Budizm'de ve kimi Zen Budizm ile ilintisi olmayan Batılı düşünürlerde gözlemlenebilir. Kavramsal olarak bu, Tanrı inanışına dayanmayan evren ile birlik olarak da kimilerince tanımlanabilir. Gene de belirli Hıristiyan, Musevi ve Müslüman gizemcilerinin yaptığı gibi başka kavram ve sözcüklerle aynı deneyimleri açıklamaya çalışmak çok zor olmaz.

Söylenmesi gereken bir şey daha var ki bu da, bu anlamdaki bir hümanizmin katı, hiyerarşik bir değerler sistemi olması gerektiğidir. Bu oluşturulmazsa diğerlerinin bir anlamı kalmayacaktır. Bu hiyerarşi de bir ideoloji değil, gerçekçiliktir. Eğer bir insan, hafta-

da yarım saat çalışarak piyanist olmayı düşlüyorsa, bu aptallıktır - ve eğer bir insan hümanizmin değerlerini diğer değerlerin hepsinin üzerinde tutmuyorsa, buna karşın hümanist değerlere ulaşmaya çalışıyorsa yalnızca kendini kandırıyordur. Gerçek anlamdaysa bir aptal olmayabilir. İnsan; Tanrı ve Sezar arasında (tanrıbilimsel bir dil kullanıyorum) karar vermek durumunda ise, kendini Sezar'a satmaya daha yakındır. Elbette Tanrı'yı da hümanist sistemin gelişiminde eşit olan değerleri seçmeyecektir.

On dokuzuncu yüzyılda Nietzsche, Tanrı'nın öldüğünü söyledi. Bugün, çoğu Protestan din bilimcilerin bir kısmı da böyle düşünmektedir. Belki bu kimileri için doğrudur. Ama bugünün sorunu Tanrı'nın ölüp ölmediği değil, insanın ölüp ölmediğidir. Bu noktada, insan fiziksel olarak değil —kaldı ki bu da tehdit edilmekte— tinsel açıdan ele alınmaktadır. Sorun, insanın ergeç kendisinin bütünüyle boş ve cansız kalabileceği, kendi istencinin dışında hareket edeceği bir duruma gelip gelmeyeceğidir. Yeni hümanizm, kendi türlü biçimleriyle, insanın ölmemesi gerektiği görüşünde birleşir. Katolikler ve Protestanlar Tanrı'nın ölmemesi gerektiği üzerinde durmaktalarsa da, kendi öncül çabalarıyla insanın ölümünü engelleme konusunda diğer tüm hümanistlerle birlikte olmuşlardır.

Yalnızca kötülüklere karşı olmak yeterli değildir. Bugün herkesin karşı gelmek zorunda olduğu birçok kötülük söz konusudur. Bir an hiçbir ırkçı sorunun ya da Vietnam savaşının olmadığını varsayalım. Yaşamınızla ne yapmaktasınız? İnanıyorum ki gerekli olmasına rağmen protesto etmenin insani eylemin tek biçimi olmadığı kavranmalıdır. Sanıyorum ki genç nesil için en önemli nokta şunlara dikkatini çekmesidir: Tümüy-

le öznel olan burjuva dünyasının ve dogmayla dogmayı destekleyen bir örgütlenmenin yönettiği dinin dışında bir çerçeve, bir yönlenme ve inanış aramak; hümanist anlamda daha fazla canlılığa varmalarına yardım edecek değerleri seçmek. İnsan olarak varoluşumuzun tinsel sorunlarıyla yüzyüze gelmekten korkmamalıyız.

NOTLAR

1. Adam Schaff, **Marxism and the Human İndividual** (Marksizm ve İnsan Bireyi) Avrupa'da, Almanya ve Polonya'da basılmış ve yayınlanmıştır. 1966 sonlarında İngilizce baskısı ABD'de yayınlanacaktır. (McGraw - Hill Paperback Serisi)

2. **An International Symposium on Socialist Humanism** (Sosyalist Hümanizm üzerine Uluslararası Sempozyum) editör E. Fromm, (Doubleday, 1965). ABD'de ve Avrupa'daki birçok küçük sosyalist ülkede Marksistlerce yazılmış tezler. Ciltli baskısı 1966 sonlarında yayınlanacak. (Anchor Kitapları)

3. Erich Fromm, **The Sane Society** (Akıl Başında Toplum) Holt, Rinehart & Winston/Routledge & Kegan Paul yayınevleri.

V. BIRAKALIM İNSAN EGEMEN OLSUN

Ortaçağ dünyasının karanlık örtüsü yırtıldıktan sonra Batılı insan, en güçlü hayal ve görüşlerini gerçekleştirmeye yöneldi. İnsan, kendini, totaliter Kilisenin otoritesinden, geleneksel düşüncenin ağırlığından ve yarı keşfedilmiş dünyanın coğrafi sınırlarından kurtardı. Doğayı ve bireyi keşfetti. Kendi gücünün yani kendisini doğanın ve geleneksel olarak verilen çevre koşullarının yöneticisi yapabilecek yetisinin ayırdma vardı. Yeni oluşmakta olan gücü, aklı ve kendi hümanist-tinsel geleneği olan tinsel değerleriyle, İsa döneminde tarih sürecinde insanlarca kurulacak olan barış ve adaletin peygamberlerin düşüncelerindeki biçimiyle, kuramsal düşüncenin Yunan geleneğindeki biçimi arasında bir sentez oluşturmayı başarabilme yetisinin olabileceğine inandı. Rönesans ve Reformu izleyen çağlarda, insan yeni bir bilim kurdu. Bu da onu sonunda, o güne dek hiç bilinmeyen, duyulmamış üretim güçlerine ve maddeler dünyasının dönüşümünü tamamlamaya yöneltti. Bireyin üretici gelişimini ve özgürlüğünü garantileyebileceğini düşündüğü politik sistemler yarattı. Çalışma saatlerini öylesine azalttı ki Batılı insan boş zamanlarında atalarının bile düşünemeyeceği ölçüde eğlenmekte özgür oldu.

Peki bugün hangi noktadayız?

Dünya iki gruba ayrılmıştır: Kapitalistler ve komünistler. Her iki grup da, kuşakların umutlarını ye-

rine getirebilecek anahtara sahip olduklarına inanır, bir yandan bir arada olmayı savunsalar da sistemlerinin birbirlerine karşıt olduğunu kabul ederler.

Acaba haklılar mı? İnsanın kendi isteği dışında iyi beslenip, eğlendirilerek bireyselliğini, bağımsızlığını, insanlığını yitirmesine neden olan toplumlarda —büyük ve güçlü bürokrasilerce yönetilip, idare edilen endüstri toplumuyla yeni endüstriyel neo-feodalizmi birleştirme sürecinde değiller mi? Peki ya biz? Doğaya ve bitip tükenmeden artmaya devam eden malların üretimine hakim olabileceğimizi kabul edip, adalet ve dayanışma dünyası umudundan vazgeçmeli ve bu idealimizin içeriksiz teknolojik bir kavram olan ilerlemenin içinde kaybolacağını artık anlamalı mıyız?

Kapitalist ve komünist yönetimin hakim olduğu endüstrileşmeden başka bir seçenek yok mu acaba? Kişinin çevre koşullarını etkin bir sorumlulukla elinde tuttuğu, onlar tarafından yönetilmediği bir endüstri toplumu kuramaz mıyız? Ekonomik zenginlikle insan erki birbirine gerçekten bu denli karşıt mı?

Bu iki grup, yalnızca ekonomik ve politik olarak birbirleriyle yarışmakla kalmıyor, aynı zamanda kendi kendilerini ya da tüm uygarlığı ortadan kaldırabilecek atomik bir saldırının ölümcül korkusuyla da birbirlerini kışkırtıyorlar. Atom bombasını insan, kendi büyük aklının sonucu yarattı. Ama kendi yarattığı şeyin üzerinde egemenliğini yitirdi. Bombanın kendisi insana egemen oldu ve insanın kendi yaratısının güçleri gene kendisinin en tehlikeli düşmanı oldu.

Bu durumu değiştirmek içi hâlâ zamanımız var mı? Bu durumu değiştirmede başarılı olabilir miyiz ve durumların bizi yönetmesi yerine biz onlara hakim duruma gelebilir miyiz? Hiçbir zaman çözüm olmayan ama bizim tek çözüm yolu olarak gördüğümüz güç,

şiddet, öldürme ile derinlere kök salmış bu barbarlığın üstesinden gelebilecek miyiz? Kendi büyük aklımızın başarısıyla duygularımızın ve ahlâki değerlerimizin geriliği arasındaki uçurumu kapatabilecek miyiz?

Bu sorulara yanıt bulabilmek için Batılı insanın bugünün koşulları içinde daha ayrıntılı incelenmesi gerekir.

Birçok Amerikalı'ya göre kendi endüstri kurumlarının biçimlerinin başarısı açık ve karşı konulamazdır. Yeni üretim güçleri —atom enerjisi, petrol, elektrik ve buhar enerjisi— ve işin yeni örgütlenme biçimleri —merkezî plânlama, bürokratikleşme, iş gücü dağılımının artışı, otomatikleşme— yüzyıllar önce çoğu halkın yaşadığı gibi aşırı yoksulluğu ortadan kaldıran ilerlemiş endüstri toplumlarına maddi zenginlik sağlamıştır.

Son yüzyılda çalışma saatleri haftada yetmiş saatten kırk saate düşürüldü, otomasyon sayesinde insana hayal edemeyeceği oranda boş vakit sağlayabilecek ve olabildiğince kısaltılmış işgünü yaratıldı. Her çocuğa temel eğitim olanağı sağlandı. Halkın tümünün önemli bir yüzdesine yüksek öğrenim olanağı sunuldu. İnsanın sahip olduğu boş zamanları da sinema, radyo, televizyon, spor ve çeşitli hobiler dolduruyor.

Gerçekte, tarihte ilk kez Batı dünyasının büyük çoğunluğu, giderek tümü, yaşamın maddi koşullarıyla uğraşmak yerine yaşamın kendisiyle ilgilenmeye başladılar. Öyle görünüyor ki, atalarımızın ulaşılmaz rüyaları gerçekleşmek üzeredir ve Batı dünyası «iyi yaşam»ın ne olduğu sorusuna yanıt bulmuştur.

Kuzey Amerika ve Batı Avrupa insanının çoğunluğu bu genel bakışı paylaşıyorsa da bu kışkırtıcı görünümün kusurlarını görmekte olan düşünceli ve duyarlı insanlar da artmaktadır. Ve bu insanlar, her şey-

den önce dünyanın en zengin ülkesi ABD'de bile halkın beşte birinin iyi çoğunluğun «iyi yaşam» düzeyini paylaşmadıklarını, azımsanmayacak sayıda yurttaşımızın insanın varoluş değerinin temeli olan maddi yaşam standardına ulaşmamış olduğunu görmektedirler. Ayrıca, insanlığın üçte ikisinden fazlasının yüzyıllardır Batı sömürgeciliğinin sonucu olarak bizden on hatta yirmi kez daha düşük bir yaşam standardına ve ortalama Amerikalı'nın yaşam süresi beklentisinin yarısına sahip olduklarının da farkındadırlar.

Bu kişiler, çevremizi saran akıldışı aykırılıklar karşısında çarpılmaktadır. Aramızda milyonlarca, etrafımızda yüz milyonlarca yiyecek bulamayan insan varken biz tarımsal üretimi sınırlıyoruz. Üstelik, buna ek olarak, her yıl elimizde kalan fazlalıkları da ileriye saklayabilmek için yüz milyonlar harcıyoruz. Bolluk içindeyiz ama huzurumuz yok. Daha varlıklı olmamıza karşın özgürlüğümüz daha kısıtlı. Daha çok tüketiyoruz ama daha yoksunuz. Daha çok atom silahımız var ama daha korumasızız. Daha çok eğitimimiz var ama adaletimiz ve inançlarımız daha yüzeysel. Dine daha fazla inanıyoruz ama giderek daha maddeci oluyoruz. Akılcı hümanizmin tinsel geleneğine dayalı Amerikan geleneği üzerine çok konuşuruz, üstelik geleneği bugünkü topluma uygulamaya çalışanlara da «anti-Amerikan» deriz.

Bununla beraber, birçoklarının yaptığı gibi, eğer kendimizi, bu sorunun Batının ve giderek tüm dünyanın ekonomik rahatlığa kavuşana dek birkaç neslin sorunu sanısına kapılarak rahatlatırsak, soru bu noktada ortay çıkar: **İnsan ne olmuştur ve eğer endüstriyel sistemimizin yönlendirdiği yolda ilerlemeyi sürdürürse insanın gidişi nereye doğrudur?**

Sistemimizin, kimi **ekonomik** sorunları çözmedeki başarısının **insan** sorununu çözmede gittikçe artan bir başarısızlığa yol açmasının nedenlerini anlayabilmek için, yirminci yüzyıl kapitalizminin kendine özgü özelliklerini incelemek gereklidir.

Sermayenin toplanması, hiyerarşik olarak örgütlenmiş bürokrasi tarafından yönlendirilen büyük işletmelerin oluşmasına neden olmaktadır. Büyük yığınlar oluşturan işçiler, geniş çapta örgütlenmiş bir üretim makinesinin parçasıymışçasına birlikte çalışırlar. Bu organizasyonun işleyebilmesi içinse pürüzsüz bir işleyiş, sürtüşme ve bölüntülerin olmaması gereklidir. İşçi ve memurlar bu makinenin birer dişlisi olurlar, görevleri ve etkinlikleri, çalıştıkları organizasyonun genel yapısınca belirlenir. Büyük işletmelerde, üretim araçlarının yasal mülkiyeti yönetimden ayrılmış ve önemini yitirmiştir. Büyük işletmeler, yatırımlara yasal olarak değil sosyal olarak sahip olan bürokratik yönetim tarafından işletilir. Bu yöneticiler; kişisel girişim, cesaret, risk tehlikesi gibi eski iş sahiplerinin niteliklerini taşımazlar, onlar tedbirli, kişisiksiz, bireysellikten ve hayal etmekten uzak bürokrat niteliklere sahiptir. Nesneleri ve insanları yönetirler, insanlarla nesneymişçesine ilişki kurarlar. Bu yönetici sınıf, işletmenin yasal sahibi olmamasına rağmen denetimde keyfi davranır. Etkin olarak ne hisse sahiplerine ne de çalışanlarına karşı sorumludur. Üretimin en önemli alanları büyük kuruluşların elinde olmasına karşın bu kuruluşlar kendi üst düzey yöneticilerince idare edilirler. Ülkenin kaderini belirleyen, politikanın büyük bir bölümü ve ekonomiyi yöneten dev kuruluşlar demokratik işleyişin tam tersini oluştururlar; **yönetilenlerin kontrolünün söz konusu olmadığı gücü simgelerler.**

Endüstriyel bürokrasinin dışında, halkın büyük çoğunluğu başka bürokrasilerce yönetilir. Öncelikle, şu ya da bu biçimde milyonlarca yaşam üzerinde etkinliği olan ve yöneten devlet bürokrasisi (kapsamına askeri güçleri de alan) vardır. Endüstriyel, askeri ve devlete ilişkin bürokrasiler birbirleriyle, kendi işleyişlerinde ve giderek çoğalan memurlarıyla gün geçtikçe daha sıkı bir örgü oluşturmaktalar. Durmadan büyüyen yatırımların genişlemesiyle işçi sendikaları, kişinin çok az söz hakkı olduğu büyük bürokratik mekanizmalar haline geldi. Birçok sendika başkanı, endüstriyel yöneticiler gibi bürokratik yöneticilerdir.

Tüm bu bürokrasilerin ne plânları ne de görüşleri vardır. Kaldı ki bu, bürokratik yönetimin doğası gereği böyle olmak zorundadır. İnsan bir nesneye dönüştürülüp onun gibi yönetilirse, onların yöneticileri de nesneye dönüşür ve nesnelerin de istekleri, görüşleri, planları yoktur.

İnsanların bürokratik yönetimleriyle demokratik işleyiş ayine dönüşür. Büyük bir işletmenin hisse sahiplerinin toplantısı da olsa, politik bir seçimin ya da sendikanın toplantısı da olsa, kişi, kararlar almada ve kararlara katılmada etkinliğini daha baştan kaybetmiştir. Özellikle politik alanda, profesyonel politikacı adaylarından birini tercih edebileceği politik seçimlerde bile, halkın insiyatifi gittikçe daha çok engellenmektedir. Bu konuda söylenebilecek en iyi şey, halkın kendi rızasıyla yönetildiğidir. Ama bu seçimi gerçekleştirmenin yolu düşünceleri beyan etmek ve dalaveradır. Bütün bunlarla beraber en temel kararlar —savaş ve barışı içeren dış politika ile ilgili olanlar— ortalama vatandaşların haberdar bile olmadığı küçük gruplarca alınmaktadır.

Demokrasinin politik görüşleri, ABD'nin kurucuları sayılan büyüklerin inandıkları şekliyle, yalnızca politik düşünceler değildi. Bu düşünceler, kehanete dayalı Mesihçilikten, kutsal kitaptan, hümanizmden ve on sekizinci yüzyıl aydınlanma çağı düşün adamlarından yansıyan tinsel gelenekten kaynaklanmıştı. Bütün bu düşünceler ve hareketler tek bir umut çevresinde odaklanmıştı: Kendi tarihi süresince insanın yoksulluktan, cehaletten, haksızlıktan kendini kurtarabilmesi ve insanla insan, doğayla insan arasında birliği, barışı, uyumu kurabilen bir toplum yaratmak. Tarihi süreç içinde insanın mükemmeliyetine inancı ve tarihin bir amacı olduğu düşüncesi Batılı düşüncenin en özgün unsurları olmuştur. Bu düşünce de Amerikan geleneğinin dayandığı ve canlılıklarına, güçlü olmalarına kaynaklık eden toprak gibidir. Peki, insanın ve toplumun mükemmel olabileceği düşüncesine ne oldu? Üretken ve tümüyle canlı bir insanın doğuşu adına ayakta durmak yerine, dümdüz bir «gelişme» kavramında, daha çok ve daha iyi şeyler üretebilme hayalinde kısılıp kaldı. Politik kavramlarımız bugün tinsel dayanaklarını kaybettiler. Politik yönetimin daha etkin bir biçim almasına ve daha yüksek bir yaşam standardına bir katkısı olup olmadığı yolunda kriterlerle değerlendirilen politik yarar unsurları haline dönüşmüşlerdir. İnsanın yüreğindeki ve özlemindeki dayanaklarını kaybettikleri, fırlatılıp atılabilecek içi boş kabuklar haline gelmişlerdir.

Kişi, yalnızca üretim alanında yönetilip idare edilmekle kalmıyor, aynı zamanda sözde insanın özgür seçimini yapabildiği tek durum olan tüketim alanında da yönetilmektedir. Tüketim alanında ister gıda, giyim, içki, sigara, sinema ya da tiyatro gibi her tür şey olsun, güçlü talep mekanizması iki amaçla yön-

lendirilmektedir. İlki; yeni satış ürünlerine yönelik, **bireyin isteğini** durmadan artırmak, ikincil olarak da; **sürekli** ayakta tutulan bu isteklerin endüstrinin kârı doğrultusunda yönlendirmek. Tüketim ürünleri endüstrisinde büyük çaptaki sermaye yatırımının boyutu ve birkaç dev yatırımın aralarındaki rekabet; tüketimi şansa bırakmayı, tüketicinin de istediğini ya da istediği kadarını alma seçeneğini olanaklı kılmayı engelliyor. Bireyin talepleri durmadan kışkırtılmalı, beğenileri yönlendirilip yönetilmeli ve önceden bilinebilir olmalıdır. İnsan, tek arzusu daha çok, daha «iyi» tüketmek olan, sonsuza dek memeden kesilmeyecek bir «tüketici» haline dönüştürülmüştür.

Her ne kadar, Batı dünyasının Tanrı'ya inancı doğrultusundaki tinsel kavramı ve idealizmi üzerine propagandalar yapılıp, sloganlar atılıyorsa da, sistemimiz materyalist bir kültür ve insan yaratmıştır. Çalışma saatleri süresince insan, üretim ekibinin bir parçasıymışçasına yönetilmektedir. Boş zamanlarında ise, insan, beğenisi önceden koşullandırılmış olmasına rağmen kendi özgür beğenisi doğrultusunda davrandığını sanan kusursuz bir tüketici olarak idare edilip, yönetilmektedir. İnsan, sürekli sloganlarla, taleplerle ve gerçekdışı seslerle hâlâ sahip olabileceği gerçeğin son kırıntısından da yoksun bırakılıyor. Doğruluğuna inandığı şeyler konusunda insan, çocukluğundan itibaren hayal kırıklığına uğramaktadır. Elimizde bize kalan çözümsel olabilecek küçük bir düşünce, gerçek olan azıcık bir duygu var, bu nedenle de bizi, ancak geride kalanlarla uyumlu olmak dayanılmaz bir yalnızlıktan ve hiçlik duygusundan koruyabilir. Birey, kendini, sahip olduğu güçleri ve iç zenginliği taşıyabilen biri gibi görmemekte, aksine yaşayan özünü yansıttığı kendi dışındaki güçlere bağımlı çaresiz biri gibi algılamak-

tadır. İnsan kendine karşı yabancılaşmış ve kendi elleriyle yaptığı bir iş önünde başını eğer olmuştur. Ürettiği şey adına, kendi devletinin ve yaptıklarını yönetenlerin önünde eğilir olmuştur.

İnsanın kendi kişisel eylemi, kendine karşı bir güç haline geldi. Üstelik, insanın kendince yönlendirileceği halde, ona karşı ve ona direnen bir güç haline gelmiştir. Tarihte şimdiye dek olagelenlerden daha çok, üretimimizin bizim üstümüzdeki bir gücün elinde toplanması, bizim dışımızda, denetimimizi kaybedişimiz, umutlarımızın kırılması, sanılarımızın yok edilmesi, gelişimimizde etkin olan ana faktörlerdir. Ürünleri, makineleri ve Devlet, çağdaş insanın idolleri haline geldi ve bu idoller, onun yabancılaşmış biçimdeki yaşamının kuvvetlerini simgeler oldu.

Şu saptamada doğrusu Marx haklıydı; «tüm fiziksel ve zihinsel duyumların yerlerini tüm duyumların kendilerine yabancılaşması ve sahip olma duygusu almıştır. Kişisel zenginlik bizi öylesine aptal ve aciz kıldı ki, nesneler yalnızca biz onlara sahip olduğumuzda, ele geçirdiğimizde, yatırım haline getirebildiğimizde, onları yiyip içtiğimizde, yani kullanabildiğimizde, bizim olabilmekteler. Tüm zenginliğimize rağmen yoksuluz çünkü çok şeye sahip olduğumuz halde biz çok küçüğüz.»

Sonuç olarak, ortalama insan, güvensizlik, yalnızlık, baskı hissetmektedir ve bolluğun ortasında bir avuç hazla yetinmektedir. Yaşam, onun için bir anlam içermiyor, bir sis perdesinin ardından tüketici ve bir hiç olarak bu yaşama herhangi bir anlam veremeyeceğinin de farkındadır. Sistem, eğer ona, yaşamın değerlerini her gün biraz daha yitirdiğini farketmemesi için gerçeklerden uzaklaşmasını sağlayan sayısız ge-

niş yollar, uyuşmasını olanaklı kılan geniş kapsamlı televizyon yayınları sunmasaydı, insan yaşamın anlamsızlığına ve kendine verdiği hoşnutsuzluğa dayanamazdı. Her şeye karşın, tüm sloganlara rağmen, iyi beslenmiş, bakılmış, insanlık dışı, baskı altına alınmış bir yığın adamını idare eden bürokratlarca yönetilen topluma hızla uyum sağlamaktayız. Makineleşmiş insanlar ve insanlaşmış makineler üretmekteyiz. Bu da, elli yıl önce, sosyalizme getirilen en büyük eleştiriydi. Şöyle ki, bu durum bürokratikleşmeye, aynılığa, merkezileşmeye ve ruhsuz materyalizme yol açacaktı, ki bu da bugünün kapitalizminin gerçeğidir. Özgürlükten ve demokrasiden söz etmekteyiz, oysa sayıları gittikçe artan bir yığın insan, özgürlüğün sorumluluğunu taşımaktan korkmakta ve iyi beslenmiş bir robotun tutsaklığını yeğlemektedir. Bu insanların demokrasiye yönelik bir inançları yoktur ve kararları vermekte olan politik uzmanlara bu sorumluluğu bırakmaktan da mutlular.

Gazeteler, televizyon ve radyo aracılığı ile yaygın bir iletişim sistemi kurduk. Ama buna rağmen insanlar, politik ve sosyal gerçekler hakkında doğru bilgilendirilmek yerine yanlış bilgilendirilip, aşılanıyorlar. Eğer korkunun yarattığı ve politik baskının neden olduğu şeyler olsalardı, düşüncelerimizin ve görüşlerimizin bir dereceye kadar aynı olmasının açıklanması zor olmazdı. Sistemimizin bütünüyle anlaşmazlık hakkına ve çeşitli düşüncelerde taraf tutmaya dayalı olmasına rağmen, gerçek şu ki; herkes «gönüllü» olarak aynı fikre katılıyor.

Her yana çekilebilecek kavramlar, serbest yatırım ülkeleri arasında olduğu gibi onlara karşı olanlar arasında da kural haline geldi. Eğer politik müttefikse-

ler, bunlardan ikinci grupta adı geçenler, diktatörlüğe «halk demokrasisi» derken, ilkindekiler diktatörlüklere «özgürlük-seven insanlar» der. Elli milyon Amerikalı'nın atom savaşında ölmesi söz konusuyken, biri kalkıp «savaş tehlikesinden», bir diğeri de «kesin» bir zaferden söz ederken, aklı selim sahibi olanlar atomik bir soykırımda zaferden söz edilemeyeceğini açıkça belirtiyorlar.

Eğitim, ilk öğretimden yüksek öğretime kadar, doruk noktasına ulaştı. Ama insanlar daha çok eğitildikçe mantık, yargı ve inançları giderek daha azalmaktadır. En çok zekâları geliştirildi ama kendi mantıkları —ki bu onların toplumsal ve bireysel yaşamda gerçek güçleri anlamalarını ve dışarıdan görülenin içine girebilme yetilerini tanımlar— gittikçe daha çok yoksullaşıyor. Düşünmek, duyumsamaktan her gün biraz daha ayrılıyor. En önemlisi de insanların, insanoğlunun çevresinde durmaksızın dönen atom savaşı tehdidine hoşgörü göstermesidir. Bu da çağdaş insanın aklının; soruşturulması gereken bir noktaya geldiğini bize gösterir.

İnsan, yarattığı makinelerin efendisi olacakken, onun uşağı oldu. Oysa, insan nesneleşmek için yaratılmadı. Tüketimin sağladığı doyuma rağmen, insanın sahip olduğu güçler sürekli belirsizlik içinde bırakılamaz. Tek bir seçeneğimiz var; o da, makinelerin yönetimini tekrar ele geçirmek, üretimi amaç değil araç haline getirerek insanın gelişimi adına kullanmak. Aksi halde sindirilmiş yaşam enerjileri kendilerini karmaşık ve yıkıcı bir biçimde ortaya çıkaracaklardır. İnsan sıkıntıdan ölmek yerine yaşamı yok etmeyi göze alacaktır.

Kendi sosyal ve ekonomik düzen biçimimizi bu tür bir insanın sorumlusu sayabilir miyiz? Yukarıda de-

ginildiği gibi, endüstri sistemimiz, üretim ve tüketim biçimi, endüstri sisteminin beslediği insan ilişkileri, yukarıda tanımlanan insanlık durumunu yaratır. Bu durumu oluşturmayı istediği için ya da bireylerin kötücül niyetleri nedeniyle bunu yapmaz. Nedeni; ortalama insan yapısının, toplumun yapısıyla belirlenen yaşamın pratiği ile biçimlenmesidir.

Kuşkusuz yirminci yüzyıl kapitalizmi on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminden çok farklıdır - bu öyle bir farktır ki, iki ayrı zamanlı sistem için aynı kavramın kullanılması bile kuşku yaratmaktadır. Dev yatırımlarda çok büyük sermayelerin toplanması, iş sahibi ile yönetici sınıfın gittikçe birbirinden ayrılması güçlü sendikaların varlığı, devletin tarım alanında ve endüstrinin kimi kollarında sübvansiyon uygulaması, vatandaşların bireysel ve toplumsal gereksinimlerini sağlamayı amaç edinmiş sistemin unsurları, ücret kontrol unsurları, yönetilen bir pazar ve yirminci yüzyıl kapitalizmini geçmiştekinden temelden ayıran daha birçok nitelikler var. Gene de, hangi terminolojiyi seçersek seçelim, bazı temel unsurlar eski kapitalizm için de, yenisi için de geçerlidir: Dayanışma ve sevgi ilkesi yerine bireyci ve bencil davranış biçimi herkes için en iyi olabilecek sonuçları doğurduğu ilkesi; toplum yaşamını, insanların istekleri, görüşleri ya da plânlarının değil, kişiliksiz bir mekanizma olan pazarın düzenlemesi gerektiğine inanç. Kapitalizm, nesneleri (kapital) yaşamdan (emek) daha üstün tutuyor. Güç, eylemin değil maddi varlıklılığın göstergesidir. Çağdaş kapitalizm gelişen insan için bunlara ek engeller içermektedir. Hiç tökezlemeden çalışan gruplara, memurlara, mühendislere, tüketicilere gereksinimi vardır. Onlara gereksiniminin olmasının nedeni; bürokrasi tarafından yönlendirilen büyük yatırımların

kendilerine tam uyan bu tür bir düzene ve «örgüt adamına» ihtiyacı olmasıdır. Sistemimiz bu tür gerekliliği karşılayacak, birlikte tökezlemeden çalışacak çok sayıda insan yaratmalıdır. Bu insanlar; daha çok, daha çok tüketmek isteyen, beğenileri yönlendirilmiş, kolay etkilenen, ne yapacağı önceden sezilebilen insanlar olmalıdır. Bu sistemin; kendini özgür, bağımsız, hiçbir otoritenin ya da vicdani ilkenin nesnesi olmadığını sanan, gene de yapması istenilen doğrultuda buyurulmaya, sosyal makineye sürtünmeden uymaya istekli insanlara gereksinimi söz konusudur. Zor kullanmadan güdülen, lidersiz yol alabilen, başarıya ulaşmanın, durmamanın ve ilerlemenin dışında amacı olmadan harekete getirilenler insanlar, onun istedikleridir. Üretim; insanların gerçek gereksinimlerine göre değil, sermaye yatırımının kâr etmesi ilkesine göre yönlendirilir. Her şey, radyo, televizyon, kitaplar ve ilaçlar da dahil olmak üzere; kâr ilkesinin öznesidir. İnsanlar, çoğunlukla tinsel varoluşları, bazen de bedenleri için zehir sayılan türden bir tüketime yöneltilirler.

Tinsel gereksinimlerimize dayalı insan istemlerini yerine getirmede toplumumuzun başarısızlığı, zamanımızın en acil pratik sorunları adına hemen bazı sonuçlar doğurmuştur. Bu iki önemli sorun, Batının zenginliği ile insanoğlunun üçte ikisinin yoksulluğu arasındaki eşitlik ve barıştır.

Çağdaş insanın yabancılaşması, tüm sonuçlarıyla bu sorunu çözümlemesini zorlaştırıyor. Nesneye tapınması, kendisinin ve hemcinslerinin yaşamına karşı saygısını yitirmesi nedeniyle, insan ahlaki değerlere karşı olduğu gibi, kendi kalımı yararına olan akılcı düşüncelere karşı da körleşmiştir. Demokraside ve özgürlük-

te asla yaşanması söz konusu olmayan korkuyu, kuşkuyu, sistematikleşmeyi yaratacak olan atom savaşı engellense bile, atomik silahlanmanın evrensel yıkıma yol açacağı aşikârdır. Ayrıca, zengin ve yoksul ulusların arasındaki ekonomik uçurumun diktatörlüğe ve saldırgan patlamalara neden olacağı da açıktır. Bütün bu gerçeklere rağmen son derece gönülsüz ve boş atılımlar, bu sorunlar adına öne sürülmektedir. Aslında, Tanrıların yok etmek istediklerini körleştirdiği savını doğrular gibiyiz.

Kapitalizmin sicili buraya kadar. Peki ya sosyalizminki? Tasarladığı ne idi ve gerçekleşme şansını bulduğu ülkelerde başarısının boyutu neydi?

On dokuzuncu yüzyıl sosyalizmi, Marksist biçimde ve diğer birçok biçimde, herkese yönelik onurlu, insanca bir varoluş adına maddi bir temel oluşturmak istedi. Çalışmayı yönetecek bir sermayeyi değil, sermayeyi yönetecek bir çalışmayı istedi. Sosyalizm için iş ve sermaye yalnızca iki ekonomik kategori değildi. İş ve sermaye iki ilkeyi simgelemekteydi: Sermaye; biriktirilmiş, sahip olunan şeyler ilkesini, iş; insanın ve yaşamın gücünü, var etme ya da biçimleme ilkesini. Sosyalistler, kapitalizmde nesnelerin yaşamı yönettiğini gözlemlediler, bu da sahip olmanın «olmaya» baskın çıktığı, geçmişin geleceği yönettiği anlamına gelmekteydi. Onların isteği ise bunu tam tersine çevirmekti. Sosyalizmin amacı insanın özgürleştirilmesiydi, hemcinsleriyle ve doğayla kendiliğinden, zengin, yeni, ilişkilere giren bir insan olan yabancılaşmamış, çarpıklaştırılmamış bireyin yeniden yaratılmasıydı. Sosyalizmin amacı; insanın kendini bağlayan zincirlerden, kurgu ve gerçek dışı şeylerden kurtulup, düşüncesini, duygusunu ve güçlerini yaratıcı yolda kullanabilecek bir varlık olmasını sağlamaktı. Sosyalizm, in-

sanın bağımsız olmasını istedi, ki bu da onun kendi ayakları üzerinde durabilmesi demekti. Bunun ise ancak, Marx'ın değindiği gibi «insan varoluşunu kendine borçludur, kendi bireyselliğini; görerek, duyarak, koklayarak, tadarak, duyumsayarak, düşünerek, isteyerek, severek tam bir insan gibi dünyayla her bir ilişkisinde tanıtlarsa - kısacası kendi bireyselliğinin tüm verilerini tanıtlayıp, ifade edebilirse» olanaklı olabileceğine inanıyordu. Sosyalizmin amacı; insanla insan, insanla doğa ilişkisinin birliğiydi.

Marx ve diğer sosyalistlerin, azami maddi kazancın insanın en önemli güdüsü olduğuna inandığı ve öğrettiği biçimindeki sık sık tekrarlanan klişeye karşıt olarak; kapitalizmin yapısı gereği maddi kazancın insan için en önemli güdü olduğuna, sosyalizmin ise insanı maddi kazancın tutsağı olmaktan kurtaracak, onu özgürleştirecek şeyin maddesel olmayan güdülere kendilerini ortaya koyma olanağını sunacağına inanıhyordu. (Kimilerinin sosyalizmi, sözde «materyalistliğinden» dolayı kınamaları ayrıca da insana en iyiyi yaptırabilecek dürtünün «kâr dürtüsü» olduğu tartışmasıyla sosyalizmin eleştirilmesi, insanın yetisinin tutarsızlığının üzücü bir açıklamasıdır.)

Sosyalizmin amacı; aynılık değil bireysellikti. Ekonomik bağlardan kurtulma, maddi amacın yaşamın ana kavramı haline gelmesine engel olma, tüm insanların tam bir dayanışma içinde olmasını sağlamak, bir insanın bir diğeri tarafından yönetilip, hükmedilmemesini olanaklı kılmak, bu amacın ilkeleri arasındadır. İlke; her insanın kendi başına amaç olması, hiçbir insanın hiçbir zaman başka bir insanın aracı olmamasıydı. Sosyalistlerin yaratmak istedikleri toplumda vatandaş, nesne olarak değil kişi olarak tüm ka-

rarlara etkin ve sorumlu olarak katılmalıydı; çünkü insanın inançları ve yapay olmayan görüşleri vardı.

Sosyalizm için yoksulluk gibi zenginlik de bir kusurdur. Maddi yoksulluk, insanı insanca zengin bir yaşamdan yoksun bırakıyordu. Maddi zenginlik ise güç gibi insan için baştan çıkarıcıydı. Ayrıca, insanda, oran ve kendi doğasında varolan sınır kavramlarını yıpratıyor, insan hemcinsleriyle aynı varoluş temelini paylaşmadığı sanısını veren gerçek dışı ve neredeyse delice bir «eşsizlik» duygusunu yaratıyordu. Sosyalizmin isteği, maddi rahatlığın yaşamın gerçek amacı adına araç olmasıydı. Bireysel zenginliği, toplum için olduğu kadar birey için de bir tehlike olarak görüyor ve karşı çıkıyordu. Gerçekte de, sosyalizmin kapitalizme karşıt durumu bu ilke ile doğrulanır. Kendi mantıkları içinde, kapitalizmin amacı; durmadan artan maddi zenginlikken, sosyalizmin amacı; durmadan artan insan üretkenliği, canlılığı, mutluluğu ve insanın amacına destek olabilecek oranda maddi rahatlığı sağlamaktı.

Sosyalizmin umudu, bunların sonucunda devletin işlerliğinin ortadan kalkmasıydı; çünkü o zaman insanlar değil, yalnızca nesneler yönetilecekti. Hedefi olan sınırsız bir toplum bireye, özgürlüğünü ve önceliğini yeniden geri verebilirdi. On dokuzuncu yüzyılda ve Birinci Dünya Savaşı başlangıcına dek, sosyalizm, Avrupa'da ve Amerika'da en anlamlı, önemli, insancıl ve tinsel akımdı.

Peki ne oldu sosyalizme?

Yerine geçmek istediği kapitalist ruha yenik düştü. Sosyalizm taraftarlarının ve düşmanlarının birçoğu, sosyalizmi insanın kurtuluşu olarak kavramak yerine, çalışan sınıfın ekonomik durumunu düzelten bir akım olarak kavradılar. Sosyalizmin insancıl amaç-

ları bir kenara bırakılmış ya da yapay bir bağlılıkla anılır hale gelmişti. Bunun yanısıra, tüm önem, kapitalizmde de olduğu gibi ekonomik kazanç amacına yöneltilmişti. Aynen demokrasinin, ideallerinin tinsel köklerini yitirmesi gibi, sosyalizm de düşüncesinin en derin kökünü —barışa, adalete, kardeşliğe yönelik mesihçi inancını— yitirmişti.

Sosyalizm, işçilerin, kapitalist yapı içinde (onun üstesinden gelmek yerine) istedikleri yere ulaşabilmelerine araç oldu. Kapitalizmin değiştirilmesi yerine sosyalizm onun ruhunda eritildi.

Sosyalizm akımının yenilgisi, 1914'te, kendi liderleri uluslararası dayanışmadan vazgeçtiklerinde ve her biri, enternasyonalizm programlarında bulunan barış düşüncelerine karşı, kendi ülkesinin ekonomik ve askeri ilgi alanlarını seçtiklerinde kesinleşti.

Sosyalizmin yalnızca ekonomik bir hareket olduğu ve temel amacının, üretim araçlarının kamulaştırılması olduğu biçiminde yanlış yorumlanışı, sosyalizmin hem sağ hem sol kanadında belirdi. Avrupa'daki sosyalist akımın reformcu öncü eri; kapitalist sistemde yer alan çalışan sınıfın ekonomik statüsünü yükseltmeyi ilk amaçları olarak belirlediler ve en köktenci önlemleri, belirli büyük endüstrilerin kamulaştırılması oldu. Birçok kişi, bir girişimin kamulaştırılmasının kendi başına sosyalizmin gerçekleştirilmesi olmadığını; işçi için, kamunun atadığı bir bürokrasi tarafından yönetilmenin, özel olarak atanmış bürokrasi tarafından yönetilmekten temelde farksız olduğunu, çoğu kişi yeni yeni anlıyor.

Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti liderleri sosyalizmi, aynı biçimde yalnızca bir ekonomik yol olarak tanımladılar. Demokratik bir geleneği olmadığından

ve Batı Avrupa'dan daha az gelişkin bir ülkede yaşamaları nedeniyle, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da yaşandığı gibi, hızh sermaye sağlayabilmek için terör ve baskı uyguladılar. Ekonomik başarıyı sağladıysa da insan için yıpratıcı olan yeni bir devlet kapitalizmi geliştirdiler. Bürokratik olarak yönetilen bir devlet kurdular. Bu toplumda sınıfsal farklılık —hem ekonomik olarak hem de başkaları üzerinde emretmek için kullanılan güç anlamında— bugünkü herhangi bir kapitalist sistemden daha derin ve katı olarak ortaya çıktı. Gerçekte, sistemleri sosyalizmin dayandığı bireyin onaylaması ve insanın tüm gelişimini destekleyen ilkeleriyle karşılaştırıldığında tam bir olumsuzluk söz konusu olsa da, onlar sistemlerini sosyalist olarak tanımlıyorlar, çünkü tüm ekonomilerini kamulaştırdılar. Hızlı sermaye birikimi için dayanılmaz fedakarlıklar yapmak zorunda bırakılan yığınların desteğini kazanmak adına ulusalcılıkla birleştirilmiş sosyalist ideolojiler kullandılar. Bu da onlara yönetilenlerin isteksiz işbirliğini kazandırdı.

Özel girişim sisteminin komünizme göre, bugüne dek, üstün bir sistem olmasının nedeni, çağdaş insanın en büyük başarılarından birini ayakta tutmuş olmasıdır —politik özgürlük— ve bununla hümanizmin temel tinsel geleneğine bağlı, insanın şerefi ve bireyselliğine saygıdır. Eleştiri olanakları ve Sovyet totaliter devletinde uygulaması olanaksız olan yapıcı sosyal değişikliğe yönelik öneri getirme olanaklarına izin verir. Ancak, Sovyet ülkeleri, Avrupa ve Birleşik Devletleri'n eriştiği ekonomik gelişme düzeyine geldiklerinde, yani rahat bir yaşam için talepleri karşılayabildiklerinde - teröre gerek duymayacakları ve Batı'da uygulanan önerme ve inandırma yöntemlerini kullanmaları beklenebilir. Bu gelişme, yirminci yüzyıl kapitaliz-

miyle yirminci yüzyıl komünizmini birbirine yaklaştıracaktır.

Her iki sistem de endüstriyelleşme üzerine kuruludur. Amaçları durmadan artan ekonomik verimlilik ve varlıktır. İkisi de yönetici sınıf ve profesyonel politikacılarca yönetilen toplumlardır. Doğu'nun laik Mesihçiliğine ve Batı'nın Hıristiyan ideolojisine sahte bağlılıklarına rağmen, ikisinin de bakış açıları materyalist doğrultudadır. Yığınları, büyük fabrikalarda, güçlü politik partilerde, merkezi sistemle organize ederler. Her iki sistemde de eğer aynı yolda giderlerse, en az yığın adamı kadar amaçsız olan, bürokratlar tarafından yönetilen yığın adamı, yabancılaşmış, iyi doyurulup giydirilmiş, iyi oyalandırılmış insiyatifsiz insan, yaratıcı, düşünen, duyarlı insanın yerini alacaktır. İlk yeri nesneler alacak ve insan ölmüş olacak. İnsan, bir hiçken, özgürlükten ve bireysellikten konuşuyor olacak.

Bugün nerede durmaktayız?

Kapitalizm ve genelleştirilmiş, çarpıtılmış sosyalizm insanı insanlıkdışı bir otomatikleşmeye dönüşümün tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. İnsan aklını yitirmekte ve tümden yok oluş noktasında durmaktadır. Bizi bu kaçınılmaz çürümeden, özgürlüğümüzü yitirmekten, benliğimizin yok oluşundan ancak bu durumun tam anlamıyla farkında olmak ve insani özgürlük, değer, yaratıcılık, nedensellik, adalet ve dayanışma amaçlarının gerçekleştirilebildiği bir yaşam görüşü kurtarabilir.

VI. HÜMANİST SOSYALİZM

Kapitalizmin, komünizmin ve hümanist sosyalizmin genel bir çözümlemesi bazında, bir sosyalist program üç bakış açısı arasında ayrıştırılmalı: Bir sosyalist parti düşüncesinin temelini oluşturan **ilkeler** nelerdir? Sosyalistlerin üzerinde çahştıkları hümanist sosyalizmin gerçekleşmesi adına gerekli **ara amaçlar** nelerdir? Ara amaçlara henüz ulaşılamadığı gözönünle alınırsa, sosyalistlerin varmaya çalıştıkları **kısa dönemli amaçlar** nelerdir?

Hümanist sosyalizm düşüncesinin temelini oluşturan **ilkeler** nelerdir? Her sosyal ve ekonomik sistem, yalnızca **kurumlar ve nesneler arasındaki** ilişkilerin özel bir sistemi değil, **insan ilişkilerinin** sistemidir. Herhangi bir sosyalizm kavram ve uygulanımı, nedeni olduğu insan ilişkileri bazında dikkatle irdelenmelidir.

Tüm sosyal ve ekonomik düzenlemelerde en yüksek değer insandır; toplumun amacı insanın bütün gelişimini, aklını, sevgisini, yaratıcılığını olanaklı kılabilecek koşulları sağlamaktır. Tüm sosyal düzenlemeler yabancılaşmanın, çarpıklığın üstesinden gelebilmek ve insanın gerçek özgürlüğü, bireyselliği kazanabilmesini olanaklı kılmak üzere etkinleştirilmelidir. Sosyalizmin amacı, tek tek her bireyin bütünüyle gelişmesinin, herkesin bütünüyle gelişmesinin önkoşulu olduğu bir kurum oluşturmaktır.

Sosyalizmin en önemli ilkesi; insanın nesnelere karşı üstünlüğünü elde etmesi, amacı mülkiyet olmayan bir yaşam, sermaye amacı gütmeyen, sahip olma yerine yaratıcılığı destekleyen bir çalışma ortamı ve insanın çevre koşullarınca değil çevre koşullarının insan tarafından yönetildiği bir durumdur.

İnsanlar arasındaki ilişki; her insanın kendi başına bir amaç olduğu, ve hiçbir anlamda bir başkasının amacına araç olamayacağı anlayışına dayalıdır. Bu ilkeden yola çıkarak hiç kimse kişisel olarak bir başkasına, sermayesi olduğu gerekçesiyle boyun eğmek zorunda değildir.

Hümanist sosyalizm; insanoğlunun birliğine ve tüm insanların dayanışmasına yönelik inançta kök salmıştır. Her tür devlet, ulus ya da sınıf tapınması ile mücadele eder. Onlara göre, insanın en yüksek erdemi insanlığa ve hümanizmin ahlaksal ilkelerine sadakat olmalıdır. Çabası; Batı uygarlığının temelini oluşturan bu düşünce ve değerleri yeniden canlandırmaktır.

Hümanist sosyalizm her biçim ve türde şiddete, savaşa temelden karşıdır. Politik ve sosyal sorunların çözümlenmesinde şiddet ve erk içeren herhangi bir girişimi faydasız gördüğü gibi bunu ahlaka aykırı ve insanlık dışı bulur. Bu nedenle de, güvenliği silahlanmayla sağlamaya çalışan her tür politik görüşe kesin olarak karşıdır. Barışı yalnızca savaşın olmadığı bir ortam olarak değil, ortak yarar adına bütün insanların özgür işbirliğine dayalı insan ilişkilerinin olumlu ilkelerinin varolması olarak da kabul eder.

Sosyalist ilkelerden yola çıkarak, toplumun her üyesi kendi vatandaşı için taşıdığı sorumluluğu dünya vatandaşları adına da taşır. Şimdiye dek refaha ulaşmış ulusların, az gelişmiş ülkelere oranla, ekonomik seviyeli insanca bir düzeye getirebilmek için sar-

fettikleri çabanın çok üstünde bir güç harcayarak insanlığın üçte ikisinin sınırsız bir yoksulluk içinde yaşamasının adaletsizliği ortadan kaldırılabilir.

Hümanist sosyalizm özgürlüğü simgeler. Korkudan, birine muhtaç olmaktan, baskıdan ve şiddetten uzak bir özgürlüğe işaret eder. Ama, yalnızca bir şeyden bağımsız olmak adına değil bir şey için özgür olmayı simgeler. Vatandaşın kendiyle ilintili tüm kararlarında sorumluluk ve aktif katılım özgürlüğünü taşıması, bireylerin insani potansiyellerini olabilecek en yüksek oranda geliştirebilmeleri özgürlüğünü kapsar.

Üretim ve tüketim, insan gelişiminin gereksinimlerine bağımlı kılınmalıdır, tersi değil. Sonuç olarak bütün üretim, sosyal yararlılık ilkesi doğrultusunda yönlendirilmeli, kimi bireylerin ya da kuruluşların maddi kârları doğrultusunda olmamalıdır. Bu nedenle de, eğer bir yandaki büyük üretim ile diğer yandaki insanlığın gelişimi ve özgürlüğü arasında seçim yapmak söz konusuysa, maddesel değere karşıt olan insan seçilmelidir.

Sosyalist endüstrileşmede amaç en yüksek ekonomik üretimi elde etmek değil, en yüksek insani üretkenliği olanaklı kılmaktır. Bu da, insanın enerjisini en çok kullandığı işinin ve boş zamanlarının kendisi için ilgi çekici ve anlamlı olması demektir. Kişinin, her tür insani gücünün, aklının olduğu kadar duygusal ve sanatsal yönünün de gelişmesinde yardımcı ve uyarıcı olmalıdır.

İnsanca yaşama sırasında temel maddi gereksinimler karşılanırken tüketim, kendi içinde bir amaç haline dönüşmemelidir. Kâr amacı adına maddi gereksinimlerin yapay olarak yaratılması girişimleri engellenmelidir. Maddi kaynakların harcanması ve yalnızca

tüketim adına anlamsızca tüketmek insan gelişiminin olgunlaşmasını köstekler.

Hümanist sosyalizm, sermayenin insanı değil, insanın sermayeyi yönettiği ve olanakları elverdiğince koşulların insanları değil, insanların koşulları yönettiği bir sistemdir. Pazarın bireysel gücüne bağlı olmayan, sermayenin doğasında bulunan maksimum kâr gereksinimine dayalı yasaları izleyen üretimin aksine, toplumun tasarımında yer alan üyelerinin üretmek istedikleri şeyi planlayabilmelerine dayalı bir sistemdir.

Hümanist sosyalizm, salt bir politika dünyasından çok ekonomik alanda yer alan demokratik işleyişin gelişmesidir; politik ve endüstriyel bir demokrasidir. Politik demokrasinin kendi özüne, yeni her tür karardan haberdar edilmiş vatandaşların gerçek katılımına göre yenilenmesidir.

Demokrasinin ekonomik alana yayılması; el işçileri, mühendisler, yöneticiler gibi katılımcılar tarafından ekonomik faaliyetlerin demokratik kontrolu demektir. Hümanist sosyalizm öncelikle yasal mülkiyetle değil, büyük ve güçlü endüstrilerin sosyal kontrolu ile ilgilidir. Sermayede kâr kazancını simgeleyen bürokratik yöneticilerin sorumsuz denetimleri, üreten ve tüketen kesimin denetimi ve bu kesimin adına yönetme anlayışıyla yer değiştirmelidir.

Hümanist sosyalizmin başarılması, ancak, birbirine uygun sorumlulukların maksimum dağılımıyla, endüstri toplumunun işbirliği ile çalışır durumda olması için gerekli minimum merkezileşmenin sağlanmasıyla olanaklıdır. Özgür işbirliğini oluşturan vatandaşların gönüllü eylemleriyle kurulan sosyal yaşamın merkezî mekanizması varken merkezi devletin işlevleri minimuma indirilmelidir.

Hümanist sosyalizmin temelini oluşturan genel amaçlar tüm ülkeler için aynı olsa da, her ülke geleneklerine ve varolan durumuna göre sosyalizmin özgün amaçlarını formüle etmeli ve kendi yöntemlerini söz konusu amaç başarıya ulaştırmak üzere tasarlamalıdır. Sosyalist ülkelerin karşılıklı dayanışması, bir ülkenin bir diğerine yöntemlerini kabul ettirme girişimini dışlamalıdır. Aynı görüş içinde, sosyalist düşünce tasarımcılarının yazıları, başkalarının üzerinde otoritelerini sağlamak adına kimilerinin kullandığı kutsal metinler haline dönüştürülmemelidir. Buna karşılık bu tasarımcıların yazıları sosyalistlerin yüreklerinde canlı tutulmalı ve düşüncelerine ışık tutmalıdır.

Hümanist sosyalizm, akılcı kuralların ışığında, insan doğasının gönüllü ve mantıklı işleyişinin sonucudur. Temeli insanoğlunun hümanist geleneğinde bulunan demokrasinin endüstri toplumunun kuralları gereğince uygulanışıdır. Erkle, fiziksel güçle ya da insanların farkında olmadan zorlandıkları uyutucu düşüncelerle işlemeyen bir sosyal sistemdir. Başarılması, insanın aklına ve insanın daha anlamlı, varlıklı, insanca yaşama isteğine yanıt vermesiyle olanaklıdır.

Bütünüyle insanca olan bir dünya kurmada insanın yetilerine olan inanç, yaşamın zenginliğinin ve bireylerin gelişimlerinin toplumun öncül kavramları olması, ekonominin insanca zenginleştirilmiş bir yaşama yanıt verebileceği gerçek konumuna gelebilmesi anlayışı üzerine kurulmuştur.

Hümanist sosyalizmin amaçlarını tartışırken, vatandaşlarının özgür katılımına dayalı ve merkezî devlet etkinliklerinin minimuma indirgendiği bir toplumu kapsayan nihaî amaçlara ulaşmadan önce ara sosyalist amaçlar saptanmalıdır. Merkezî planlamanın ve devlet müdahalesinin zorunlu olduğu ara bir dönem ol-

maksızm varolan merkezi sistemden sorumluluğun tümüyle dağıtıldığı toplumsal biçime geçiş olanaksızdır. Ama merkezî planlamanın ve devlet müdahalesinin; bürokrasinin artması, bireysel dürüstlüğü ve girişimi zayıflatması gibi tehlikelerinden korunmak için şunlar gereklidir:

a) Devlet, vatandaşlarının etkin denetimine bırakılmalıdır; b) Büyük kuruluşların sosyal ve politik güçleri kırılmalıdır; c) Üretimde, ticarette ve yöresel, sosyal kültürel etkinliklerde, her tür sorumluluğun dağıtıldığı gönüllü kurumlar başından beri geliştirilmelidir.

Bugün nihai sosyalist amaçlar adına somut ve detaylı tasarılar oluşturmak olanaksız olsa da sosyalist toplum adına ara amaçlar olarak deneme biçimleri formüle etmek olasıdır. Ama gene de bu ara amaçlara ulaşmak için, ulusun en değerli beyinlerinin, yüreklerinin kendilerini adamalarını gerektiren çalışmalar sonunda kesin ve özgün formülasyonlara ulaşmak uzun yıllar alacaktır. Yasal denetim yerine sosyal denetimin sosyalizmin temel ilkesi olduğu düşüncesinden yola çıkarsak sosyalizmin birincil amacı; büyük yatırımlara atanan yöneticilerin, işçilerin, memurların, mühendislerin tümünün katılımıyla denetlenmesidir. Bu gruplar, her büyük işletme için en yüksek otoriteyi oluştururlar. Üretim, ücretler, kârın kullanımı gibi konularda temel sorunlar adına karar yetkilerini kullanırlar. Hissedarlar yatırımları yararına uygun ücretleri kabul etmeyi sürdürseler de denetleme, yönetme haklarına sahip değildirler.

Yatırımın özerkliği, sosyal sonucu adına, üretim hizmetinin büyüyebilmesi için gerektiği ölçüde merkezi planlama tarafından kısıtlanır.

Küçük yatırımlar kooperatif bazında olmalı ve vergilendirme gibi yollarla desteklenmelidir. Kooperatif anlayışıyla yürütülmeyen çalışmalar sürecinde de, katılımcılar kârı paylaşmalı ve yönetim üzerinde işsahibi ile eşit söz hakkına sahip olmalıdır.

Petrol, bankacılık, televizyon, radyo, ilaç üretimi ve taşımacılık gibi toplum için temel önemli olan belirli endüstriler devletleştirilmeli ama bu devletleştirilmiş endüstrilerin yönetimi katılımcıların, sendikaların ve tüketicilerin etkin denetimini içeren ilkeler doğrultusunda olmalıdır.

Sosyal bir gereksinimin söz konusu olduğu, buna karşılık yeterli üretimin olmadığı tüm alanlarda toplum bu gereksinimleri karşılayacak işletmeleri finanse edebilmelidir.

Birey, korkudan ve başkasının baskısına boyun eğmekten korunmalıdır. Bunu başarabilmek için toplum, yiyecek, konut, giyim gibi yaşamanın minimum gerekirliliklerin karşılanması için, herkese özgürlük tanımalıdır. Daha fazlasına sahip olmak isteyenler bunları elde edebilmek için çalışsınlar ama bu arada, yaşamanın minimum gereksinimleri garantilenmiş olmalı ve hiç kimse, maddi baskı anlamında, bir diğerinin üzerinde doğrudan ya da dolaylı güce sahip olmamalıdır.

Sosyalizm, bireysel mülkiyetleri tümüyle ortadan kaldırmaz. Gelirlerin, tam anlamıyla, tek bir düzeye getirilmesiyle de ilgisi yoktur. Gelir düzeyi; emeğe ve yetiye göre düzenlenmelidir. Buna karşılık, gelirlerdeki farklılaşma, maddi yaşamda farklılık yaratmamalıdır. Başka bir deyişle, birinin yaşam deneyimi başkasınca paylaşılmadığında yabancılaşma söz konusu olmamalıdır, buna olanak verilmemelidir.

Politik demokrasinin ilkesi, yirminci yüzyılın gerçeğine uygun yerine getirilmelidir. İletişim ve sınıflaşmada teknolojik araçlarımızı göz önüne alırsak, kasaba toplantıları ilkesi çağdaş topluma yeniden uyarlanabilir. Bu koşulların uygulanabilmesi için çalışmalar ve denemeler yapılmalıdır. Merkezi olarak seçilmiş parlamentoyla karar verme hakkını paylaşan yeni türde bir Halk Meclisi'ni kurabilecek, yüzbinlerce küçük karşı karşıya gelebilecek grubun (oturma ve çalışma yerleri doğrultusunda ilkelerle düzenlenmiş) kurulması, bu çalışmaların içeriğini oluşturabilir. Adem-i merkeziyetçilik, toplumun tüm yaşamını denetleyen en önemli ilkelere bağlı kalmayı sürdüren küçük, yerel bölgelerde yaşayanların ellerine bu önemli kararları bırakmak için mücadele etmelidir. Ama, biçimi ne olursa olsun, ana ilke, demokratik işleyişin kendi isteklerini ortaya sürebilen, bilgilendirilmiş, sorumlu vatandaşlar —otomatikleşmiş çoğunluğun adamı olmayan, uyutucu isteklerle denetlenmeyen— yetiştirmesidir.

Yalnızca politik kararlarda değil, tüm kararlar ve uyarlamalarda, özgürlüğün yeniden kazanılabilmesi için bürokrasinin pençesinden kurtulmak gereklidir. Yukarıdan aşağıya süzgeçten geçirilen kararların yanında, her alandaki etkinlikler de aşağıdan yukarıya «Süzgeçten» geçirilebilecek gibi geliştirilmelidir. İşçiler sendikalarda, tüketiciler tüketici örgütlerinde, vatandaşlar daha önce belirtilen politik birimlerde örgütlenseler de merkezî otoritelerle sürekli bir değişirlik ilişkisi içinde olmalılardır.

Bu değişirlik, oy verme işleminin ardından halk tarafından belirlenen yeni önlemler, yasalar ve koşullarla biçimlenmeli ve seçilen tüm temsilciler sürek-

li eleştirilmeli, gerekiyorsa görevleri kendilerinden geri alınmalıdır.

Temel ilkelere bağlı kalarak, sosyalizmin amacı; ulusal egemenliği ve her tür askeri gücü kaldırmak buna karşılık cumhuriyetler birliğinin kurulmasını sağlamaktır.

Eğitim alanında da amaç, kişinin eleştirel güçlerinin gelişimine destek olmak ve kişiliğinin yaratıcı açılımlarına ortam sunabilmektir. Başka bir deyişle, idare edilmeye ve başkalarının kârı, keyfi adına etkilenimlerinin sömürülmesine karşı dirençli, özgür bir insan yetiştirmektir. Bilgi, yalnızca çoğunluğun bilgisi olmamalıdır. Maddi ve insani ilerlemelerdeki kararlarda etkinliğe sahip güçleri akılcı bir yolla anlamaya da yönelik olmalıdır. Eğitim; düşünceleri olduğu gibi, sanatı da kapsamalıdır. Yabancılaşmayı yaratan kapitalizm, insanın hem bilimsel anlayışını hem de estetik anlayışını bozdu ve ondan kopardı. Sosyalist eğitimin amacı ise, her ikisi kapsamında, insanın tam ve özgür olarak hareket etmesidir. İnsanın yalnızca entellektüel bir izleyici olmasını sağlamayı amaç edinmemiştir. Maddi gereksinmelerin üretiminde olduğu kadar yaşamdan zevk almasında da iyi donanımlı bir katılımcı olabilmesinin yollarını arar. Bu yabancılaşmış entellektüelliğin tehlikelerini dengeleyebilmek için, teorik ve eksiksiz öğrenim, elişi ve sanatı da kapsayacak, ikisinin bir zanaatkârda bütünleşmesini olanaklı kılabilecek (yararlı sanatsal objeler üretebilecek) ilk ve orta öğrenim oluşturulacaktır. Her genç, kendi yeteneği ve kendi elleriyle değerli bir şey üretebilme deneyimini kazanmış olmalıdır.

Erk ve sömürü üzerine kurulu akıl dışı otoritenin ilkesi, hükümetin endüstri ve ticaret işlerine müdahale etmemesi ilkesiyle değil, bilginin ve yetinin yeter-

liliği üzerine kurulmuş bir otorite ile —gözdağı, güç ya da ihtar yoluna başvurmadan— yer değiştirilmelidir. Sosyalist eğitim, hükümetin endüstri ve ticaret işlerine müdahale etmemesi ilkesinden de akıl dışı otoriterlikten de ayrılan yeni bir anlayışla akılcı bir otoriteye ulaşabilmelidir.

Eğitim, çocukluk ya da gençlik dönemleriyle sınırlanmamalıdır, yetişkinin eğitiminin varolma biçimi genişletilmelidir. Bir insana, yaşamının herhangi bir evresinde sanatını ya da mesleğini değiştirebilme seçeneğini sunabilmek özellikle çok önemlidir. Bunun olanaklı olabilmesi ise en azından minimum maddi gereksinimlerin toplum tarafından karşılanabilmesine bağlıdır.

Kültürel etkinlikler, zihinsel bir eğitimle sınırlanmamalıdır. Her türde sanat dalı (müzik, dans tiyatro, resim, heykel, mimari gibi) insanın gelişiminde çok önemli yer tutar. Toplum, daha az önemli tüketici doyumlardan vazgeçmek pahasına da olsa büyük ölçüde artistik etkinlikler için yaygın bir programa ve güzel olduğu kadar işlevsel yapı tasarımlarına kanalize edilmelidir. Yaratıcı sanatçının bütünlüğünü korumak ve toplumsal sorumluluk taşıyan sanatın bürokratik ya da devlet sanatı durumuna dönüşmesinden sakınmak için büyük bir dikkat gerekmektedir. Toplumun sanatçıdan beklediği haklı taleplerle, sanatçının toplumdan beklediği haklı talepler arasında sağlıklı bir dengenin oluşturulması gereklidir. Sosyalizm, sanat dünyasında üretici ve tüketici arasında varolan açıklığı kapamanın ve olabildiğince her bireyin yaratıcı gücünün serpilip gelişmesine uygun koşulları yaratabilmek için bu açıklığı ortadan kaldırmanın yollarını aramaktadır. Önceden düşünülüp karar verilmiş bir örneğe bağlı değildir ve bu sorunun şimdiye dek

olandan çok daha fazla bir çalışma gerektirdiğinin farkındadır.

Doğal olarak, sosyalist bir toplum için ırklar ve cinsler arasında tam bir eşitlik söz konusudur. Ama bu eşitlik aynılık anlamında değil, her ırk ve millet için olduğu gibi her iki cins için de, kendilerine özgü yetenek ve hünerlerin bütünüyle gelişmesine yol gösterecek her tür çabanın gösterilmesidir.

Devlet ve Kilisenin birbirlerinden bütünüyle ayrı tutulmalarına karşın dini etkinliklerin özgürlüğü garantilenmelidir.

Açıkladığımız program, sosyalizmin amaçları ve ilkeleri konusunda bir yol göstericidir. Somut ve detaylı formülasyonu büyük çapta tartışmalar gerektirir. Bu tartışmaları yürütmek ve somut, detaylı fikirlere ulaşmak bir sosyalist partinin en önemli görevidir. Bu tür bir tartışma sosyal bilimlerin ve uygulanabilir deneyimlerin göz önüne koyabileceği tüm verileri incelemeye gerek duyar. Ama, gerekliliğini duyduğu ilk şey imgelem ve fazlasıyla eskimiş düşünceler yerine yeni olabilirlikleri görebilme yetisidir.

Bundan biraz farkla, sosyalist ilkelerin ve amaçların doğruluğuna ABD halkının çoğunluğunun inanması, hatırı sayılır bir zaman alacaktır. Bu görevde başarıya ulaşmadan önce bir sosyalist partinin işlevi ve görevi nedir?

SP - SDF (Sosyalist Parti - Sosyal Demokratik Federasyon) dayandığı en önemli ilkeleri; kendi yapısı ve etkinliklerinde bütünleştirmelidir. Sosyalizmin yalnızca gelecekteki başarısı için mücadele etmekle kalmayıp hızla kendi içinde sosyalizmi gerçekleştirmeye doğru adım atmalıdır. Bununla beraber, SP - SDF akıl dışı heyecanlar, uyutucu fikirler ya da «etkileyici ki-

şiler» gibi çekicilikle insanları kendi programlarına inandırmaya çalışmamalıdır.

Aksine, gerçekle, doğrulukla, anlayışla; ekonomik, sosyal, politik ve insani konular üzerine incelemeleriyle inandırıcı olmalıdır. SP - SDF, ABD'nin akli ve ahlaki vicdanı olmalı ve incelemelerini, yargılarını olabildiğince yaygın bir biçimde ortaya koymalıdır.

SP - SDF'nin etkinliklerinin yürütülmesi, optimum adem-i merkeziyetçilik ilkelerini izlemesine ve etkin, sorumlu üyelerinin tartışmalara, kararlara katılımıyla olanaklıdır. Aynı zamanda, azınlığa da düşüncesini ortaya koyma ve yayma şansını tanımalıdır. Sosyalist bir program değişmez bir program olamaz. Parti üyelerinin sürekli ilgileri, çabaları ve eylemleri doğrultusunda gelişip büyümelidir.

SP - SDF diğer politik partilerden yalnızca programında değil, ideallerinde de farklı olması gerektiği gibi, yapısı ve işlerliği de farklı olmalıdır. Hümanist gerçekçilik, akla dayalı düşünce, bir şey için ortak ilgilerde dayanışma, insana ve insanın geleceğine yönelik ortak inanç ruhunda bütün üyelerinin birleştiği sosyal ve tinsel bir yuva haline gelmelidir.

SP - SDF, sosyalist düşünce ve eleştirileri kuvvetle kavraması beklenebilecek tüm sosyal sınıfların üyeleri, çalışanlar, öğrenciler ve meslek sahipleri arasında yaygın bir eğitim seferberliği geliştirmelidir.

SP - SDF'nin kısa zamanda zafer kazanması beklenemez. Ama bu, yaygın olarak güçlü ve etkin - sosyal gelişmeyi amaç edinmemesini gerektirmez. ABD'de olduğu gibi bütün dünyada da parti aracılığıyla seslerini duyurabilecek, sayıları günden güne artan insanların bağlılıklarını kazanmak için mücadele etmelidir.

SP - SDF hümanist geleneksel sosyalizme dayanır

ve kendini gerçekleştirebilmek adına, yirminci yüzyıl toplumuna bu geleneksel sosyalist amaçları uygulayabilmek için çabalar. Kendi amaçlarını, erkle ya da herhangi bir diktatör kurum aracılığıyla başarıya ulaştırma düşüncesine özellikle karşıdır. Tek silahları; kendi düşüncelerinin gerçekliği, bunların insanın gerçek gereksinimlerine cevap vermesi, daha zengin ve dolu bir yaşama inanan, kafasındaki kurgular, hayallerle gören bugünün insanının gönüllü bağlılıklarıdır.

SP - SDF üyelerinin ortak bir düşünceye inanmaları yeterli değildir. Eyleme dönüştürülmediğinde bu tür bir inanç boş ve verimsiz olur. Partinin yaşayışı her üyenin ilgisini anlamlı ve dolayısız bir eyleme dönüştürebilecek etraflı ve değişik biçimlerde olanakları sağlamak üzere organize edilmelidir. Bu nasıl oluşturulabilir?

Sosyalizmin temel amaçlarının; büyük yatırımların katılımcılar tarafından yönetilme biçimi, tüketici temsilcileri ve sendikalar, demokratik sürecin yeniden canlandırılması, her vatandaşın yaşaması için garanti edilen minimum olanaklar gibi ayrıntılarının çözümünün oldukça zor olduğu sorunları içerdiği açıkça anlaşılmalıdır. Bunların çözümleri ekonomi, çalışma organizasyonu, psikoloji gibi alanlarda kuramsal açıdan araştırmalar gerektirdiği gibi buna ek olarak uygulamalı planlamalar ve denemelere gereksinimi vardır. Eğer bu sosyal sorunlara doğa bilimcileri ve teknisyenler arasında varolan aynı imgelem ve inanç anlayışıyla yaklaşılırsa, çözümler, şimdiki durumdan bakıldığında, yirmi yıl önce ortaya çıkan uzaya yolculuk kadar fantastik bulunacaktır. Buna rağmen, makul ve insani sosyal örgütlenme için çözümlemelere varmanın güçlükleri, kuramsal ve uygulanabilir doğal bilimler alanındaki güçlüklerden daha fazla değildir.

Buna göre sosyalistler için ilk görev, kendi çalışır durumdaki SP - SDF birimlerinde, sosyalist çözümlere öneriler getirmek, deneyimleri tartışmak ve kendi etkinlikleri doğrultusunda uygulanabilir bir sosyalizmin sorunları üzerinde çalışmaktır. Bu tür etkinliklere ek olabilecek diğer bir çalışma da bu sorunların araştırılması için değişmez komiteler oluşturmaktır. Bu komiteler, ekonomi, sosyoloji, psikoloji, dış politika gibi alanlarda yetişmiş uzmanlardan oluşacaktır. Araştırma komiteleri ve çalışma birimleri karşılıklı yakın ilişkide bulunacak, düşünce ve deneyimlerini birbirlerine aktararak teşvik edeceklerdir.

Ama SP - SDF üyelerinin etkinlikleri imgesel düşünce ve planlama ile kısıtlanmamalıdır. Bunun ötesinde bir somut ve kesin eylem gereklidir. Her üyenin nerede olursa olsun —fabrikalarda, bürolarda, okullarda, hastahanelerde, laboratuarlarda vs.— sosyalist yaşama biçimini kendi çalışma ortamında açımlaması çok önemlidir. Her üye, sorunlara, hem kendi ilgilenme biçiminde hem de başkalarını bu yönde etkileyerek, sosyalist bir bakış açısıyla yaklaşmalıdır. SP - SDF'ye üye olan sendika üyelerinin sendika yaşamına katılım ve daha fazla üye etkinliği adına çalışmalar yapmaları çok önemlidir. Sendikaların içinde ya da dışında SP - SDF üyeleri; adem-i merkeziyetçilik, halkın etkin alt tabakasının katılımı yolunda ve bürokrasinin her biçimine karşı mücadele kapsamında eğilimleri desteklemelidir.

SP - SDF; toplumun hümanizma sorunuyla ilgilenen, bununla birlikte onun için çalışan ve bu çalışma için gerektirdiği gibi, gönüllü olarak zamandan ve paradan fedakârlık eden kadın ve erkekleri etkilemek istemektedir.

SP-SDF'nin odak noktası, programının birincil amaçları doğrultusunda toplanmış olsa da, toplumumuzun ileriye yönelik gelişiminde önemli olan şimdiki tüm politik amaçların ilerlemesine etkin olarak yer alacaktır. Aynı amaçlar adına gönüllü olarak mücadele veren her birey ve politik grupla da ilişkide olacaktır. Bu amaçlar arasında özellikle şunlar yer almaktadır:

- Politik yaşamın verileri üzerine gerçekçi bir değerlendirmeyi esas alan makul bir dış politika. Yani savaşı, ancak iki güç bloğunun halihazırdaki ekonomik ve politik konumlarını kabul etmeleriyle ve bu durumu zorla değiştirmeye yönelik girişimlerden vazgeçmeleriyle önleyebileceklerini kavrayan, akılcı bir uzlaşma için çaba gösteren bir politika.

- Güvenliğimizin silahlanma yoluyla sağlanabileceği anlayışına karşı mücadele. Her şeyin yok olmasını önleyebilmenin tek yolu bütünüyle silahsızlanmadır. Bu da şunu gösterir: Silahsızlanma görüşmeleri gerçek silahsızlanmayı önleyici olmamalı, biz bunu başarma yolunda birçok riski göze almaya hazır olmalıyız.

- Az gelişmiş ülkelere yönelik, bugünkünden daha kapsamlı ve bunun gerçekleşmesi için vatandaşlarımızın küçümsenmeyecek fedakârlıkları pahasına söz konusu olan ekonomik yardım programı. Yabancı ülkelerdeki Amerikan sermaye yatırımlarının çıkarlarına hizmet etmeyen ve küçük ulusların bağımsızlığında Amerikan dış politikasının dolaylı müdahalesini desteklemeyen bir politikayı savunmak.

- Birleşmiş Milletlerin, uluslararası anlaşmazlıklarda elinden gelen yardımı kullanmasının ve geniş çapta dışa yönelik yardımın desteklenmesi.

■ Halen, çoğunluğun maddi ortalamasının altında yaşamını sürdüren halkımızın yaşam standardını yükseltebilecek her çareyi desteklemek. Bu ekonominin olduğu kadar dinin ve ırkçılığın da neden olduğu yoksulluğa uygulanmalı.

■ Adem-i merkeziyetçiliği ve halktan gelen etkinlikleri desteklemek. Bu aynı zamanda, işletmede, yönetimde ve sendika bürokrasisinde varolan sorumsuz güçleri durdurmak için yapılan girişimlere destek olmayı da içerir.

■ Yaşlılık, hastalık, işsizlik nedeniyle oluşan sıkıntılı durumlarda rahatlatıcı kesin çözümlere yönelik sosyal güvenliği sağlayacak tüm önerileri desteklemek. Yüksek düzeyde bir sağlık hizmeti vermek ve doktor seçiminde serbestlik anlayışı doğrultusunda bir sosyal sağlık hizmeti için gerekli tüm önerilere destek olmak.

■ Tarımsal üretim kapasitemizi ve fazlasını ülke içinde ve dışında kullanmayı amaçlayan ekonomik öneriler.

■ Tüketici temsilcileri, ekonomistler, sendikalar ve endüstri temsilcilerini kapsayan ekonomik komisyonun kurulmasını sağlayacak önlemleri desteklemek. Bu komisyon, bütün olarak ülkenin çıkarını, gerekli geniş kapsamlı planların gelişimi ve ekonomimizi düzenli olarak denetleme amacıyla bu işe el atmalıdır. En acil görevi ise, silahlanmanın barışçıl üretime dönüşmesini sağlayacak tartışma ve öneriler hazırlamaktır. Bu komisyonun raporları, azınlığın görüşlerini de içermek üzere, yayınlanmalı ve çok sayıda dağıtılmalıdır. Benzer komisyonlar dış politika, eğitim ve kültür alanlarında görüşmek üzere toplanmalıdır. Bu

komisyonların üyeleri, halkın geniş sektörlerini temsil etmeli ve genel olarak kabul edilmiş bilgiye ve dürüstlüğe sahip kişilerden oluşmalıdır.

- Konut, yol, hastahane yapımları ve müzik, tiyatro, dans, sanat gibi kültürel etkinlikler için devletin büyük harcamaları.

- ABD'nin varolan zenginliği ile bunları toplumsal olarak denemeye başlayabiliriz. Bunun için de, devletin sahip olduğu yatırımlar birçok biçimde çalışanların yönetime katılmasının denenebileceği şekilde organize edilmelidir.

- Temel sosyal önemi olan endüstrilerde devlet kıstas olabilecek yatırımlar organize etmelidir. Bunun sonucunda da bu yatırımlar özel sektörün endüstrisiyle rekabet edip, standardını yükseltmeye zorunlu kalmalılar. Bu da öncelikle, radyo, televizyon, sinema ve istenirse diğer alanlarda yapılmalıdır.

- Büyük kuruluşların yönetimine işçilerin katılımı doğrultusunda bir program yapmaya başlayarak ilk adım atılmalı. Yönetim Kurulunda karar vermek üzere kullanılan oyların yüzde yirmi beşi her iş kolundan serbestçe seçilen işçi ve çalışanlar tarafından kullanılmalıdır.

- Sendikalar hem ücret sorunlarında hem de çalışma koşullarını belirlemede etkinlikleri doğrultusunda güçlendirilmelidir. Aynı zamanda, sendikalar içinde demokratikleşme süreci de büyük çaba gösterilerek hızlandırılmalıdır.

- Ticarette ve politik propagandada etkinliği söz konusu olan her tür uyutucu fikirleri kısıtlamaya yönelik girişim desteklenmelidir.

Yukarıda sözü geçen programın, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri gibi endüstrileşmiş ülkelere özellikle işaret ettiğinin farkındayız. Diğer bütün ülkeler için program, kendi özel konumlarına uygun olacak biçimde değiştirilmelidir. Ama, bu programı belirleyen sosyal kullanıma uygun üretim, endüstri açısından olduğu gibi politik açıdan da demokratik gelişmenin etkinleştirilmesinin desteklenmesi gibi genel ilkeler her ülke için geçerlidir.

Biz, her vatandaşa kendi çocuklarının ve giderek tüm insanların yaşamları adına sorumluluk taşımaları açısından yaklaşıyoruz. İnsan şimdiye dek yapmış olduğu en önemli seçimin eşiğindedir: Yetilerini ve beynini kullanarak, eğer cennetin kendisi değilse bile, insanın tüm yetilerini ortaya koyabildiği, haz ve yaratıcılığın yer aldığı bir dünya ya da kendini atom bombasıyla, yaşamının sıkıntı ve anlamsızlığıyla yok edebileceği bir dünya yaratmakta kullanacaktır bu seçimini.

Elbette, sosyalizm diğer parti programlarından, varolandan daha insancıl bir toplum işleyişi için bir imgelemi ve daha iyi bir düşüncesi olduğu için ayrılmaktadır. Sosyalizm yalnızca şöyle ya da böyle kapitalizmin bu yöndeki eksikliğini tamamlamak istememektedir. Sosyalizm, henüz varolmamış bir şeyi başarmak istemektedir. Denenmekte olan sosyal gerçekliği aşmayı ve olası olan her tür hal ve olanak üzerine kurulu bir düzen yaratmayı amaç edinmiştir. Sosyalistlerin şöyle bir görüşü vardır. Bizim istediğimiz budur, bu bizim mücadele etme nedenimizdir; bu yaşamın son ve kesin bir biçimi değil, ancak daha iyi, daha insanca biçimlenmiş halidir. Batı ve Doğu kültürünün büyük başarılarından esinlenmiş hümanizm düşüncelerinin gerçekleştirilmesidir.

Birçoğumuz, insanların artık idealler istemediklerini; çünkü şu anda içlerinde yaşadıkları değer yargıları ve koşulların dışına çıkmaya gönüllü olmadıklarını söyleyecektir. Biz sosyalistler bunun doğru olduğuna inanmıyoruz. Aksine, insanların uğruna çalışabilecekleri, inanabilecekleri bir şeye karşı derin bir özlem duyduklarına inanıyoruz. İnsanın tüm canlılığı, kendi varoluşundaki sıradanlığı değiştirmeye bağlıdır ve —bu henüz başarılamamışsa bile— gerçekleşmesi olanaksız olmayan bir imgelemi gerçekleştirmek için mücadele eder. Eğer insanın akılcı, hümanist bir görüş adına mücadele etme şansı yoksa, ergeç yaşamın sıkıcılığı nedeniyle hevesi kırılacak ve yıpranacaktır. Diktatörlerin ve demagogların akıl dışı şeytanca görüntülerinin tuzağına düşecektir. Bu da bütünüyle, hiçbir düşünce, inanç ve görüş öngörmeyen çağdaş toplumun zayıflığıdır. Biz sosyalistler, insana ve toplumun yeni ve insanca biçimine yönelik derin inancımızı itiraf etmekten utanmıyoruz. Biz, bizi izleyen vatandaşların inancına, umuduna, imgelemine dayanarak görüşümüze katılmalarını ve bunu başarmamızda bize destek olmalarını diliyoruz. Sosyalizm yalnızca sosyoekonomik ve politik bir program değildir; **endüstri toplumunun koşullarında hümanizm düşüncesinin gerçekleştirilmesi** olan insanca bir programdır.

Sosyalizm akla dayalı olmalıdır. Akla dayalı olmaksa köktenci olmaktır. Köktenci olmanın kökü de insandır.

VII. GARANTİLENMİŞ GELİRİN PSİKOLOJİK YÖNÜ

Bu çalışma, yalnızca, garantilenmiş gelirin değeri, riskleri ve neden olduğu insani sorunlar üzerine psikolojik bir görüş alanında odaklanmıştır.

Bu görüşün kabul edilebilir olmasının en önemli nedeni, bireyin özgürlüğünü doğrudan bir etkinlik olarak artırabilmesidir[1]. Şimdiye dek, insanlık tarihinde insan, özgürce davranışında iki etkenle kısıtlanmıştır: Yasa koyucularca uygulanan baskı (özellikle muhalefeti öldürmek için kullandıkları iktidar) ve daha da önemlisi, empoze edilmeye çalışılan çalışma şartları ve sosyal varoluşu onaylamaya gönülsüz olanların açıkla tehdit edilmesi.

Kendilerine yönelik başka baskılar olmamasına rağmen bu koşulları onaylamaya gönülsüz olanlar açlık tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır. İnsanlık tarihinde, geçmişte olduğu gibi bugün de varolan en etkin ilke (kapitalizmde olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de) şuydu: Çalışmayan karnını doyuramaz. Bu tehdit, insanı kendine yöneltilen emirlere uygun davranmaya zorladığı gibi, farklı davranmaya bile yeltenemeyeceği biçimde düşünmeye ve hissetmeye de zorladı.

Açlık tehdidini ilke edinmiş geçmiş, tarih, son tahlilde, bazı ilkel toplumların dışında, insanın ekonomik

ve psikolojik açıdan kıtlık düzeyinde yaşamış olduğu gerçeğine dayanır. Hiçbir zaman, gereksinimlerin tümünü karşılayabilecek yeterli metalar olmamıştır. Çoğunlukla, küçük bir yönetici grup, keyiflerinin istedikleri şeyleri kendilerine ayırmışlardır. Oysa aynı masaya oturamayan büyük çoğunluğa da Tanrı'nın ya da doğanın yasası gereği bunun böyle olması gerektiği söylenmiştir. Burada belirtilmesi gereken ana unsur, bunun nedeninin yöneticilerin hırsının değil, düşük üretim düzeyi olduğudur.

Ekonomik olarak bolluğun varolduğu çağda, garantilenmiş bir gelir kaynağı, ilk kez olmak üzere, insanı açlık tehdidinden kurtarabileceği gibi, her türlü ekonomik tehditten de tümüyle özgür ve bağımsız kılabilir. Hiç kimse, çalışma koşullarını, aksi halde aç kalma korkusunu taşıyacağı için kabul etmek zorunda olmamalıdır. Yetenekli ve niyetli bir erkek ya da kadın, kendini değişik bir uğraşa hazırlamak adına yeni beceriler öğrenebilir. Bir kadın kocasını, bir genç ailesini terkedebilir. Açlık korkusunu taşımaları gerekmiyorsa, insanlar artık korkmamayı öğreneceklerdir. (Elbette, bunun geçerliliği, eğer insanın özgür düşüncesini, konuşmasını ve davranışını engelleyen politik bir baskı yoksa söz konusudur.)

Garantilenmiş gelir özgürlüğü, slogan olmaktan öte bir gerçeklik olarak var edileceği gibi, Batı dininde ve hümanist geleneğinde köklenmiş bir ilke de oluşturacaktır. İnsanın, ne olursa olsun yaşama hakkı vardır. Bu yaşama hakkı; yiyecek bulma, barınma, tıbbi bakım, eğitim gibi insanın doğuştan hakkı olan şeyleri içerir ve hiçbir koşulla, hatta insanın topluma faydalı olması koşuluyla bile sınırlanamaz.

Kıtlık psikolojisinden bolluğa geçiş, insanlığın gelişimindeki en önemli basamaktır. Kıtlık psikolojisi,

endişe, kıskançlık, bencillik (dünyada en çok köylü kültüründe çarpıcı olarak gözlenebilir) yaratır. Bolluk psikolojisi ise, öncelik, yaşama inanç ve dayanışma duygusunu oluşturur. Şu bir gerçek ki, endüstri dünyası yeni ekonomik bolluk çağına girme aşamasındayken bile insanların çoğu psikolojik olarak kıtlığın ekonomik gerçekleriyle çevrelenmiştir. Ama bu psikolojik «geri kalma» nedeniyle insanlar garantilenmiş gelir düşüncesiyle ilgili varolan yeni düşünceleri bile anlayamamaktalar. Çünkü geleneksel düşünceler, genellikle sosyal varoluşun eskimiş biçiminden kaynaklanan duygularla belirlenir.

Garantilenmiş gelirin ileriye dönük etkisi, herkes için büyük oranda çalışma saatlerinin azaltılmasıyla bağlantılıdır. Bu da insanın varoluşundaki tinsel ve dini sorunların kaçınılmaz ve gerçek hale gelmelerine neden olacaktır. Şimdiye dek insan, işiyle uğraşmıştı (ya da iş sonrası çok yorgun düşmüştü). «Yaşamın anlamı nedir?», «Neye inanmaktayım?», «Değer ölçülerim nedir?», «Ben kimim?» gibi sorunlarla ciddi olarak ilgilenememişti. Eğer esas olarak işle meşgul olmayı bir kenara bırakırsa, insan bu tür ciddi sorunlarla karşı karşıya gelmekte özgür olur, aksi halde doğrudan ya da geçiştirilmiş sıkıntılarından dolayı yarı deli bir hale gelebilir.

Bütün bunlardan sonra gelecek ekonomik bolluk, açlık tehdidinden kurtulma, insan öncesinden tümüyle insanca olan bir topluma geçişi hedef alabilir.

Bu resmi dengelemek için karşıt görüşler ya da garantilenmiş gelir kavramı üzerine sorular oluşturmak gereklidir. En belirgin soru, garantilenmiş gelirin çalışma dürtüsünü azaltıp azaltmayacağıdır.

Halkın durmadan artan kesimi için halihazırda iş olanağı olmadığından bu insanlar için çalışma dür-

tüsü sorununun geçersiz kaldığı bir yana, bu karşı çıkış yine de ciddidir. Şu var ki, maddi dürtünün, iş ve emek için tek dürtü olamayacağının gösterilebileceğine inanıyorum. En başta başka dürtüler vardır: onur, sosyal kabul, işin kendisinin keyifli olması gibi. Bu gerçeği örneklemek zor değildir. En açık söylenebilecek olan, bilim adamlarının, sanatçıların vs. çalışmalarıdır. Onların önemli başarıları parasal kâr dürtüsüyle değil, çeşitli unsurların karışımıyla dürtülür: Çoğunlukla yaptıkları işe ilgi, başarılarından onur duymaları ya da ünlü olma istekleridir. Örnek çok açık gibi görünse de çok inandırıcı değildir. Bu önemli insanların olağanüstü emek harcayabilecekleri kesindir, çünkü onlar olağanüstü hünerlere sahiptirler ve ortalama insan için bir örnek oluşturamazlar. Eğer bu büyük yaratıcı insanların önemli niteliklerini paylaşmayan insanların eylemlerine yönelik dürtüleri düşünürsek, bu görüşün pek geçerliliği yok gibidir. Hiçbir anlamda maddi dürtünün söz konusu olmadığı bütün spor dallarında ya da çeşitli uğraşlarda ne çabalar sarfedilmektedir. Çalışma sürecinde ilgi oranı da çalışmanın kendisi için bir dürtü olabilir. Bu, ilk kez, Prof. Mayo'nun, Batı Elektrik Şirketi'nin Chicago Hawthorne Works'de yaptığı klasik çalışmasıyla açıkça gösterilmiştir[2]. Örneğin, vasıfsız kadın işçiler öznesi durumuna geldikleri iş üretimi deneyine sokuldular, bunun sonucunda da deneyle ilgilenmeleri ve onun etkin katılımcıları haline gelmeleri üretimi artırdığı gibi bu işçilerin bedensel sağlıklarının da düzelmesine neden oldu.

Sorun, toplumun eski biçimlerini gözönüne aldığımızda daha açık hale geliyor. Prusya devlet hizmetinde parasal karşılık çok düşük olmasına rağmen verim oranı ve dürüstlük çok bilinen bir şeydir. Bu du-

rumda onur, sadakat, görev gibi kavramlar verimli bir çalışma için yönlendirici dürtülerdi. Gene de endüstri öncesi toplumları gözönüne alırsak (Ortaçağ Avrupa toplumu ya da bu yüzyılın başında Latin Amerika'da varolan yarı feodal toplumlar gibi) başka bir unsur belirmektedir. Bu toplumlarda örneğin bir marangoz kendi geleneksel yaşama düzeyinin gereksinimlerini karşılamak için yeterli bir kazancı edinmek istediğinde gerekli olandan fazlasını kazanabileceği bir işi reddetmiştir.

Şu da bir gerçektir ki, insan doğası gereği tembel değildir; aksine hareketsizliğinin sonuçlarına katlanmaktadır. İnsanlar bir ya da iki ay için çalışmamayı isteyebilirler ama halkın büyük bir kesimi karşılığını almasa bile çalışmak için can atacaktır. Çocuk gelişimi ve akıl hastalıkları ile ilgili alanlar bu bağlamda çok miktarda veri sunar. Gereksinimi duyulan şey, «hastalık olarak tembellik» görüşünden yola çıkarak analiz yapılması, varolan bilgilerin toparlanması ve yeni, uygun araştırmalarda daha fazla verinin toplanmasıdır.

Eğer para esas dürtü olmasaydı, çalışma teknik ve sosyal unsurlarıyla çalışmamanın sıkıntısına ağır basacak kadar çekici ve ilginç olmalıydı. Çağdaş, yabancılaşmış insan sıkıntıdan patlamaktadır (genellikle bilinçsizlikle) ve hareketten çok tembelliğe özlem duymaktadır. Bu özlemin kendisi bizim «normallik patolojimizin» semptomudur. Garantilenmiş gelirin yanlış kullanımlarının da kısa bir süre sonra ortadan kalkacağı varsayılabilir. İnsanların, karşılığında para ödemek zorunda kalmadıkları bir durumda birkaç haftanın sonunda kaldıramayacakları kadar tatlı yemeye devam etmeyecekleri açıktır.

Diğer bir itiraz da şöyledir: Aç kalma korkusunun yok olması insanı daha özgür mü kılacak? Örneğin yılda ortalama 15.000 Dolar kazananları, kendilerine rahat bir yaşam sağlayan işlerini kaybederlerse aç mı kalacaklar? Eğer bu itiraz geçerliyse, garantilenmiş gelir büyük çoğunluğun özgürlüğünü artıracak; ama orta ve üst sınıfların değil.

Bu görüşü bütünüyle anlayabilmek için, çağdaş endüstri toplumunun ruhunu göz önüne almalıyız. İnsan kendini **tüketici insan** haline getirdi. Kendi iç anlamsızlığını sürekli artan tüketimle gidermeye çalışan insan doyumsuz, pasif (depresyon ve endişeye tepki olarak aşırı - yeme, aşırı - içme, aşırı - satınalma gibi, bu mekanizmayı açıklayan birçok klinik örnek vardır) hale gelir; sigara, içki, seks, film, seyahat, eğitim, kitaplar, konferans ve sanat onun tüketim alanına girer. İnsan, hareketli ve «heyecanlı» gözükür ama, derinde endişeli, yalnız, bunalmış ve sıkılmıştır (sıkıntı, kronik bunalımın tüketim sayesinde başarıyla bastırılabilecek bir türü olarak tanımlanabilir). Yirminci yüzyıldaki endüstrileşme özellikle ekonomik nedenlerle, yani reklamla desteklenen ve yönlendirilen toplu tüketim gereksinimiyle **tüketici insan** denilen yeni bir insan türü yaratmıştır. Ama bu insan türü bir kere yaratıldıktan sonra ekonomiyi de etkilemeye başlar ve giderek artan doyum ilkelerinin de akılcı ve gerçekçi görünmesini sağlar[3].

Çağdaş insanın daha çok tüketim için sınırsız bir açlığı vardır. Bundan birkaç sonuç çıkarılabilir: Eğer tüketim arzusunun bir sınırı yoksa ve ilerisi önceden kestirilebilen bir gelecekte hiçbir ekonomi herkesin sınırsız tüketimi için yeterli üretim yapamayacağına göre, tüketici insanın karakter yapısı sabit kaldığı sü-

rece gerçek bir bolluk, psikolojik anlamda hiçbir zaman söz konusu olamaz. Ne kadar çok şeye sahip olursa olsun, sahip olduklarıyla hiçbir zaman yetinmeyen açgözlü insan için kıtlık her zaman var olacaktır. Ayrıca insan kendini başkalarıyla karşılaştırdığında açgözlü ve rekabetçi hisseder, bu nedenle de izole edilmiş ve korkmuş durumdadır. Temel olarak açgözlü olduğu için sanatla ya da diğer kültürel etkinliklerle gerçekten ilgilenemez. Bu da garantilenmiş gelir düzeyinde yaşayan bu insanların düş kırıklığına uğrayacağı ve kendilerini işe yaramaz hissedecekleri anlamına gelir. Üstelik korktukları ve en fazla tüketim olanağını yitirdikleri için daha çok kazananların koşullarının mahkûmu olarak kalacaklar. Bu nedenlerden dolayı inanıyorum ki garantilenmiş gelir maksimum tüketim ilkesi değiştirilmedikçe ancak kimi sorunlar için çözüm olabilecektir (ekonomik ve sosyal olarak), ama olması gerektiği gibi köklü bir etkisi olmayacaktır.

O zaman, garantilenmiş geliri yerine getirebilmek için ne yapmalıdır? Genel olarak söylersek, sistemimizi değiştirip maksimum tüketimi optimum tüketime indirgemeliyiz. Bu da şu demektir:

Endüstride, bireysel tüketime yönelik mal üretiminden halk adına mal üretimine geçişte yaygın bir değişim: okullar, tiyatrolar, kütüphaneler, parklar, hastaneler, ulaşım, konut yapımı. Başka bir deyişle bireyin iç etkinliğinin ve üretkenliğinin açılımına temel olacak şeylerin üretimine ağırlık verilmelidir. Maksimum tüketimin optimuma geçiş biçimlerinde değişiklikler hem zorlu ve kesin bir değişimi, hem de iştah açıcı, reklamcılığın beyin yıkayıcı tekniklerinde kesin bir azalmayı gerektirir[4]. Aynı zamanda, bunlar;

kültürel değişimi içeren yaşamın hümanistik değerinde verimlilik, bireysellik gibi şirket adamının materyalizmine ve karınca yığınlarının yönetilmesine karşı kesin bir kültürel değişimle bağlantılı olmalıdır.

Bu düşünceler; bizi üzerinde çalışılması gereken başka sorunlara yöneltir: Akılcı ve akıldışı, iyi ve kötü gereksinimler arasında ayırdına varılabilecek nesnel değeri olan kriterler ya da öznel olarak eş değerde hissedilen bir gereksinim var mı? (İyi; burada insan canlılığını, uyanıklığını, üretkenliğini, duyarlılığını artıran gereksinimler, kötü ise; sözü geçen yetileri zayıflatan, paralize eden gereksinimler olarak tanımlanmıştır.) Uyuşturucu alışkanlığı, aşırı yemek yeme, alkolizm gibi durumlarda hepimizin bu ayırımı yaptığımız anımsanmalıdır. Bu sorunlar üzerine yapılan çalışmalar bizi şu pratik düşüncelere yöneltir: Bireyin en azla sınırlanmış gereksinimleri nelerdir? (örneğin her kişi için bir oda, şu kadar giysi, şu kadar kalori, kültürel değeri olan şu kadar radyo, kitap gibi şeyler.) Bugünkü ABD gibi göreli bolluğa sahip bir toplumda, minimum geçim için yeterli değerin ve maksimum tüketim sınırlarının ne olduğunun belirlenimi daha kolay olmalı. Belirli bir başlangıç için bir noktadan sonra tüketimde vergilendirmenin artırılması düşünülebilir. Gecekondu bölgelerinin koşulları göz önüne alınarak onları bunun dışında tutmak bana önemli görünüyor. Bütün bunların anlamı; toplumumuzun maksimumdan optimum bireysel tüketime dönüştürülmesi, bireyin gereksinimi için üretimden topluma yönelik üretime kesin bir geçişle garantilenmiş gelir ilkelerinin birleştirilmesidir.

Garantilenmiş gelir düşüncesine irdelenmesi gereken başka bir düşüncenin de eklenmesinin önemli olduğuna inanıyorum: Belirli malların bedava tüketi-

mi kavramı. Buna örnek olabilecek şeyler, başta ekmek, sonra süt ve sebzelerdir. Bir an için insanın herhangi bir fırına gidip istediği kadar ekmek alabildiğini varsayalım. (Devlet fırına, tüm ekmek üretimi için ödemede bulunmalıdır.) Değinildiği gibi, önceleri açgözlülük nedeniyle kullanılabilecek miktardan fazlası alınacaktır. Ama kısa bir süre sonra «açgözlü - tüketim» bile kendini dengeleyecek ve insanlar kendilerine gerçekten gerektiği kadarını alacaklardır. Bu biçimdeki karşılıksız tüketim, bence, insan yaşamına yeni bir boyut kazandıracaktır (biz, belirli ilkel toplumlarda varolan tüketim biçimini göz önüne alıp, bunun da bir üst düzeydeki tekrarı olarak bakmazsak). İnsan «çalışmayan karnını doyuramaz» ilkesinden kurtulacaktır. Karşılıksız tüketim uygulamasının başlaması, yepyeni bir özgürlük deneyiminin oluşmasına neden olacaktır. Herkese, karşılıksız ekmek sağlamanın bedelinin devlet için kolay ödenebilir olduğu, ekonomist olmayan biri için bile açıktır. Kaldı ki bu ödenek karşılığı olabilecek bir vergi ile devletçe kapatılabilir. Bununla beraber, biz bir adım daha ileriye gidebiliriz. Örneğin karşılıksız tüketimin yalnızca yiyecek için —ekmek, süt, sebze, meyve gibi— geçerli minimum gereksinimlerde uygulanmadığını, giyim için de geçerli minimum gereksinimlerde bunun uygulandığını varsayalım (herkes için kabul edilebilir bir sistemle her yıl kişi başına bir elbise, üç gömlek, altı çift çorap sağlanması gibi). Ayrıca ulaşım için de, ama elbette özel araba ücretleri artarken yaygınlaştırılmış halk ulaşım sisteminin de geliştirilmesi koşuluyla, düşünebiliriz. Bunların sonucunda, konut sorununun da bu yolla çözümlenebileceği varsayılabilir. İsteyenlerin karşılığını ödemeden kullanabileceği, gençler için yatakhaneler, yaşlılar ve evli çiftler için küçük oda-

ların ayrıldığı büyük konut projeleri olanağı sağlanarak bu sorun çözümlenebilir. Bu beni, garantilenmiş gelir sorununa başka bir çözüm yoluna, yani tüm gereksinimler için gerekli peşin ödeme yerine parasız minimum tüketim düşüncesine yöneltiyor. Bu minimum gereksinimlerin üretimi, halka yönelik hizmetlerin yeterli düzeyde artırılmasını da içererek, garantilenmiş gelir ödemeleri gibi üretimi de sürdürecektir.

Belki de, insan bu çözümün diğer yazarların önerdiğinden daha köktenci ama daha az kabul edilebilir olduğunu düşünecektir. Belki bu da doğrudur. Ama şu unutulmamalıdır ki, bir yandan varolan sistem kullanılarak bu karşılıksız minimum hizmet kuramsal olarak düzenlenebilirken diğer yandan da birçoklarınca garantilenmiş gelir düşüncesinin uygulanmasının olanaksızlığı nedeniyle değil, «çalışmayan karnını doyuramaz» ilkesinin kaldırılmasına karşı psikolojik direnmeden ötürü onaylanmaması söz konusudur.

Diğer bir psikolojik, felsefi ve politik sorunun da irdelenmesi gereklidir: Özgürlük. Batıya ait özgürlük kavramı; geniş ölçüde kişisel mülkiyet hakkı ve diğer yasal menfaatler tehlikeye düşmediği sürece bu hakkın kullanımı üzerine kurulmuştur. Bu ilke; batı endüstri toplumlarında birçok açılardan kamulaştırma biçimi olan vergilendirme ve devletin tarıma, ticarete, endüstriye müdahalesi nedeniyle iflas etmiştir. Aynı zamanda, özel mülkiyet, üretim açısından giderek büyük kuruluşların simgesel biçimi olan yarı yarıya kamu mülkiyeti sistemine dönüşmektedir. Garantilenmiş gelir kavramı birtakım ek devlet yönetmelikleri anlamına gelse de bugün ortalama birey için özgürlük kavramı sahip olma ve mülkiyeti kullanma (sermaye)

anlayışı yerine daha çok her ne isterse tüketme özgürlüğü anlayışına dayalı olduğu da unutulmamalıdır. Birçok insan bugün, sınırsız tüketimin kısıtlanmasının, yalnızca en baştakilerin istediğini seçme özgürlüğü olmasına rağmen, kendi özgürlüklerine bir müdahale olarak kabul etmektedir. Farklı dalların aynı ürünleriyle değişik ürünler arasındaki rekabet gerçekte kişi koşullandırıldığı şeyi istiyor olsa da kişisel özgürlük yanılsamasını yaratmaktadır[5]. Özgürlük sorununa yeni bir bakış açısı gereklidir. Ancak, tüketici insan üretken, etkin bir insan olabilirse, insanlar özgürlüğü sınırsız mal seçeneği olarak değil, gerçekten bağımsız olarak yaşayabilecektir.

Garantilenmiş gelir ilkesinin etkinliği ancak şu durumlarla birlikte söz konusudur:

1. Tüketim alışkanlığının değişimiyle yani tüketici insanın üretken, aktif bir insana dönüşmesi (Spinoza'nın söz ettiği anlamda) 2. Yeni bir tinsel tavrın yaratılmasıyla, ki bu hümanizmdir. (Ateist ya da teist biçimlerde) 3. Gerçek demokratik yöntemlerde yenilik yaratılması (örneğin yüzlerce ve binlerce karşı karşıya gelmiş gruplarda alınan kararların birleştirilmesi ve özetlenmesi, herhangi bir işletme ya da yönetim biriminde çalışan üyelerin etkin katılımıyla yeni bir Halk Meclisi'nin yaratılması)[6]. Bir devletin diktatörlük nitelikleriyle ana tanrıça haline gelmesi tehlikesinin üstesinden, yalnızca sosyal hareketliliğin tüm alanlardaki demokratik işleyişin eşzamanlı ve zorunlu artırılmasıyla gelinebilir. (Gerçek, bugün bile devletin bu hakları tanımadığı halde aşırı güce sahip olduğudur.)

Özet olarak, garantilenmiş gelir alanında ekonomik araştırma ile beraber başka bir derin araştırma

da göz önüne alınmalıdır: Psikolojik, felsefi, dini ve eğitim açısından. Garantilenmiş gelir isteğinin başarılmasında bana göre, en büyük adım ancak diğer alanlardaki değişimlerle desteklenirse atılacaktır. Garantilenmiş gelir uygulamasının ancak, toplam kaynaklarımızın yüzde onunu ekonomik olarak yararsız ve tehlikeli silahlara harcamayı kesersek, az gelişmiş ülkelere sistematik yardımlarla anlamsız şiddetin yayılmasını durdurabilirsek ve nüfus patlamasının önünü alabilecek yöntemleri bulabilirsek başarıya ulaşabileceğini unutmamalıyız. Bu değişimler olmaksızın ileriye yönelik hiçbir tasarı başarılamayacak, çünkü gelecek olmayacaktır.

NOTLAR

1. Bknz. **The Sane Society** (Aklı Başında Toplum)'da «evrensel geçim garantisi üzerine olan tartışmam. (New York: Holt, Rinehart ve Winston, 1955), s. 355vd.

2. Bknz. Elton Mayo, **The Human Problem of an Industiral Civilization** (Endüstri Toplumunda İnsan Sorunu) 2. ed. (New York: Macmillan Ort., 1946)

3. Sorun burada şu gerçekle daha karmaşıklaşıyor: Avrupa'nın kimi bölgelerinde özellikle henüz doyurucu bir yaşam standardına ulaşamamış olan sosyalist ülkelerde olduğu gibi Amerikan halkının en az yüzde yirmisi kıtlık düzeyinde ve hâlâ Amerika, Asya ve Afrika'daki insanların çoğunluğu kıtlık düzeyinin ancak biraz üzerinde yaşamaktadır. Daha az tüketim tartışması, dünyanın büyük çoğunluğunda daha çok tüketim gereksinimiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu bütünüyle doğrudur ama, bu noktada tehlike, yoksul olan bu ülkelerde bile ideal maksimum tüketim düşüncesinin kendi çabalarını yönlendirmesinde, ruhlarını biçimlendirmesinde ortaya çıkmaktadır ve buna rağmen (maksimum değil) optimum tüketim düzeyine ulaşıldığında bile etkinliğini sürdürmesindedir.

4. Kısıtlı reklam gereksinimi ve hatta üretimin daha çok kamuoyu hizmetlerinin üretimine yönelmesi, bana göre, devletin geniş çapta müdahalesi olmadan zor düşünülebilir.

5. Burada gene, Sovyet Bloğu ülkelerinde tüketimin totaliter bürokrasisi tüketimin yeniden düzenlenmesi adına kötü bir durum oluşturmaktadır.

6. Bknz. E. Fromm, **The Sane Society (Aklı Başında Toplum)** a.g.e.

VIII. TEKTARAFLI SİLAHSIZLANMA SAVUNUSU

Tektaraflı silahsızlanma önerisinin —geniş anlamda kayıtsız şartsız bir ülkenin askeri kurumunun silahtan arındırılması— yakın gelecekte Amerika Birleşik Devletleri ya da Sovyetler Birliği'nce kabul edilmeyeçeği olması konusunda pek kuşku yoktur. Bu nedenle, bu çalışma, silahlanma denetimi için uygulanabilir öneriler içerdiği ölçüde başka ve çok kısıtlı bir kavram olan tektaraflı silahsızlanma önerisinde de bulunur ki, bu Charles Osgood tarafından şöyle adlandırılmıştır: «**derecelendirilmiş tektaraflı eylem (ya da bağlantısızlık)**» ya da şöyle söylenebilir: **Silahsızlanma için uygulanabilir adımlar atma yolunda tektaraflı girişim.** Bu kavramın altında yatan ana düşünce çok taraflı silahsızlanma görüşme yöntemimizde köklü bir değişiklik yapmaktır. Bu değişme bizim yaptığımız her şeyin karşılığında Ruslar'ın da aynı şeyi yapmaya garanti vermesine bağlı olduğu bugünkü pazarlık yöntemimizden vazgeçmemizi, buna karşılık silahsızlanma doğrultusunda, Ruslar'ın da buna uygun karşılık vereceğini bekleyerek tektaraflı ağır adımlar atmamızı, böylelikle de evrensel silahsızlanma konusundaki düğümün çözülmesini de içerir.

Tektaraflı önlemler politikasının yapısını açımlayabilmek için Osgood'un yapmış olduğu aşağıdaki tanımdan öteye gidemeyeceğim. Bildiğim kadarıyla Osgood düşünceyi zekice yazılmış, kapsamlı iki makalede

anlatan ilk kişiydi[1]. Osgood şöyle der: «Tektaraflı bir hareketin düşmanı, aynı biçimde davranmaya ikna etme konusunda maksimum etkinlikte olabilmesi için (1) askeri saldırganlık kavramı içinde, bunu yapan taraf için bariz bir dezavantaj taşıması, ancak çok kalıcı bir zarar vermesi de gerekmez; (2) düşmanın dışarıya yönelik korkusunun azaltması gerektiğini açıkça kavramasını sağlayacak biçimde olması; (3) bizim anavatanımıza karşı düşmanın tehdidini arttırmaması[2] (4) düşmandan beklenen karşı hareketin açıkça olanaklı ve açıkça belirtilmiş olması; (5) eylemin doğası, tutarlı bir politikanın bir parçası olarak, amacı ve beklenen karşılık gereği, tarafsız ve düşman ülkeleri birleştirmek için, önceden ilan edilip kamuoyuna yayılması; (6) ama, verdiği komisyonun bir koşulu olarak, düşmandan karşı hareket için önceden vaad talep etmemesi gerekir.»[3]

Bu davranış biçiminde ele alınması gereken belirli önlemlere gelince: bunların, uzmanların yardımıyla etraflıca düşünülmesi gereklidir. Ama en azından bu politikanın tasarımında gerekli somut önlemler konusunda bir fikir verebilmek için şu noktaya değinmek istiyorum (bunlardan bazıları Osgood ile bağdaşmaktadır): Bilimsel bilgilerin paylaşılması, atomik testlerin durdurulması, askeri birliklerin eksiltilmesi, bir ya da daha çok askeri üssün boşaltılması, Almanlar'ın yeniden silahlanmasına ara verilmesi vs.. Beklenen; Ruslar'ın da bizim kadar savaştan kaçınmaya istekli olmaları dolayısıyla karşılık vermeye başlamaları, karşılıklı kuşkunun yönü ters çevrildikten sonra da tam anlamıyla iki taraflı silahsızlanmaya götürecek daha büyük adımların atılmasıdır. Ayrıca ben silahsızlanma görüşmelerinin, statükonun tanınması temeline müdahalenin karşılıklı olarak kaldırılmasını amaçlayan po-

litik görüşmelere paralel olması gerektiğine inanıyorum. Burada da (ve gene Osgood'un durumuna temelde katılarak) tektaraflı Oder - Neisse sınırının kabulü ve Çin'in Birleşmiş Milletlere kabul edilmesi gibi tek yanlı adımlar Ruslar'ın da bunlara bir karşı hareketle cevap vermesi beklentisini yaratacaktır. (Örneğin Çin'in saldırganlığının engellenmesi, Orta ve Uzak Doğu'ya müdahale etmemek gibi.)

Silahsızlanma doğrultusunda tektaraflı adımlar düşüncesinin altında yatan önermeler nelerdir? (Bu noktada yalnızca en önemli olanları belirteceğim. Diğerleri bu makalenin ikinci bölümünde bütünüyle tektaraflı silahsızlanma tartışmasında ele alınacak) Bu önermeler kısaca şunlardır: (1) Daha önce belirtildiği gibi, görüşmeler için bugün geçerli olan yöntemlerin karşılıklı kökleşmiş kuşku ve korkular nedeniyle bizi, ikili silahsızlanmaya götürdüğü söylenemez; (2) silahlanma yarışı tümüyle silahsızlanmayı başaramadan sürecek ve Ruslar da birlikte olmak üzere medeniyetimizin yok olmasına neden olacaktır. Ya da savaş bile başgöstermeden, kendi fiziksel varoluşumuzu riske atarak savunduğumuz değerleri yavaş yavaş çökerterek sonunda yok edecektir; (3) Tektaraflı önlemler belirgin bir riski oluştururken (bu düşüncenin doğası gereği böyle olmalıdır), her adımdaki risk, kalıcı bir etki yaratacak bir risk değildir ve silahlanma yarışını sürdürmekle kendimizi attığımız tehlikeden çok daha küçüktür.

Artı ya da eksi derecelendirilmiş değil de bütünüyle tek taraflı silahsızlanma, geniş kapsamda daha önce de belirtildiği gibi, yakın gelecekte Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği için uygulanabilir bir olasılık olmadığı halde, bu durum için ortaya ko-

nulan tartışmaların sunulmasının önemli olduğuna inanıyorum. Buna inancım, yalnızca bu derginin yazarı benden durumu ortaya koymamı istediği için ya da silahlanma yarışının sürdürülmesindeki risklerin tektaraflı silahsızlanmanın çok ciddi risklerinden çok daha büyük olduğuna inanan küçük bir azınlıktan yana olduğum için değildir. Her iki neden de aşağıda anlatacaklarımı doğrulamaya yeterli olmayabilirlerse de ben, başka bir nedenle bunların yalnızca doğrulanmakla kalmayıp, aynı zamanda önemli olduklarına da inanıyorum. Köklü bir çözüm adına yapılan tartışmalar ışığında —pratik olarak onaylanabilir olmasa da— düşünmek, şu anda barışı tehditle ya da karşı tehditle aramanın, tehlikeli çemberinden sıyrılmamızı önleyen düşünce engelini kırmamıza katkıda bulunuyor. Bütünüyle tektaraflı silahsızlanmanın benimsenmeyen durumunu destekleyen akıl yürütmeyi ciddiye almak, bizim uygulamadaki amacımız derecelendirilmiş tektaraflı hareket ya da yalnızca ikili silahsızlanma görüşmelerinden oluşsa da çok önemli yeni görüş açıları ve yaklaşımlar sağlayabilir. İnanıyorum ki bütünüyle silahsızlanma düzeyine erişmedeki zorluk büyük oranda iki tarafın donmuş basmakalıp duygularında ve düşünme alışkanlıklarındadır. Bu kalıpları eritmeye yönelik girişimler ve sorunun bütününü yeniden ele alıp düşünmek, varolan tehlikeli kördüğümü çözmek doğrultusunda yeni bir yol adına önem taşımaktadır.

Bütünüyle tektaraflı silahsızlanma önerisine yönelik öneri dini, ahlaki ve barışçı bir açıdan Victor Gollancz, Lewis Mumford gibi kişiler ve bazı Quaker'larca savunulmuştur. Ayrıca Bertrand Russell, Stephan King - Hall ve C.W. Mills gibi herhangi bir ya da her durumda güç kullanılmasına karşı çıkan insanlar-

ca da desteklenmiştir. Bütün bunları yazan yazar olarak ben, kendimi katı barışçılarla Bertrand Russell ve Stephen King - Hall gibi kişilerin arasında buluyorum[4].

Bu iki grup arasındaki ayrım gene de göründüğü kadar önemli değildir. Bu gruptakiler uluslararası politikanın akıldışı görüntüsüne karşı eleştirel tutumlarında ve yaşama karşı duydukları derin saygılarında birleşmişlerdir. İnsanoğlunun birliğine ve insanın aydın, tinsel yetilerine olan inançlarını paylaşırlar. Milyonlarca kadını, çocuğu ve savaşın dışında kalanları kendi hükümetleri için tutsak haline getirenler arasında herhangi bir biçimde yer almayı reddeden vicdanlarının sesini izlerler[5]. İster Tanrıya inanış biçiminde ister ateist hümanizm yoluyla (stoacılıktan on sekizinci yüzyıl aydınlanma felsefesine dek süren felsefi anlayış içerisinde) olsun, hepsi de aynı tinsel geleneğin temelinde birleşmişlerdir ve ilkeleriyle uzlaşmaya gönülsüzdürler. Bu düşün adamları, devlete tapınma da dahil olmak üzere her türde putperestliğe karşı olmakta ödün vermez tutumlarıyla birleşmişlerdir. Sovyet sistemine karşı olmalarının temeli, bütünüyle tapınmaya karşı tutumlarmda olduğu gibi Batı dünyası da Tanrı adına ya da demokrasi adına ortaya çıkan putperestliği sürekli eleştirdiler.

Bireyin son çare olarak böyle bir gereksinim doğduğunda kendi yüce değerleri uğruna yaşamını vermeye gönüllü olması gerektiğine inanmayan tek bir tektaraflı silahsızlanma yanlısı yoksa da, hepsi aynı biçimde insan yaşamını riske atmanın hatta son beş bin yıldaki en iyi çabaların sonuçlarının ahlak dışı ve sorumsuz olduğunda birleşirler. Nitekim, savaş, aynı anda hem daha anlamsız hem de daha utanç verici bir şey haline geldiğinde dini, positivist, hümanist ve prag-

matik düşünürler arasında nükleer silahsızlanmaya karşı yakınlaşma artar.

Tek taraflı silahsızlanma savunucularının bakış açısına göre silahlanmaya devam etmek **iki taraflı silahlanma başarıya ulaşsa** da ulaşmasa da bir felakettir. En başta, bunun termonükleer bir savaşın patlamasına engel olacağına pek inanmazlar[6]. Termonükleer bir savaşın sonuçlarının öyle olacağına inandılar ki, «en iyi» durumda kendi demokratik yaşamımızı koruyabilmek adına böyle bir savaşta çarpışmamız gerektiği düşüncesini bütünüyle yalanlıyorlar. İki karşıt halkın, üçte birinin mi yoksa üçte ikisinin mi ya da tarafsız dünyanın rüzgarın yönüne bağlı olarak ne oranda yok olacağı doğrultusunda bir tahmin oyununa girmeye gerek yok. Bu deliliğe doğru giden tahmin oyunudur; çünkü kendi ya da düşman halkının yüzde otuz, yüzde altmış ya da yüzde doksanının yok olması olasılığını politikanın bir sonucu olarak düşünebilmek gerçekten patolojik bir duruma yaklaşmaktır. Son çağlarda bizim Batılı gelişimimizin belirgin özelliği olan akıl ve duygulanım arasındaki giderek artan bölünme öylesine tehlikeli bir şizoik boyuta ulaştı ki biz kendi eylemlerimizin sonucu olarak dünyanın yok olma olasılığını gürültüsüz patırtısız ve sözde akılcı bir biçimde bugün tartışabiliyoruz. Birden yok olmanın, Amerikan Rus ya da dünya halklarının büyük bir bölümünün yavaş yavaş ölme tehlikesinin, ancak, ortaçağdaki Kara Veba sonucunda oluşan toplu psikoz ile karşılaştırılabilecek bir panik, çılgınlık ve umutsuzluk yaratacağını düşünmek çok fazla bir düş gücü gerektirmez. Böyle bir felaketin travmatik etkileri; ilkel bir barbarlığın yeni bir biçiminin oluşmasına, birçok eski unsurların yeniden dirilmesine yol açacaktır. Üstelik

bunlar hala her insanın içinde varolan şeylerdir ve biz bunlara Hitler'in ve Stalin'in terörist sistemlerinde geniş çapta tanıklık ettik. İnsanın, insana karşı sınırsız gaddarlığına tanık olması ve katılması anlamına gelen termonükleer savaştan sonra insanoğlunun özgürlüğü bağrına basması, sevgiye ve yaşama saygı duyması, insan doğasını inceleyenlerin birçoğu için çok uzak bir olasılıktır. Bu, vahşiliğin, katılanlar üzerinde vahşice bir etki yarattığı ve daha keskin bir vahşiliğe yönelttiği psikolojik bir gerçektir.

İki Taraflı Silahsızlanma Ya Başarılı Olursa?

Sorunlar ne denli karmaşık, belli bir toplumun doyumu ne denli yüksek olursa olsun, herhangi bir insanın yaşamındaki en büyük ve yaygın gerçekliğin füzeler, ona bağlı bilgi işlem vızıltısı, bekleyen radyasyon tezgâhları, sismograflar ve soykırım mekanizmasının genel teknokratik kusursuzluğunun (ve bunun üzerine çıkan aksi olasılıktan duyulan rahatsız edici ama iktidarsız korku) olduğu tek ya da çok taraflı silahlanmış bir dünyada, kişinin sosyal kimliğinin olası geleceği nedir? Sürekli bir yok edilme tehdidi altında herhangi bir süre yaşamak insanlarda korku, düşmanlık, hissizlik, katı yüreklilik ve bunun sonucunda yücelttiğimiz tüm değerlere karşı bir ilgisizlik yaratır. Bu koşullar bizi barbarlara dönüştürecektir - kaldı ki barbarlar en gelişkin silahlarla donanmıştır. Amacımızın özgürlüğü korumak olduğu iddiasında (yani kişinin, bütün güçleri elinde tutan bir devletin boyunduruğu altında, ikinci planda kalmasını önlemek) ciddi isek karşılıklı silahlanma işlese de işlemese de bu özgürlüğün yitirileceğini kabullenmeliyiz.

Silahlanma yarışının sürmesi Batı kültürü için psikolojik olguların yanısıra, belirli bir tehdidi de oluşturmaktadır[7] Doğayı fethetme süreci içinde, üretmek ve tüketmek Batılı kişinin başlıca uğraşı, yaşamının amacı olmuştur. Araçları sonuçlara dönüştürmüş bulunuyoruz. İnsanlara benzeyen makineler, makinelere benzeyen insanlar imal ediyoruz. Bu çalışmada, kişi, bir üretim ekibinin parçası olarak kullanılmıştır. Boş zamanlarında, kendisine neyi beğenmesi gerektiği empoze edildiği doğrultuda beğenen bir tüketici olarak kullanıldığı halde, kendi beğenileri doğrultusunda davranıyor olmanın yanılsamasını taşır. Yaşamını nesnelerin üretimi çerçevesinde odaklaştıran kişinin kendisi de Tanrıya taptığını sandığı halde, üretim makinesinin ve devletin putlarına tapan bir nesneye dönüşme tehlikesi içindedir. Emerson'un da değindiği gibi, «İnsan eyerlenmiştir, nesnelerse eyerin üzerindedir.» Yarattığımız koşullar bizi yöneten güçler olarak birleşmişlerdir. Kurduğumuz teknik ve bürokratik sistem bize ne yapacağımızı söyler ve bizim adımıza karar verir. Köle olma tehlikesi içinde olmayabiliriz ancak robot olma tehlikesi içindeyiz ve geleneğimizin insani değerleri tehdit altındadır - bütünlük, bireysellik. sorumluluk, mantık ve sevgi. Bu değerler üzerine konuşmayı sürdürmek giderek anlamsız bir ayine dönüşmektedir.

Silahlanma yarışını sürdürmeye devam edersek, teknolojik ve demografik etkenler; büyük şirketlerle hükümet içindeki merkezîleşme ve bürokrasiyi artırma sonucu ortaya çıkan, güçlü makinelerle yönetilen iktidarsız insanlar dünyasına doğru gidiş eğilimi, (gerek ABD'de gerekse SSCB'de) dönüşü olmayan bir noktaya varacaktır. İçinde bulunduğumuz durum çok tehlikeli olmasına rağmen hala insanı yeniden eyerin

üzerine oturtma ve büyük insani geleneğin manevi değerlerinin yeniden doğuşunu olanaklı kılma şansımız vardır. Bu gerçekleşmediği, üzerine kültürümüzü kurduğumuz anlayışın köklü bir biçimde yeniden canlılık kazanmasını sağlayamadığımız takdirde yaşamımızı sürdürebilmek için gerekli canlılığı yitirecek ve tarihte örneğini gördüğümüz birçok büyük güç gibi çürüyeceğiz. Varlığımızı gerçekten tehdit eden; komünist ideoloji ya da komünist askeri güç değil, inançlarımızın boşluğu, özgürlük, bireycilik ve sadakatin içi boş formüller haline gelmiş oluşu, Tanrının bir puta dönüşmesi ve herkesle aynı görüşü paylaşıyor olmaktan başka bir görüş açımız olmadığından, canlılığımızın tükenmesidir. Komünizme duyulan nefretin büyük bir bölümü, son incelemede, demokrasinin manevi değerlerine derin bir inançsızlık taşımaya dayanmaktadır. Sonuç olarak savunduğumuz şeyleri sevmek yerine karşısında olduklarımızdan nefret etmekle uğraşıyoruz. Neslimizin tükenmesi korkusuyla yaşamayı ve başkalarını toplu halde yok etme planlarını yapmayı sürdürürsek, hümanist anlayış geleneğimizi canlanlandırmak adına son şansımızı da yitireceğiz.

Tektaraflı Silahsızlanmanın Yararları ve Tehlikeleri

Yukarıda sözettiklerimizi karşılıklı silahlanma politikasının tehlikeleri olarak kabul edersek, tektaraflı silahsızlanmayı önerenler, kendi politikalarının yarar ve tehlikelerini nasıl değerlendiriyorlar?

İster Amerika Birleşik Devletleri'nce ister Sovyetler Birliği'nce benimsenmiş olsun, tektaraflı silahsızlanma büyük bir olasılıkla savaşı önleyecektir. Sovyetler Birliği'ni ve Amerika Birleşik Devletleri'ni atom

savaşına çekecek başlıca neden, karşı tarafın saldırısından ve kendilerini unufak etmesinden sürekli korku duymalarıdır. Bu durum, tektaraflı silahsızlanmaya karşı olan Herman Kahn tarafından kısaca anlatılmıştır. Kahn, «ideolojik farklılıklar ve güvenlik sorununun dışında ABD ve Rusya arasında birbirlerini karşı karşıya bıraktıkları riskler ve maliyetleri haklı çıkaran nesnel bir tartışma yoktur. Sovyetler Birliği ve ABD'nin birbirlerinden korkmalarını gerektiren en önemli şey, korkunun kendisidir»[8] der. Eğer savaşın ana nedeni karşılıklı korkuda yatıyorsa Sovyetler Birliği ya da Amerika Birleşik Devletleri'nin silahsızlanması, bu temel nedeni ve savaş olasılığını ortadan kaldıracaktır.

Peki, Sovyetler Birliği'ni dünyayı fethetmeye yönelten başka güdüler de var mıdır? Bunlardan biri; on dokuzuncu yüzyılda savaşı başlatan ve ilk iki dünya savaşında da temel güdü olan, genişlemeden sağlanacak ekonomik çıkar olabilir. Tam da bu noktada, 1914 ve 1939 yılları ile bugünkü durum arasındaki ayrımı görüyoruz. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya, İngiliz pazarlarını ve Fransız kömür ve demir kaynaklarını tehdit ediyordu. 1939'da Hitler'in gerçekleştirmek istediği ekonomik genişleme için bölgesel fetihlere gereksinimi vardı. Bugün, ne Sovyetler Birliği ne de ABD, pazarları ve sunu kaynaklarını ele geçirmekten ekonomik bir çıkar sağlayacaklarını düşünmemektedirler; çünkü milli verimlilik düzeyinde yüzde iki ya da yüzde üçlük bir yükseliş, herhangi bir askeri zaferden çok daha fazla yarar sağlayacaktır. Üstelik, her ikisi de, genel verimliliklerini yükseltmek için gerekli sermaye, hammadde ve gereçlere sahiptir[9].

Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın olan korkunun kapsadığı daha ciddi bir güdü de, Sovyetler

Birliği'nin komünizmi yaymak amacıyla dünyayı ele geçirme emelleri taşıdığı ve ABD silahsızlanırsa Rusya'nın dünyaya egemen olma amacına ulaşmak için daha fazla istekli olacağıdır. Rusların niyetleri konusundaki bu düşünce, bugünün Sovyetler Birliği'nin niteliğini yanlış anlamaktan ötürü ortaya çıkmıştır. Lenin ve Troçki döneminde Rus Devrimi'nin kapitalist dünyayı (ya da en azından Avrupa'yı) ele geçirerek komünizmi yaymayı amaçladığı bir gerçektir. Bunun nedeni kısmen, komünist önderlerin, endüstrileşmenin en gelişkin düzeyde olduğu Avrupa devletlerinin (ya da en azından Almanya'nın) kendi sistemlerine katılmadığı sürece, komünist Rusya'nın başarıya ulaşma olasılığının olmadığına inanmış olmaları, kısmen de komünist devriminin dünya üzerindeki zaferinin laik ve mesihçe ümitlerini gerçekleştirmelerini sağlayacağı inancıyla harekete geçmiş olmalarıydı.

Bu umutsuzlukların başarısızlıkla sonuçlanması ve bunun ardından gelen Stalin'in zaferi, Sovyet komünizminin niteliğini bütünüyle değiştirdi. Eski Bolşevikler'in hemen hepsinin yok edilmesi eski devrimci düşüncenin tahrip edilmesinin ancak simgesel bir göstergesidir. Stalin'in «tek ülkede sosyalizm» sloganı bir tek basit amaç taşıyordu: Çarlık sisteminin yapamadığı, Rusya'nın hızla endüstrileşmesi. Rusya, Batı kapitalizminin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaptığı gibi sermaye birikimi aşamasından geçti. Temel farklılık, bu yüzyıllarda Batıda yaptırımların yalnızca ekonomik olması, Stalinist sistemdeyse doğrudan terör yolunda politik yaptırımların geliştirilmesiydi; ayrıca, toplumun sömürülüşünü allayıp pullamak için sosyalist ideoloji kullanıldı. Stanilist sistem sosyalist ya da devrimci bir sistem değil, acımasız planlama ve ekonomik merkezileştirme yöntemlerine dayalı bir devlet kapitalizmiydi.

Kruşçef döneminin en belirleyici özelliği, sermaye birikiminde başarıya ulaşılmış olması ve artık toplumun daha fazla tüketime yönelmesi, fedakârlık yapma konusunda daha az zorlanması, sonuç olarak da politik terörün büyük ölçüde azaltılmasıdır.

Ama, Kruşçevizm, Sovyet toplumunun temel yapılaşmasında köklü bir değişiklik yapmıştır. Rejim artık sosyalist ya da devrimci bir rejim değil, Batı dünyası içinde bile en tutucu, sınıf baskısının uygulandığı, zorlayıcı ve ekonomik olarak da etkin rejimlerden biridir. Demokratik sosyalizmin amacı insanın kurtuluşu, yabancılaşmasının üstesinden gelinmesi ve sonunda devletin ortadan kaldırılması olduğu halde, Sovyet Rusya'da kullanılan «sosyalist» sloganlar, boş ideolojileri yansıtmaktadır. Sosyal gerçeklikse, gerçek sosyalizmin tam karşıtıdır. Sovyetler Birliği yöneticileri, İsa'nın öğretilerini izleyen Rönesans Papalarından daha devrimci değildir. Marx, Lenin ve Troçki'ye dayanarak Kruşçev'i açıklamaya çalışmak Sovyetler Birliği'ndeki tarihi gelişmeyi anlamada mutlak bir hata yapıldığını ve gerçeklerle ideolojiler arasındaki farkları değerlendirmede bir yetersizlik olduğunu gösterir. Tutumumuzun Ruslar'ın isteyebileceği en iyi propaganda hizmeti olduğu da eklenmelidir. Ortada görülen gerçeklere karşın, Sovyet yöneticileri, Batı Avrupalı işçileri ve Asya köylülerini kendilerinin sosyalist düşünceyi ve sınıfsız bir toplumu vs. temsil ettiğine inandırmaya çalışmaktadırlar. Batılıların yaptığı gibi bu propagandaya kanmak tam da Ruslar'ın istediği sonucu doğurur: Bu iddiaları doğrulamak. Ne yazık ki, demokratik sosyalistler dışında pek az kişi sosyalizmle, onun Sovyet sosyalizmi denilen çarpıtılmış ve yozlaşmış biçimi arasındaki farkı kavramak için yeterli bilgiye sahiptir.

Rusya'nın rolü, olanakları kapsamında yayılma yanlısı Çin tarafından tehdit edildiği duygusuyla daha da önem kazanmaktadır. Bizim, Rusya ile olduğuna inandığımız ilişkide, Rusya'nın durumu bir gün Çin'e benzeyebilir. Evrensel silahsızlanma olmadığı sürece, ABD tehdidi ortadan kalktığı takdirde, Rusya gücünü Çin'den gelen tehditle başetmeye harcayabilir.

Yukarıda belirtilen düşünceler, Sovyetler Birliği'nin silahlanmaktan vazgeçmediği durumda ortaya çıkacak olan tehlikelerin, birçok insanın sandığından çok daha uzakta olduğunu göstermektedir. Sovyetler Birliği askeri üstünlüğünü Amerika Birleşik Devletleri'ni ya da Batı Avrupa'yı işgal etmek için kullanacak mıdır? En basitinden, Sovyetler Birliği görevlilerinin ABD ve Batı Avrupa'nın ekonomik ve politik mekanizmalarını yürütmelerinin fazlasıyla zor olacağı ve Rusya'nın bu toprakları işgal etmek için yaşamsal bir gereksinimi olmaması gereği bir yana, genelde yeteri kadar kabul görmeyen bir nedenden ötürü bu yola başvurmak Sovyetler Birliği açısından son derece yersiz olacaktır. Batıdaki hümanizm yanlısı işçilerin bile Sovyet sisteminde ne denli baskı altına girecekleri hakkında en ufak bir fikirleri yoktur. Onlar da antikomünist işçiler gibi protesto eden işçilere karşı tank ve tüfek kullanmaya zorlanan yeni otoriteleri reddedeceklerdir. Bu, uydu devletlerdeki, hatta Sovyetler Birliği içindeki devrimci eğilimleri destekleyecek ve Sovyet yöneticileri için istenmeyen bir durum yaratacak; özellikle de Kruşçev'in liberalizasyon politikasını ve sonuç olarak da politik tutumunu tehlikeye sokacaktır.

Sovyetler Birliği en sonunda, askeri üstünlüğünü Asya ve Afrika'ya girmek için kullanabilir. Bu olası-

dır, ancak, bugünkü karşılıklı silahlanma politikasıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Ruslar'ın Avrupa ve Amerika dışındaki ülkelerde bazı avantajlar sağlamasını önlemek için gerçekten bir termonükleer savaş başlatıp başlatmayacağı kuşkuludur.

Bütün bu varsayımlar yanlış olabilir. Tektaraflı silahsızlanma yanlılarının savunduğu şudur: Yanılmaları olasılığı, silahlanma yarışının sürmesinin, uygarlığı sona erdirmesi olasılığından çok daha azdır.

Bazı Psikolojik Değerlendirmeler

Bazı psikolojik tezler incelenmeden tektaraflı silahsızlanma ya da karşılıklı silahsızlanma sonucunda ne olacağı sorusu tartışılamaz. Bu psikolojik tezlerin en yaygın olanı «Ruslar'a güvenilmez»dir. Eğer «güven» ahlaki anlamda kullanılıyorsa, ne yazık ki, politik önderlere nadiren güvenilebildiği doğrudur. Bunun nedeni, kişisel ve kamu ahlakı kavramlarının ayrılığında yatmaktadır: Tanrılaşmış devlet, kendi çıkarları doğrultusunda yapılmış herhangi bir ahlaksızlığı haklı bulduğu halde, aynı politik önderler, kişisel çıkarları için hareket ettiklerinde aynı davranışı göstermezler. Ancak «insanlara güvenmek», politika sorunu içinde geçerliliği olan başka bir anlam da içerir: İnsanların aklı başında ve akılcı varlıklar olmalarına ve bu biçimde davranacaklarına güvenmek. Aklı başında olduğuna güvendiğim bir düşmanla karşı karşıyaysam, güdülerini kabul edebilir ve bir dereceye kadar onları önceden tahmin edebilirim de; çünkü yaşamanın amaç ve kuralları ya da amaçlarla araçlar arasındaki uygunluk gibi tüm aklı başında insanların bildiği bazı kural ve amaçlar vardır. Hitler'e güvenilmezdi, çünkü aklı yerinde değildi ve bu da hem ken-

disinin hem de rejiminin yokolmasına neden oldu. Bugün Rus önderlerinin aklı başında ve mantıklı insanlar oldukları açıktır, bu yüzden de yalnızca yapabileceklerini bilmek değil, bunu hangi güdüyle yapabileceklerini de önceden görmek önemlidir[10].

Bu önderlerin ve halkın aklı başında olmaları sorunu, Ruslar'ı olduğu kadar bizi de etkileyen bir başka tartışmaya yol açar. Silahlanma denetimi konusundaki gücel tartışmadaki birçok tez **olası** olandan çok **olabilir** olan üzerine kurulmuştur. Bu iki düşünce biçimi arasındaki fark **paranoyak** ve **aklı başında** düşünce arasındaki ayrımdır. Paranoyağın kendi yanılgısına olan sarsılmaz inancı, bunun mantıksal olarak olabileceğine, bu nedenle de diluzatılamaz olduğuna dayanır. Karısının, çocuklarının ve arkadaşlarının kendisinden nefret etmeleri ve onu öldürmeyi amaçlamaları mantıksal olarak olanak olabilir. Hasta, yanılgısının **olanaksız** olduğuna inandırılamaz; ancak bunun **düşük bir olasılık** olduğu söylenebilir. İkinci durum, olguların incelenmesi, değerlendirilmesini ve belli bir oranda yaşama inanmayı gerektiriyorsa, da paranoyak yalnızca olabilirlikle kendini doyuma ulaştırabilir. Ben, politik düşünüşümüzün böyle paranoyak eğilimler taşıdığını söylemek istiyorum. Olabilirliklerle değil, olasılıklarla ilgili olmalıyız. Ulusal ve bireysel yaşamın ilişkilerini aklı başında ve gerçekçi olarak yürütmenin tek yolu budur.

Psikolojik düzeyde, pek çok tartışmada yer alan radikal silahsızlanma durumuyla ilintili kimi yanlış anlamalar söz konusudur. Öncelikle, tektaraflı silahsızlanma savunusu bir boyun eğme ve geri çekilme olarak anlaşılmıştır. Aksine, hümanist pragmatikler ve pasifistler tektaraflı silahsızlanmanın ancak içimizde-

ki derin manevi ve ahlaki değişikliğin bir anlatımı biçiminde olası olabileceğine inanırlar: Bu bir yüreklilik ve direniş hareketidir, korkaklık ve teslimiyetçilik değil. Diğer yandan Gandhi yanlıları ve King-Hall gibi kişiler, kuşkusuz yürekliği ve inancı en çok gerektiren şiddet karşıtı direnişi savunurlar; örnek olarak da, İngiltere'ye karşı Hindistan'ın, Naziler'e karşı Norveçlilerin direnişini gösterirler. Bu bakış açısı **Gücün Karşısında Gerçeği Söyle** adlı kitapta kısaca anlatılmıştır (bkn. ref. 4.):

Böylece, kendimizi, yanlış bir yorumla pasifizm denilen daha doğru olarak sorumsuz antimilitarizm karşıtlığı diye tanımlayabileceğimiz temelde bencil tutumdan ayırıyoruz. Kendimizi, ütopyacılıktan da ayırıyoruz. Şiddet karşılığı seçimi insanlarda köklü bir değişikliği gerektiriyorsa da, kusursuzluğu gerektirmez... Şunu açıkça belirtmeye çalıştık ki, başkalarına acı çektirmektense acı çekmeye hazır olmak, şiddetin olmadığı bir yaşamın özüdür ve nihai bedeli ödemeye çağrıldığımızda, buna hazırlıklı olmalıyız. Şurası açıktır ki, insanlar savaş için milyonlarca para, sayısız yaşam harcamaya hazırken, şiddete başvurulmayan bir mücadelede insanlar öldürülebilir diyerek bu görüşü dışlayamazlar. Ama kendini bir şeye adamak ve fedakârlık yapmaya hazır olmak gibi duygular eksikse şiddete başvurulmadan yapılan direnişin etkin olmayacağı da aynı derecede açıktır. Bu yol, şiddetin gerektirdiğinden çok daha fazla disiplin, zorlu eğitim ve yüreklilik ister[11].

Kimileri, silahlı direnişi kadın erkek, ellerde tüfekler tabancalar ya da bıçaklarla kendini korumak olarak düşünürler. Hem şiddete başvurulan hem de buna başvurulmayan direnişlerde saldırmak isteyen

bir saldırganın durdurulabileceğini düşünmek hayâlcilik değildir. Böyle düşünmek en azından termonükleer silahların bizi «demokrasinin zaferine» götürebileceğini düşünmekten daha gerçekçidir.

«Silahlı güvenlik» savunucuları bizi zaman zaman insanın doğasına ilişkin fazla iyimser düşünceler taşımakla suçlar ve «yoldan çıkmış insanın karanlık, mantıksız ve akılcı olmaktan uzak» yanını hatırlatırlar[12]. Hatta, «karşılıklı nükleer silahlanma paradoksu, temel Hıristiyanlık paradoksunun bir türevidir. **Yaşamak** için, öldürmeye ve ölmeye hazır olduğumuzu da göstermeliyiz.»[13] Hıristiyanlık öğretisinin bu biçimde kabaca çarpıtılması bir yana biz de, insanın taşıdığı potansiyel kötülükten ve yaşamın trajik yönünden habersiz değiliz. Gerçekten de, insanın yaşamak için ölmeye gönüllü olmasını gerektiren durumlar vardır. Şiddete başvurulan ya da başvurulmayan direnişlerin gerektirdiği fedakârlıklarda trajedi ve fedakârlığın kabul edildiğini görebiliyorum. Ama sorumsuzluk ve dikkatsizlikte trajedi ya da fedakârlık yoktur; insanlığın ve uygarlığın yok edilmesi düşüncesinde ne bir anlam ne de onur vardır. İnsanın içinde kötü için bir potansiyel vardır; bütün varlığı, varoluş koşullarının kökeninde yatan bölünmeyle kuşatılmıştır. Ancak işin bu trajik yönleri, aptallığın ve hayal gücü eksikliğinin sonuçlarıyla ve insanın geleceği üzerine kumar oynamakla karıştırılmamalıdır.

Son olarak, tektaraflı silahsızlanma savunusuna yöneltilen son bir eleştiriye değinmek istiyorum; yani bu tutumun komünizme karşı fazla «yumuşak» olduğuna. Bizim konumumuz bütünüyle Sovyetler'in devletin her şeyden üstün olması ilkesini reddetme temeline dayanır. Tektaraflı silahsızlanma sözcüleri devle-

tin üstünlüğüne karşı olduğundan devlete, silahlanma yarışında kaçınılmaz olan giderek artan gücü vermek istememektedirler. Devletin, insanlığın büyük bir kısmının yok olmasına, gelecekteki kuşakların mahkûm edilmesine yol açabilecek karar verme hakkını reddederler. Eğer Sovyet sistemi ile demokratik dünya arasındaki temel çelişki, her şeyden üstün tutulan devletin çeşitli haklara tecavüzüne karşı bireyi koruma sorunu ise, tek taraflı silahsızlanma savunusu, Sovyet ilkesine kökten olarak en fazla karşı olandır.

Genel anlamda tektaraflı silahsızlanma konusunu tartıştıktan sonra, silahsızlanma yolunda tek yanlı adımlar önermesine dönmek istiyorum. Bu sınırlı tek yanlı hareketin çok riskli olduğunu reddetmiyorum, ancak şimdiki pazarlık yöntemlerinin hiçbir sonuç vermediğini, gelecekte bir sonuç verme olasılığının da çok zayıf olduğunu, ayrıca silahlanma yarışının sürdürülmesinin büyük tehlikelere yol açabileceği gözönüne alınarak, bu riski göze almanın ahlaki açıdan doğru olduğuna inanıyorum. Bugün, umutlara sığınmayı bırakırsak, yaşama şansımızın çok az olduğu bir durumda kıstırılmış konumdayız. Eğer yeterli sığınağımız varsa, eğer alarm verilmesi ve şehirlerin stratejik olarak boşaltılması için yeterli zaman kalmışsa, eğer ABD etkin saldırıları ve etkin savunmalarıyla yalnızca bir iki değiş tokuştan sonra askeri durumu kontrol altına alırsa[14], yalnızca beş, yirmi beş ya da yetmiş milyon kişi ölür. Ancak, yukarıdaki koşullar gerçekleşmezse, «düşman, yinelenen darbeler sonucu istediği ölüm ve yok etme düzeyine erişebilir.»[15] (Sovyetler Birliği için de aynı tehlikenin varolduğunu varsayıyorum.) Böyle bir durumda, «fanatikler, deliler ve ihtiras kurbanlarınca başlatılacak dehşet verici bir savaş tehlikesine son verecek bir anlaşmanın olanaklı göründüğü anda,

uluslar hazır durumda bekliyorlarsa,»[16] bizim, alışılmış düşüncemizin süredurumunu sarsmamız, soruna yeni yaklaşımlar getirmemiz ve her şeyden önce bizi sarmalayan varolan seçeneklerden başka seçenekleri görmemiz gerekir.

NOTLAR

1. Charles E. Osgood'un «Suggestions for Winning the Real War With Communism» (Komünizme Karşı Gerçek Savaşı Kazanmak İçin Öneriler), «Conflict Resolution», (Çelişkinin Çözülmesi), III. cilt No: 4, Aralık 1959, s. 131 ve «A Case for Graduated Unilateral Disarment» (Tedrici Tektaraflı Silahsızlanma Durumu) **Bulletin of Atomic Scientists** (Atom Bilimcileri Bülteni) cilt XVI, No: 4, s. 127 vd.

2. Güçlerden birinin saldırı potansiyelindeki herhangi bir zayıflama, stratejik olarak diğerininkinde bir artış olduğu anlamına geldiğine göre, bu durum yalnızca optimum olarak düşünülmelidir.

3. Charles E. Osgood'un «Suggestions for Winning the Reas War With Communus,» (Komünizme Karşı Gerçek Savaşı Kazanmak İçin Öneriler) s. 316.

4. Bertrand Russell'ın **Common Sense and Nuclear Warfare.** (Sağduyu ve Nükleer Savaş) Londra: G. Allen ve Unwin, Ltd., 1959. Stephen King - Hall, **Defense in the Nuclear Age** (Nükleer Çağda Savunma). Nyack, N.Y.: Fellowship Yayınları, 1959. Jerome Davis ve H.B. Hester, **On the Brink,** (Uçurumun Kenarında) New York: Lyle Stuart, 1959. Lewis Mumford, **The Human Way Out** (İnsanın Çıkış Yo-

lu). Pendell Hill Pamphlet No: 97, 1958 C.W. Mills, **The Causes of World War Three** (III. Dünya Savaşının Nedenleri) New York: Seeker ve Warburg, 1959. George F. Kennan, «Foreign Policy and Christian Conscience», (Dış Politika ve Hıristiyanlık Vicdanı), **The Atlantic Monthly,** (Mayıs 1959. Richard B. Gregg, **The Power of Nonviolence** (Barışçılığın Gücü). Nyack, N.Y.: Fellowship Yayınları, 1959. American Friends Service Komitesi, **Speak Truth to Power** (Gücün Karşısında Doğruyu Söyle, **Quaker Search for an Alternative to Balance** 1955. (Denge Alternatifi Üzerine Quaker Araştırması)

5. George F. Kennan, a.g.e., s. 44 vd.

6. Amerika Ulusal Planlama Birliği de bu önermeye katılmaktadır: **1970 Without Arms Control** (Silahlanma Denetimi Olmadan); **Implications of Modern Weapons Technology** (Modern Silah Teknolojisinin Getirecekleri) (NPA Özel Proje Komitesi Silahlanma Denetimi yoluyla Güvenliğe doğru; Planlama Broşürü No: 104, Mayıs 1958, Washington, D.C.)'de şöyle denir: «Savaş bir tehdit olarak kaldığı gibi, zaman geçtikçe de olasılığı giderek artar ve bir seçenek bulunamaması olasılığı da yükselir. «Stanford Araştırma Enstitüsü Başkanı Stanford ise şöyle yazar: «Sovyet Bloğu ve Batılı müttefikleri, yok edici silah teknolojisini uygulayarak güvenlik arayışı içinde, ortak bir düşman yaratmışlardır - kaza sonucu çıkacak bir nükleer savaş.» **(SRI Journal,** Stanford Araştırma Enstitüsü, 4. sayı, 1959, cilt 3, s. 198). Herman Kahn da şöyle bir sonuca varır, «Dünyanın kontrolsuz bir silahlanma yarışı içinde birkaç on yıl yaşaması bile çok zayıf bir olasılıktır.» (a.g.e., s. 139) Savaşın, olağanüstü yıkıcı özelliği nedeniyle çıkmayacağına inanmanın da gerçekten uzaklaşmak olduğunu vurgular.

27 Aralık, 1959 Demokratik Danışma Konseyi Bilim ve Teknoloji Danışmanı şöyle bir bildiri vermiştir: «Bugünkü askeri politikamızı sürdürdüğümüz ve bu değişken durumu yatıştıracak geniş kapsamlı uluslararası anlaşmaları sağlayamadığımız sürece nükleer savaş yalnızca olabilir değil, aynı zamanda olası da görünmektedir. Her an nükleer savaşın bir yanlışlık ya da yanlış bir hesaptan dolayı patlak verme tehlikesi içindeyiz.» Tehlikenin yalnızca teknik hatalardan değil, aynı derecede politik ve askeri önderlerin düşüncesizce aldıkları kararlarda da varolduğu vurgulanmalıdır. 1914 ve 1939'da birçok önder tarafından yapılan politik ve askeri budalalıklar hatırlanırsa, aynı önderlerin bugünün silahları ellerine verildiğinde dünyayı iyi niyetle havaya uçurabileceklerini hayal etmek zor olmaz.

7. Modern toplum üzerine ayrıntılı inceleme için bknz E. Fromm'un **The Sane Society** (Aklı Başında Toplum) New York: Holt, Rinehart and Winston, 1955.

8. **SRI Journal**, 1959, cilt 3, s. 140.

9. Aynı nedenlerle, gelecekte, savaşın ortadan kaldırılması gibi, geçmişte olmayan bir olasılık da vardır. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında, insanın maddi durumunun gelişimi adına insan enerjisinin artması (köleler), hayvan yetiştirmek ya da tarım yapmak için ek topraklar ya da yeni hammadde kaynakları gibi şeylere gereksinim vardı. Bugünün ve geleceğin teknikleri ise, maddi zenginliğin, başkalarının köle olarak çalıştırılmasına ya da hırsızlığa başvurulmadan sadece ilerleyen sanayi ve —dolaylı olarak— artan tarımsal üretkenlik yoluyla sağlanmasına olanak verecektir. Bugün ve gelecekte savaşın tek «rasyonel» insanın irrasyonel güç ve elegeçirme arzusu olacaktır.

10. Politik önderlerin aklı başında insanlar olup olmamaları tarihsel rastlantıyla ilgili bir durum değildir. Olanaksızı - örneğin gerekli maddi koşullar yokken eşitlik ve adaleti sağlamaya çalışmak - başarmaya çalışan her hükümet akıl dışı ve fanatik önderler üretecektir. Stalin de, Robespierre de bu koşulların doğurduğu önderlerdi. Nazi hükümetinin yaptığı gibi toplumun en alt katmanlarında yer alan sosyal sınıflarla (aşağı orta tabaka) ekonomik olarak gelişen sınıfları (işçiler ve işadamları) uzlaştırmaya çalışmak da gene akıldışı ve fanatik önderler üretecektir. Sovyetler Birliği bugün ekonomik sorunlarını çözme yolundadır; bu nedenle önderlerinin de sağduyulu ve gerçekçi olmaları şaşırtıcı değildir.

11. A.g.e., s. 52 ve s. 65.

12. Peter B. Young, «The Renunciationists, «(Feragat Edenler) **Airpower**, Hava Kuvvetleri Tarih Kurumu, cilt VII, No: 1, s. 33.

13. A.g.e.

14. Herman Kahn, **Report of a Study of Non - Military Defense** (Barışçı Savunma Çalışması Üzerine bir Rapor). Rand Corp., 1958, s. 13

15. A.g.e.

16. General de Gaulle, Nisan 1960'ta yaptığı bir konuşmasından alıntı.

IX. YAŞLANMANIN PSİKOLOJİK SORUNLARI ÜZERİNE

Yaşlanmanın psikolojik sorunları üzerine yanıtlamamız gereken sorulardan ilki: Yaşlılık utanç verici midir? sorusudur. Yaşam sürecinin içinde türlü sıfatlarla allanıp pullanacak hüzünlü bir dönem midir? ya da yalnızca ergenlik, çocukluk, orta yaş gibi yaşamın bir dönemi midir? Daha iyi nasıl yaşarız, belirli dönem lerde nasıl daha canlı olabiliriz gibi soruları içeren yaşamın diğer dönemleriyle aynı sorunu kapsamaz mı?

Yaşama sanatı üzerine anlamlı konuşulabilir, buna bağlı olarak da yaşlanma sanatının —yaşama sanatı içinde— çocuk ya da ergen olma sanatı kadar önemli bir bölüm olduğu söylenebilir.

Açıkça, yaşlanma sorununun bütünü çağdaş endüstri toplumunun sorunudur. Yüz hatta elli yıl önce, yaşlılık az rastlanan bir olguydu. Birinin torunlarını ya da onların çocuklarını görebilecek denli uzun yaşaması bugün giderek daha sık yaşanan bir durum olmasına karşın o günlerde bu büyük bir ayrıcalıktı. Yaşlanmanın çağdaş endüstri toplumu tarafından yaratılan bir sorun olduğu ortadadır. Öncelikle de, genelde bilim ve teknolojideki ilerlemenin bir parçası olan tıbbın gelişmesinin bir sorunudur.

Bununla beraber, yaşlılığın tanımlanmasının yalnızca biyolojik ya da psikolojik deyimlerle yapılmaya-

bileceğini, sosyal açıdan da açımlanabileceğini söyleyebiliriz. Şöyle ki: Yaşlılık artık bir daha çalışmamızın gerekmediği bir zaman birimidir. Artık çalışmanızın gerekmediği bir zamanın ne zaman olduğu ise bu geniş çapta endüstriyel örgütlenme sorunudur. Otomatikleşmenin yaygınlaşmasıyla yalnızca çalışma saatlerinin azaltılmayacağını, aynı zamanda çalışma yaş sınırının da giderek kısaltılacağını, belki de elli sene sonra birkaç istisna dışında, kimsenin çalışmasının gerekmeyeceği ya da çalışma şansı olamayacağından yaşlılık döneminin kırk yaşından sonra başlayabileceğini hayal edebiliriz.

Bugün biz Batılı toplumda yalnızca yaşamı uzatmakla kalmadık ayrıca, bu uzattığımız yaşamı daha onurlu, rahat ve hoş kılabilmek için gerekli maddi gereksinimlere sahip olabilme açısından da yeterince şanslıydık. Dünyadaki nüfusun hızla artması sorununun büyük ölçüde tıbbın üstüne düşeni yapmasına karşılık endüstrinin tıbbın gelişiminden yararlanma olanaklarını yaratmaması ya da yaratamamasına dayandığını hepimiz bilmekteyiz. Bu gibi durumlarda nüfus artışına rağmen uzun yaşayan insanların maddi gereksinimlerinin karşılanmadığı bir topluma sahip olursunuz. Biz, ABD'de ve tüm endüstri toplumlarında genel olarak bu tür bir çelişki yaratmayacak maddi olanaklara sahibiz ve giderek olanaklarımız daha da artmaktadır.

Çağdaş endüstri toplumumuz insan için yeni bir dönem yaratmıştır: Yaşlılık. Yaşlılık, insanın güvenlik içinde yaşayabileceği ve eğer modern toplum yaşlanma sorusu üzerine belirli etkileri olan ama aynı zamanda da çok iyi olamayan görüngüler oluşturmamakta ise mutlu yaşayabileceği bir dönemdir. Ben, bu

sorunların bazılarına değineceğim ve yaşlılık sorunuyla aralarında bağ kurmaya çalışacağım.

Çağdaş toplum, benim daha önce tüketici insan olarak adlandırdığım insan türünü yaratır-temel ilgi alanı dokuzdan beşe kadar çalışmanın yanı sıra tüketmek olan insan türü.

Bu memeye doymayan bir çocuğun tutumudur. Bu bir kadının ya da erkeğin ağzını açıp sigaralar, filmler, televizyon, söylevler, kitaplar, sergiler, seks gibi her şeyi oburca yiyip içerek, her şeyi tüketimin ana başlığı haline dönüştürerek tüketme tutumudur.

Elbette ki bunları satanlar için bu durumun yanlış bir yanı yoktur. Onların çabası tüketici ruhun olabildiğince yayılmasını ve güçlenmesini sağlamaktır. Ama eğer kendi mesleğimde edindiğim bilgileri gözönüne alacak olursam bunda temelden bir yanlışlık söz konusudur. Çünkü bu tüketim dürtüsünün ardında içsel bir boşluk —hiçlik duygusu— olduğunu bilmekteyiz. Söz konusu olan gerçekte, bir sıkıntı ve yalnızlık duygusudur. Bu bağlamda ortaya çıkan bilimsel bulgularda sıkça rastladığımız; aşırı yemenin, aşırı alış verişin şiddetli huzursuzluğun ya da sıkıntının doğurduğu sonuçlar olduğudur. Kişi, kendi içinde derin bir boşluk ya da çaresizlik duygusunu taşır bunun yanında içini doldurduğu şeylerin de kendini güçlendirdiği sanısına kapılır.

Doğal olarak, bu bilinçli bir düşünce süreci değildir; buna göre hiç düşünce ürünü olarak sayılmasa da içsel boşluğun tüketimle —sonsuz ve sınırsız tüketim— dengelendiği bilinçaltı deneyimlerinden biridir.

Eğer politik anlamda tartışılan bir özgürlük anlayışından söz etmiyorsak, özgürlük kavramımız, gerçekte, geniş çapta satın alma ve tüketme özgürlüğünü içermektedir. On dokuzuncu yüzyılda özgürlüğün an-

lamı, çoğunluğa göre, bireysel mülkiyet özgürlüğü ve bu mülkiyet hakkını kendi istediği gibi kullanabilme özgürlüğüydü. Bugün, toplumumuzda bireysel mülkiyet maaşlardan elde edilen gelirlerle karşılaştırıldığında ortadan kalkmaktadır. Özgürlük olarak algıladığımız, geniş çapta satın alma ve tüketme özgürlüğüdür. Başka bir deyişle birçok başka şeyler arasında seçim yapmak yani «bu sigarayı istiyorum. Bu arabayı istiyorum. Bunu öbüründen daha çok istiyorum.» demektir. Birbirleriyle rekabet eden markaların gerçekte çok farklı olmamaları nedeniyle kişi, seçme özgürlüğünün büyük gücünü hisseder. Sanırım birçok kişi, eğer kendi cennet kavramlarında dürüstseler, cenneti her gün yeni bir şey alabilecekleri, belki de komşularından biraz daha fazla alabilecekleri çok büyük bir alışveriş merkezi olarak düşlemekteler.

Durmadan artan tüketim dürtüsünde hastalıklı bir durum söz konusudur. Bunun tehlikesi; tüketime yönelik gereksinimle doldurulmanın insanın içsel pasiflik, içsel boşluk, sıkıntı, tedirginlik sorununu çözümleyemiyor olmasıdır - çünkü yaşam hiçbir biçimde anlam ifade etmez.

Eski Ahit, İbranileri, bolluğun ortasında keyfini çıkarmadan yaşamalarının en büyük günahları olduğu konusunda uyarmıştı. Korkarım bizim toplumumuzun eleştirmenleri de bizim fazlasıyla zevk ve heyecan içinde olmamıza karşılık bolluğun içinde az bir hoşnutlukla yaşadığımızı söyleyebilirler.

Ben bu tartışmayı yaşlanmanın sorunlarıyla bağ kurarak yapmaktayım, çünkü yaşlıların süper-tüketici haline gelmeleri gibi büyük bir tehlikenin varlığından korkmaktayım. Yaşlılar, yalnızca dokuzdan beşe kadar tüketebilme zamanına sahip olmadıkları gibi

dokuzdan on ikiye kadar da tüketmeye zamanları oluyor ve bu durum giderek tüketimin onların ana uğraşıları olmasını sağlıyor. Yaşlılar, gençler tarafından belirli bir lütufla ikram gören insanlar haline gelebilirler, ki o zaman tümüyle üşengeç ve zamanlarını yalnızca vakit öldürerek geçiren insanlar olabilirler.

Zaman kazanmak için aşırı çaba sarfedip sonra da bu kazanılmış zamanı ne yapacağımızı bilmediğimiz için utanç duymamız tuhaf bir özelliğimizdir. İşte bu noktada vakit öldürmeye başlarız. Eğlence endüstrimiz; eğlenceleri, yaptığımızın bir anlamı olduğuna bilinçli bir inanç duyarak tüketmemizi sağlayarak bize zamanı bilmeden, farkına varmadan nasıl öldürebileceğimizin yollarını gösterir. Bana öyle geliyor ki şöyle bir tehlike ile karşı karşıyayız: Yaşlanmayı tüm olanaklarıyla, sahip olduğu bütün özgür zamanlarıyla, uzmanların mazbut bir biçim olarak tanımlayacağı şekilde zamanı öldüren, pasif bir süper tüketicilik haline dönüştürebiliriz. Bu da bence utanılacak bir durumdur.

Aslında, yaşlılık büyük bir meydan okuma ve büyük bir şanstır. Bir insanın yaşayabileceği en iyi süreç olabilir çünkü artık yaşamını kazanma görevinden, işini kaybetme endişesinden, terfi etmek için üstünü hoşnut etme gerekliliğinden kurtulmuştur uykumuzda, düşünebildiğimizden çok daha fazla yaratıcı olabildiğimiz rüyalarımızdaki kadar özgürdür. Yaşlı insanın, diyelim ki altmış beşinden sonrasının; gerçekten yaşama olanağı, canlı olabilme şansı yani yaşamayı kendi temel uğraşısı kılabilme şansı vardır. Ayrıca yaşamın dinsel ve tinsel sorunlarıyla gerçekten ilgilenebilirler. İnsanlık tarihinin geçmişinde insanın genellikle bu gibi sorunlarla ciddi olarak ilgilenebilecek zamanı ya da enerjisi yoktu sanıyorum.

Eğer bir el işçisiyseniz çok yoruluyorsunuz; el işçisi değilseniz de kendi başarınız adına taşıyacağınız endişe ve kuşkulardan yorgun düşersiniz ve yaşamın sorunları üzerine gerçekten düşünmeye gücünüz kalmaz. Bizler, ara sıra, özellikle de pazar günleri bunlar üzerine konuşuruz: Yaşamın anlamı nedir? Ben kimim?, Dünyadaki yerim neresi?, Tüm bu yaşamın ve hareketliliğin amacı ve nedeni nedir? Bu sorunlar insanın pazar günleri vaazlarda dinledikleridir ama çoğunlukla hafta içinde bunları düşünmeye ne zamanı ne de enerjisi vardır.

Otomatikleşmenin yakın geleceğinde, insanların haftada yalnızca on-yirmi saat çalışabildikleri dönemde, insan ilk kez olmak üzere yaşamın gerçek tinsel sorunlarıyla karşı karşıya gelmeye zorlanacaktır.

Yaşlıların bu sorunlarla karşı karşıya gelme ve soruları yalnızca teoride bırakmadan kendilerini ilgilendiren bir şey gibi ele alma şansları daha şimdiden vardır. Ben kimim? Yaşamdaki amacım nedir? Yaşam nedir allahaşkına? Kendilerini, yaşam felsefesinin bir parçası olan ölüm sorusuyla —kaçınılmaz olan son gerçeklik— karşı karşıya getirme ve yaşamı ölümle son bulduğu bir perspektiften görebilme şansları vardır.

Yaşamın ölümle son bulduğunu söylerken, yaşamdan sonra dünyanın varlığına inanan Hıristiyanların ve Yahudileri kabul etmeyeceği bir tanımı kullanmış olurum. Gene de ben onların, en azından şu noktada benimle aynı fikirde olacaklarını sanıyorum: Ölümden sonra yaşam olsa da, bunun, yabancı bir ülkeye yapılan önceden parası ödenmiş rehberli bir tur olmadığı kesindir. Bu bir eğlence yolculuğu da değildir. Buradaki yaşamımızda, kimi dini sistemlerin tanımladığı gibi bir yaşama katılmamızı olanaklı kılacak bir

şey olursa o yolculuğun varlığından söz edebiliriz. Ölümden sonraki yaşam hakkında belirli dini ifadelere ya da dogmalara inanıp inanmamamız çok önemli olmasa da bu gene de bizim ölümü kamufle etmeden, kaçmadan dikkatle ele almamızın gerekli olduğu anlamına gelir.

Yaşamın temeline dayalı sorunların ciddi olarak ele alınması sorusunu dikkatle inceledim ve bu sorunun karşılığının ne olabileceğini şimdi açımlamaya çalışacağım. Tüketicinin karşıtı nedir? Boş, pasif insanın yani yaşamını zamanını öldürerek geçiren —ya da benim deyişimle boşa harcayan— insanın karşıtı nedir?

Bunu tanımlamak çok zor ama öz olarak verebileceğim yanıt, **ilgili olmak**tır. Ne yazık ki bu sözcüğü o kadar sık kullanmaktayız ki, artık asıl anlamından çok şey yitirmiştir. Anlamını sözcüğün Latincedeki kökünde bulabiliriz: **inter-esse**, bir şeyin «içinde olmak»; bu da kişinin benliğini aşabilmesi, tüm sahip olduklarıyla övünmesi, onlarla gurur duyması, bildikleri, kendi ailesi kendi eşi, kendi, kendi ve kendi... onlarla birlikte tüm endişelerinin yer aldığı benliğinin dar açılımlarından arınmaktır. Bunun anlamı, bütün bunları unutup, ister bir çocuk, bir çiçek, bir kitap ya da bir insan olsun, önünde ve karşısında yer alanlara erişmektir.

İlgili olmak dirençli ve hareketli olmaktır. Aisto' nun ya da Spinoza'nın kavrayışı gibi etkin olmaktan söz ediyorum, yoksa her zaman bir şeyler yapması gereken çağdaş işgüzarlıktan değil. Bir ya da iki saat hiçbir şey yapmadan öylece oturan insan belki de, bu anlamda, çoğumuzun sürekli bir şeyler yaptığımız zamanlar olduğumuzdan daha etkindir ki, bu anlamda

bir etkinlik doğal olarak daha zor olanıdır. Dışarıya yönelik değil de içsel bir etkinlik taşımak, yaşlı insan için gerçek bir sorundur.

Yapay etkinlik sorunu bilmezlikten gelinemez. Bu yalnızca iş hayatı alanını kapsamakta, aynı zamanda insanların, çoğunlukla hislerin hareketliliği konusunda kendilerini aldattıkları başka bir alanı da içermektedir. Biraz zorlama gibi gelse de, vurgulanması gereken bir sorunla bağlantılı olduğundan, bir örnek vermek istiyorum. Bay A'nın ipnotize olduğunu ve saatin de sabahın 9'u olduğunu varsayalım. Bay A'yı uyutan kişi ona öğleden sonra saat 3'te ceketini çıkaracağını, daha sonra da başka telkinler yapılmadığı sürece bu olayı unutacağını söylemiş olsun. Şimdi, varsayın ki siz Bay A'ya öğleden sonra saat 2.30'da rastladınız. Bay A ile o anda ilginizi çeken ne varsa; politika ya da havaların nasıl gittiği üzerine konuşmaktasınız. Saat 3'e bir dakika kalan Bay A size: «Hava müthiş sıcak değil mi? Gerçekten. Ceketimi çıkarmalıyım.» diyecektir. Şimdi, eğer hava gerçekten çok sıcaksa ya da hava soğuk ama ısıtma fazlaysa, bu durum size anlamsız gelmeyecektir. Ama eğer hava çok sıcak değilse ya da bulunduğunuz yapı çok ısıtılmamışsa Bay A'nın bu davranışı sizi şaşırtacaktır. Ateşi olduğunu düşünüp belki de bir doktora gitmesini önereceksiniz. Bununla beraber, Bay A'nın sıcaklık hissettiğinden ve ceketini çıkarma ihtiyacını duyduğundan kuşkunuz yoktur. Oysa, sabah 9'daki ipnotizma seansında siz de bulunsaydınız Bay A'nın bu sıcak duygusunun nedeninin uyutan kişinin onu telkin etmesi olduğunu bilecektiniz. Gene de, burada ilginç olan, Bay A'nın yaptığı şeyin akılcı olduğunu gösterme gereksinimini duymasıdır. Bay A basitçe ceketini çıkarmaz. Hayır, bu davranışı için bir neden bulma-

lıdır. Eğer sabahki seansta bulunsaydmız Bay A'ya gerçekten sıcak geldiğine inanacaktınız.

Bu, birçok defalar, ipnotizma olmadan olagelenlere, özel bir örnektir. Biz gerçekte hissetmediğimiz şeyleri duyumsadığımıza inanırız. Bunun en basit nedeni telkinler, kamuoyu ve beğenilerdir. O zaman biz, duygularımızca yönlendiriliyormuş gibi görünen eylemlerimizi akılcı kılmak için bir neden araırız. Örneğin, eğer siz kültürel açıdan seçkin bir sınıftansanız, büyük bir olasılıkla Pablo Picasso'nun çalışmalarını hem çok güzel hem de sanata katkısının çok büyük olduğunu düşünüyorsunuzdur. Ama eğer size Picasso' nun yarattıklarının çok güzel olduğu aşılanmışsa, resimlere baktığınızda gerçekte bir şey hissetmediğiniz halde onların çok güzel olduğunu düşünürsünüz. Oysa varolan şey yalnızca sizdeki duyum düşüncesidir. Ve çoğu insan, samimi olarak duyumsadıklarıyla duyumsama düşüncesinin farklılığına ve ayrımına pek varamaz. Samimi olarak duyumsadıklarımız gerçekliktir ve bir insanın psikolojik sisteminin bütününe olup bitenle bağlantılıdır. Duyumsama düşüncesi ise gerçek bir duygulanım gibi görünse de, aslında, değildir.

Bir insan eğer kendi yaşamından oluşan kendi içsel laboratuarında gözlem yapmaya çalışırsa, çoğu kez bir şey duyumsadığına olan inancını görecektir —ilgi, aşk, keyif ya da başka duygular— oysa gerçekte yalnızca duygularla ilgili düşünceleri vardır.

Ama bunlar başka birinin duygularıymış gibi olduğundan kişi, kültürün kendisine aşıladığı biçimde duyumsaması gerektiğini hissedebilir. İnsanın duyması gerektiği biçimde hissettiği ve gerçekte düşünceden başka bir şey olmayan aldatıcı ve gerçek duygu-

lar arasındaki farkı bilemediği çok sayıda durum da vardır.

Şimdi, bu aldatıcı duygular, gerçek ilgi alanından, etkin katılımdan ve bir şeye ulaşmaktan oldukça farklıdır. Eğer yaşamın ilginç olması söz konuysa, kişinin ilgili olması gerekir. Aksi halde yaşam sıkıcı olacağından kişi umutsuzca bu sıkıntıyı dağıtmak için her türlü yola başvuracaktır. Bilinçdışı üzerine birçok söz söyleniyor olsa da —genellikle insanlar Oedipus kompleksi, akraba ile zina ya da benzer şeyler düşünürler— insanlar için bu sıkıntı duygusundan daha bastırılmış bir şey olmadığını sanıyorum.

Çağdaş kültürde bilinçdışı sıkıntının kapsadığı heybetli boyutlar, radyo ve televizyonun başarısı, benzer tüketim kalemleri varolabilmelerini, insanların gerçek deneyimlerden koparılmış olmalarına borçludur. Toplumumuzda bize ilgisiz olmanın utanılacak bir şey olduğu ya da en azından önemli bir başarısızlık olduğu öğretilir; «başarılı» kişi bir şeyle ilgili olandır. Bu nedenle de, sıkıntı duygusunun yerine, bazı insan ya da durumların heyecanlı olması gerektiği telkininden kaynaklanan bir düşünceden başka bir şey olmasa da, heyecan duygusunu koymalıyız.

İlgili olmak ve sıkıntı üzerine söylediklerimle, uğraşısı olmayan, bir sürü boş zamanı olan yaşlıların sorunları arasında bağ kurmak kolaydır.

Yaşlanmanın diğer bir yönü de insanların çoğunlukla gerçek yapılarının; uğraşılarının olduğu, başkalarının suyuna gittiği, iş bulduğu, çalışmaya başladığında da işine sıkı sarılması gerektiği zamanlara oranla yaşlılıkta daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Bazen insanlar yaşlıların otomatik olarak çöküntüde olduklarını düşünür. Oysa bu çöküntü kaçınılmaz değildir. Yaşlılığa geçen insan, o zamana dek

gerektiğinden her zaman canlı görünmek zorundadır ama bu gereklilik ortadan kalktığında mahkûm edildiği çöküntüyü açığa çıkarır.

Hepimizin bildiği gibi, çalışma hayatımızda hepimiz değilse bile büyük bir kısmımız psikologların bazen dediği gibi bir tavır yansıtmak isteriz yani yaptığımız belirli bir işle en iyi uyum kurabilecek kendi görüntümüzü yansıtmak isteriz. Ama eğer kişi bir operatör üstelik de iyi bir operatörse buna gereksinim duymaz. Çünkü hastanın operatörü görmesi zor da olsa kendini iyi bir operatörün ellerine teslim ettiğinden o denli rahattır ki onun gülümseyip gülümsememesi önemli değildir. Bir çelik fabrikasında çalışan vasıflı bir işçiyseniz de buna gerek kalmaz. Çünkü siz zaten vasıflısınızdır ve meslektaşlarınızın zaten size güveni vardır. Bununla beraber, bugün çoğu mesleklerde ve uğraşlarda, bürokratik olarak organize edilmiş toplumumuz da beğeni kazanmak çok önemlidir - hatta kimi zaman yetenekli olmaktan bile daha ağırlıklıdır. Her iki niteliğe de sahip olmanız elbette değer verilmesi gereken bir şeydir, ama gene de hoşnut edici görüntünüz daha önemlidir.

Peki ama eğer artık hoşnut edici olmanıza gerek kalmamışsa neden tatsız olmayasınız? Nihayet olduğum gibi davranabilirim duygusunu neden taşımayasınız? Elbette bu birçok tatsız insanın varolduğu anlamına gelmez, ama yok da değildirler. Üstelik yaşlı insanlarda görebileceğimiz hoşa gitmeyen şeylerin tümünü de yaşlılığın neden olduğu çöküntüye bağlamak da yanlıştır. Kaldı ki gerçekte ilk kez bu yaşlı insanlar oldukları gibi davranmakta özgürdürler artık.

Bu gerçek yalnızca hoşa gitmeyen insanlar için değil, aynı zamanda son derece uysal insanlar için de geçerlidir. Siz, eğer işinizde son derece uysal biriyse-

niz budala sayılırsınız; üstelik bunu da diğer insanların size karşı davranışlarından farkedersiniz. Sonuç olarak, kendi iyi yürekliliğinizden utanmaya başlarsınız, alım gücü olmayan birine ücretsiz bir şey vermeyi isteseniz bile bu duyguyu bastırmanız gerektiğini farkedersiniz —hatta farketmeniz bile gerekmez— çünkü isteğiniz doğrultusunda davranırsanız, alım gücünüz olsa bile bir budala gibi algılanacağınız size aşılanmıştır.

Ama yaşlandığınızda olumlu anlamda, artık gerçek kişiliğinize sahip çıkmakta özgür olduğunuzu hissedebilirsiniz; böylece, geçmişte varolduğunuz sosyal koşulların size izin verdiğinden daha hoş, iyi bir insan olabilirsiniz.

Söylemek istediğim, daha iyi ya da daha kötü, yaşlı insanın bir şansı vardır ve çoğu kez bu şansını kullanır. Yükselmesi için gerektiğinden takındığı hayâli yapısına oranla artık çok daha rahat kendi gerçek yapısı doğrultusunda yaşama şansı vardır.

Bu nedenle, yaşlı insanı anlamaya yönelik her tür girişimde bence, kişilik yapısının değişik biçimlerini de anlamak oldukça önemlidir. Genç bir insanı anlama girişiminde de aynı şey geçerlidir. Önesürmek istediğim nokta, yaşlı insanlara yönelik çalışmalarda, onların kişilik yapıları ve bu yapıların birbirleriyle farklılıkları üzerinde durulması gerektiğidir. İnsanlar arasında varolan en önemli farklılıklardan biri; yaşamı seven dolayısıyla da canlı olanlarla, tam tersine ölümü seven ve dolayısıyla da çürümenin ilgilerini çekmesi nedeniyle kıpırtısız (cansız) olanlar arasındadır.

İnsanın Yüreği adlı kitabımda bu konudan oldukça ayrıntılı sözetmiştim, şimdi burada da vurgulama-

ya çalıştığım ana noktaya kısaca tekrar değineceğim. Çoğu insan, tüm insanların yaşamı sevdiğine inanır. Ne yazık ki bu gerçek değildir. Canlı olan her şeyden etkilenen insanlardan daha fazla çürümeden —tümüyle mekanik, cansız olanlardan— etkilenen bir azınlık vardır. Bu iki grubu ayırırken nekrofili ve biyofili, yani ölüm sevgisi ve yaşam sevgisi gibi sözcükler kullandım.

Nekrofili örneğini kimi zaman bir annede gözlemleyebiliriz. Örneğin çocuğun hastalığından söz ederken birden canlanan bir annede. Çocuğu herhangi bir nedenle çok eğlenmiş, yerinde duramaz bir halde eve geldiğinde bunu farketmeyen bir anne, çocuğu hastalandığında tüm ilgisini gerçekten ona yöneltir. Siz belki de bu davranışı hoşgörüyle karşılayacaksınız, ne de olsa söz konusu olan bir annenin çocuğunun sağlığına yönelmiş dikkatidir. Ama en çok ilgisini çeken şeylerin cenazeler, ölümler, hastalıklar olan, en ateşli konuşmaları kendi hastalıklarının tarihçesi üzerine olan bir sürü insan bulabilirsiniz. Ayrıca bunun yaşlı insanlar için gençlere oranla çok daha fazla rasyonalize edilmiş bir uğraş olduğunu da göreceksiniz.

Yaşlandıkça hepimiz ilaçlarla ilgilenmeye başlarız, hepimizin bir hastalığı vardır, daha sonra buna bir yenisi daha eklenir ve giderek hepimiz çeşitli alanlarda birer uzman kesiliriz —ancak umarız bu çok çeşitli alanlarda yaygınlaşmaz.— Bir nekrofilili insan, yaşamı için son on-on beş senesinin kaldığını, ölümün yüreğine yaklaşmakta olduğunu farkettiğinde artık nekrofili eğilimlerini bastırmaya gerek duymaz. Şimdi artık, açıkça hastalık ve ölümden dolayı endişe duyabilir. Bu durumda da yalnızca sıkıcı bir insan olmakla kalmaz, etrafındakiler için gerçek bir tehlike

oluşturur. Çünkü çevresine coşkulu bir biçimde kasvet atmosferini yaymaya başlar. Elbette ki kendisi için bu kasvetli bir durum değildir, dünyadaki en heyecanlı şeydir —hastalık ve ölüm hakkında düşünmek— oysa yaşamı seven insanlar için bu durum bir felakettir.

Şimdi, eğer siz ne ile karşı karşıya olduğunuzun farkında değilseniz, dar bir anlamda, bir hastalıkla, bu kasvetli atmosfere kolayca kapılabilirsiniz - özellikle de hastalığından söz etmekten kendini alıkoyamayan bu insana karşı merhametliyseniz.

Sanırım, bu yaşlılara değer veriyorsanız, bu hastalık, ölüm ve cenazelerle uğraşmanın, yaşının gereği doğal bir dışavurum olmadığının ayırdına varmanız gerekmektedir. Çoğu zaman, bu insanlar için söz konusu durum, yaşamları boyunca olduğundan daha içten bir dışavurum ya da eğilimlerin ortaya çıkmasıdır, yani heyecanlanılmaması gereken bir durum olan çürüme adına heyecanlanmaktır.

Yaşlılıkla ilintili diğer bir psikolojik davranışa **bağımlılık** ile **bağımsızlık** arasındaki ayırımdır. Hepimiz bağımsız insanlarız. Hepimiz bir iş sahibiyiz ve artık ailelerimizden parasal destek beklememekteyizdir. Ama, aynı zamanda da hepimiz bağımlıyızdır: patronlarımıza, kamuoyuna ya da örneğin doktorların hastalarının memnuniyetine bağımlı olmaları gibi. Buna rağmen şu ya da bu biçimde kendi paramızı kazanabiliyorsak kendimizi bağımsız görürüz.

Ne yazık ki, bağımsızlık ya da özgürlük söylendiği gibi kolay kazanılmıyor. Bireysel gelişmenin temel sorunlarından biri, psikolojinin deyişiyle, bireyselleşme sorunudur. İnsan, gelişme sürecinde, rahim-

de bir fetüsken bağımsız bir insan haline dönüşmeyi nasıl başarıyor?

Bu, elbette, uzun bir süreçtir. Şu açıktır ki, annelerimizin rahmindeyken, bu süre içinde; son derece açık fizyolojik anlamda, bağımsız değilizdir. Doğduğumuz andaysa artık fizyolojik anlamda bağımsız olsak da psikolojik açıdan bağımlıyızdır. Gerçekten de, doğumdan ilk birkaç hafta sonrasına dek varoluşumuz, yetişkinlikten çok cenindeki yaşamımıza yakındır. Tümüyle anneye bağımlıyızdır. Anneyi, kendimizden farklı bir insan gibi algılamalıyız. Birlikte yaşama anlamında anneye bağımlıyızdır. Henüz «ben» ile «ben olmayan» arasında bir ayrım yoktur ve eğer anne, dört haftalık bebeğinden sevgisine karşılık vermesini bekliyorsa, bu onun ancak bir yanılsama içinde olduğunun göstergesidir. Aslında, bir anne eğer bir yaşındaki çocuğundan çok fazla sevgi bekliyorsa bu da onun biraz yanlış yolda ve başının dertte olduğunun göstergesidir.

«Ben» olmanın süreci, ayrı bir kişi olarak dünya ile bağı olan, dünyayla ilgilenen, ama bunun yanısıra bağımsız olan, kendi varoluşunu kendine borçlu olan ayrı bir varlık olmak, insan gelişiminin temel biçimlerinden biridir.

Çok hasta olan insanlar, yukarıda değinilen birlikte yaşama sürecini asla aşamazlar. Belirli bir yapıdaki psikozlu insan, hem duygusal hem de etkinlik anlamında hâlâ annesinin rahminde yaşamayı ister ve hâlâ annesiyle ya da onun yerine koyabileceği biriyle yaşamaya bağımlı olmak ister.

Şimdi, tek istekleri annelerinin memesini emmek ya da bunun bir ileri aşamasında annelerinin dizleri-

ne oturmak olan ve istekleri yalnızca anne ya da babaları tarafından ellerinden tutulmak olan bazı kişilerle karşılaşabilirsiniz. İnsan eğer tam bir olgunluğa erişmeyi başarmışsa gerçekten yalnızca kendine ait olabilir. Yani kendi ayakları üzerinde durabilir çünkü sonuçta bu dünyayla ilintili, bağlantılıdır; başkasının bir parçası olarak değil, dış dünyaya yönelik sevgisi ve ilgisi ile bağlıdır. Bir insan ilintili olduğundan bütünüyle bağımsız olabilir, ama çoğu insan bu seviyeye erişememektedir.

Çevrenize bakındığınızda sosyal ve ekonomik açıdan iyi seviyede bir sürü insan görebilseniz de onlar gene de bağımsız değildirler. Bu anlamda bağımsızlıktan yoksun olmak açıkça görülebilen bir durum değildir, çünkü bu insanların, çok bağımsız oldukları sanısını veren bir konumları vardır. Bu, sekreterlerine, eşlerine ya da kamuoyuna bağımlı olduğu halde bilinçli olarak gerçekten kendilerini bağımsız sanan birçok iş adamının, profesyonelin durumunu içerir.

Vurgulamak istediğim, yaşlılığın yapısal niteliğidir, çünkü çoğunlukla, nekrofili - biyofili durumunda olduğu gibi, yaşlı bir insanın gösterdiği aşırı bağımlılığın nedeni yaşlılıkta aranmaktadır. Oysa, gerçekte bu kişi zaten her zaman bağımlı bir yapıya sahiptir, şimdi yalnızca yaşlı bir insan olarak bir dereceye kadar bağımlı olması gerektiğinden, bunu açıkça ortaya çıkarmaktadır. Burada kendini hasta ya da korunmak için birine gereksinimi olduğunu sanan yaşlı insanların psikolojik durumlarını görüyorsunuz. Kültürümüzde de gördüğümüz gibi, yaşlılık; bu insanlara otuz kırk yaşlarındaki gibi bağımlı değillermişçesine, bir farkla o zamanlar bilinçsiz ve ayırdımda olmadan böyle davranırlarken, şimdi bağımlılıklarını açıkça or-

taya koyabilme şanslarıyla birlikte olağanüstü bir olanak ve akılcı bir yol sunmaktadır.

Burada sorun, bu duruma yenilmemek, olayı olduğu gibi kabullenmek, yani öteden beri varolan ancak şimdi artık karşı konulması, hatta tedavi edilmesi gereken bir olgu olarak görme, yaşlılığın bir göstergesi olarak ele almamak sorunudur.

Yaşlılıkta kimi zaman ortaya çıkan başka kişilik ayrımları ve nitelikleri de vardır. Örneğin bir insanda kıskançlık başgösterebilir. Daha genç olduğu süre içinde, ilerlediği ve etkin olduğu sıralarda kıskançlığını olabildiğince bastırmış ya da kontrol altına alabilmişti. Çünkü kıskançlığını gösterecek herhangi bir durumun kendisiyle ilintili iyi bir izlenim yaratmayacağını bilmekteydi. Yani eğer örneğin genç bir idareci olarak ilerlemek istiyorduysa bunu gizlemek zorundaydı. Kıskanç olmanın karşıtı bir görünüm sunmalıydı. Gelgelelim bu insan yaşlandığında her zaman varolan bu kıskançlık duygusu kendini açıkça ortaya koyar ve daha çok beslenir. Böyle bir insan ,gençlere karşı, hatta ciddi bir hastalığı olmayan yaşlı bir insana karşı bile kıskanç olabilir şimdi. Burada gene, yaşlı olduğu için ortaya çıkan ve gelişen kıskançlığın görüntüsüyle sorun çarpıtılmamalıdır. Aksine, bu yapısal özelliğin kendini açığa çıkarabilecek bir zemin bulduğu ve bilinçli olarak ortaya çıktığı bilinmelidir. İnsan, her zamanki insandır.

Şimdi, siz, ben bu psikolojik açıklamalarımda haklı olsam da ne yapılabilir diye merak ediyorsunuzdur. İlk önce, gerçekte yapısal nitelikler olsalar da, yaşlanmanın belirtileri olarak ortaya çıkan birçok yapısal görünümlerin kabulü bile, sanıyorum bu yapısal

niteliklere gösterilen tepkiyi açıklamaya yardımcıdır. İkinci olarak da, bence, değişebilmek için altmış beş yaşın üzerindeki insan bile geç kalmış değildir. Değişimin ölçüsünün ya da olasılığının birincil olarak o insanın yaşına bağlı olmadığını da söyleyebilirim Bu, o insanın canlılığına, değişme isteğinin gücüne, ilgisine ve daha birçok unsurlara bağlıdır.

Oluşumlarındaki kimi eksiklikler nedeniyle hiç değişmeyeceklerini söyleyen yirmi bir yaşlarındaki gençlerin, yirmisinde de otuzunda da olsalar yaşamları boyunca aynı toylukta kalacaklarını söylemek için alim olmak gerekmez. Ben öyle insanlar gördüm ki, yetmiş yaşlarında tüm yaşamlarını değiştirdiler. Çünkü yetmiş yaşına geldiklerinde hâlâ o inanılmaz canlılıklarını korumaktaydılar ve gördüler ki şimdi bu yaşlarında en sonunda artık değişiklikler yapabilmek ve olmayı istedikleri gibi olabilmek için gerçek olanakları vardı. Yaşlılığın, kendi içinde, köklü yapısal değişimler için engelleyici bir unsur taşıdığına inanmıyorum.

Burada söylemek istediğim şu: gerçekte her zaman kişinin yapısal bir niteliği olan, ama ancak yaşlanma sonucunda ortaya çıkan yapısal nitelikler kimseyi yanıltmamalıdır, ama bununla beraber, yaşlı bir insanın isteği, enerjisi, canlılığı ve cesareti olduğu sürece, değişebileceğinden gereksiz yere kuşku duyulmamalıdır.

Burada sakınmamız gereken durum, daha önce de değindiğim gibi, yaşlı insanı bütünüyle bir tüketici insana dönüştürmemek, kendi ölüm geçişini beklerken onun zamanı uyumlu bir biçimde geçirebilmesinin yollarını öğretebileceğimiz bir insan olmasını sağ-

lamaktır. Bu nedenle de yaşlı insana bir lütuf göstermemeliyiz, en azından genç bir insana gösterdiğimizden ne daha az ne de daha fazla. Hiçbir yerde lütufkârlığın haklı olduğunu sanmıyorum. Bir insan yaşamında başarısızsa ve bu başarısızlığı çözümsüzse merhamet gösterebilirsiniz, ama otuz, kırk yaşlarında yaşamlarının başarısız olacağını, bunun da çözümsüz olduğunu düşündüğümüz birçok insana karşı da merhametli olabiliriz.

Bu yaşlılıkla ilintili bir sorun değildir. Bu, her birimizin içinde olduğu varolma sorununun bir çıkmazıdır. İnanıyorum ki, yaşlı bir insanın nasıl daha canlı, daha ilgili olabileceği ve sık sık kendisine sunulan pasif bir tüketici yaşamdan nasıl korunabileceği konusunda ona yardımcı olabilme sorunu üzerine daha yoğun düşünmek bence çok önemlidir.

Bu alanda yapılması gereken daha birçok araştırmaların —eğitimde olduğu gibi— söz konusu olduğunu bilmekteyim. Ama sonuçta, bu iki unsur birbirlerinden çok farklı değildir. Yalnızca derste verilenlerle yetinen genç bir öğrencinin, uğraşısı doğrultusunda daha ilgili, daha etkin bir öğrenci olabilmesini nasıl sağlayabilirsiniz? Aynı sorun yaşlı insan için de geçerlidir. Yaşlı bir insanın şimdiye dek olduğundan daha canlı olabilmesini, kendini yaşama sevincinden uzak hissetmemesini nasıl sağlarsınız? Bu alandaki araştırmaların katkısının çok büyük olduğuna inanıyorum. Daha diri bir ilgiyi nasıl oluşturabilirsiniz? Tartışmalarla mı, okuyarak mı, sanatsal yeni bir ilgi alanıyla mı yoksa politik alanda yeni bir ilgi alanıyla mı? Politika derken, bir gazeteyi okuyup sonra okuduğunun iyi olduğunu kabul eden bir anlayıştan değil, ayırdına vararak, sorgulayarak, verileri irdeleyerek, gerçeği bulmaya çalışarak sorumluluk taşıyan,

yani başka bir deyişle olup bitenlere bir insan olarak tepki veren anlayıştan söz ediyorum.

Özetlersek; yaşlı bir insan da genç gibi kendisini çevreleyen dünyaya karşı daha çok tepki vermelidir. Tepki vermek; sorumlu olmak demektir. Yaşlı insan, eğlencenin nasıl yeniden yaratma olacağını öğrenmelidir —yaratıcı olabilmek için yeni bir yeti— bunun içinse ressam, şair olmaya, ya da herhangi bir uğraşa gereksinimi yoktur. Ona gerekli olan tek şey hayat dolu olmak, yani dünya ile içten ve bir bütün olarak ilgi kurabilmektir.

X. BARIŞ KURAMI VE STRATEJİSİ ÜZERİNE

Üzerine konuştuğum konu barış kuramına geldiğinde ortaya çıkan ilk soru: Barış nedir? sorusudur. Barış sözcüğünün ikili bir anlamı vardır: Birinci anlamı; savaşın olmaması hali ya da belli amaçlar doğrultusunda başarıya ulaşabilme adına gücün kullanılmamasıdır. Bu olumsuz bir tanımdır. Buna karşın olumlu olarak niteleyebileceğimiz anlamı; barışın tüm insanlık adına kardeşçe uyumu sağlaması durumudur.

İkinci tanım ilk ve en iyi açılımını, insanların birbirbirleriyle —bu önemlidir— ve doğayla uyum içinde yaşadıkları, ama yalnızca şiddetten ve saldırılardan uzak değil, aynı zamanda insanoğlunun gelişiminin endişelerden uzak, insan aklının ve sevme yetisinin tümüyle geliştiği bir durumda yaşadığı Mesih çağının kehanetle ilintili kavramında bulur. Hatta barış sözcüğü için Eski Ahit'te kullanılan İbranice sözcük olan **Şalom** bunu şöyle açımlar: Bütünsellik, uyum ve bir bütün olma durumu.

Bu anlamda bir barışın gerçekten uygulanabileceğine inanan birçok insan olduğu gibi, bunun bir ütopya olduğunu da savunanlar vardır. Bu noktada soru ütopyadan ne anlatılmak istendiğidir. Bunu gerçek anlamıyla kim tanımlayabilir? Birine kalkıp ütopyacı demek kolaydır. Şu özdeyişi onayladıklarından kendilerini gerçekçi sayan birçok insan vardır: «Şim-

diye dek olmayan, bundan sonra da olamaz.» Tarih, bu özdeyişin yanlışlığını yeterince kanıtlamıştır. Belki şöyle açımlanabilir. —mecazi anlamda— doğumun, hamileliğin birinci değil de dokuzuncu ayının sonunda olduğuna inananlar çoktur. Ben bu gerçekçilere «dokuz aylık gerçekçiler» demek istiyorum. Gerçekte bir ütopyanın «akla yakın» ya da «akıldışı» olduğuna Hegel'in gerçek olasılıklar analiziyle karar verilebilir. Ve bu analiz; statükoya ve geçmişe güvenmekten çok daha zordur.

Elbette ki, bu anlamdaki olumlu barış kavramı peygamberlikte son bulmadı. Kısmen Hıristiyanlık tarihinde, kısmen de Hıristiyan mezhepleri ve hareketlerinde daha da ileriye götürülmüştür. Laik anlamda ifadesini Karl Marx'ın kuramında bulmuştur. Bununla değinmek istediğim, Marx'ın kendi kuramıdır; kafalarında bunun karşıtını taşıyanlarca «Marksizm» diye sunulan kuram değil.

Barışın olumsuz olarak nitelediğim kuramı daha yaygındır. Bugün insanlar, barışa değgin konuşurlarken çoğunlukla insanlığın uyumlu dayanışmasının söz konusu olduğu ya da tinsel anlamda insanoğlunun tam olarak gelişmesini içeren bir durumu düşünmezler de, savaşın olmadığı bir durumu düşünürler. Burada, bizi bu anlamda bir barışa götürebilecek çeşitli yollar gösterilmiştir. Bunlardan biri; uluslar-üstü bir otoritenin güce başvurarak hiçbir ulusun savaşı başlatmamasını sağladığı politik bir yoldur. Bunun ucu; Dante'nin Evrensel Devlet'inden, Birleşmiş Milletler'e ya da bir dünya devleti düşüncesine dek gider. Ayrıca bir de ekonomik yol vardır. Bu da; barışın temeli olarak serbest ticaretin görüşünden, Fichte'nin barışın dayanağı olarak sunduğu otarşik devlet anlayışına gider. Ya da; bütünüyle politik olan, Wilson'un; savaşın demok-

rasileri, Sovyetler'in Sovyet sosyalizminin barışı garantileyeceği iddialarına karşı güven altına alacağı anlayışına dayanan yol. Askeri açıdan bugünkü duruma bakıldığında, «terör dengesi»nin aslında yalnızca «erkin dengesi» olan eski düşüncenin devamı olduğu gözlemlenebilir. Bunun sonucu olarak (ki bu önemli sayılacak bir adımdır) insanoğlu akla dayanır ve şiddet kullanmak, çıkarına karşıt olduğu sürece, neyse ki akla yakın davranacak ve şiddete başvurmayacaktır. Bunu on sekizinci yüzyılda görebiliriz. Bugünse, barış hesaplarını her iki tarafın dikkate değer bir biçimde akılcılığını temel alarak yapan, ABD ve SSCB'nin atom savaşı olasılığında nasıl davranacaklarını bulmaya çalışan savaş oyunları düzenleyicileri arasında görebiliriz. Söz konusu barış garantileri ya da olumsuz barış adına oluşturulan koşullar hiç başarılı oldu mu? Açıkça ortada ki hayır.

Atom savaşı olasılığı ile yeni bir hareket doğmuştur. İlk kez, şiddet mantığını yitirdi. Mantık ile anlatmak istediğim, belirli amaçların başarılmasına uygun araçların uygulanmasıdır. Tarihte ilk kez, amaçları adına savaş araçlarının kullanıldığı, kazanılmış bir savaş bile artık bu amaçları garantileyemiyor. Çünkü savaş insanın kendi yıkımı ile sona ermektedir. Burada birçok uzman bize şöyle söyleyeceklerdir: «Bu doğru değildir, ABD'de ilk birkaç gün içinde yalnızca yüz milyon insan ölecek ve birkaç yıl içinde de ekonomi yepyeni bir boyut kazanacaktır. Bu da şiddetin mantığının sarsılmadığının göstergesidir. «Bu düşünce biçimine sahip insanların «dokuz aylık gerçekçiler» olduğuna inanıyorum. Onlar, bu yıkımın yalnızca seksen ya da yüz yirmi milyon insanın yok olması sorunu olmadığını, toplumun sosyal, ahlaki ve insani yapısının da tümüyle yok olacağını unutuyor-

lar. Ayrıca, bu «en iyi sonuç»un beraberinde çılgınlık ve barbarlık kapsamında getireceği ek sonuçları önceden görebilmek oldukça olanaksız. Nitekim, son yirmi yılda terörün bilançosunun görünüşteki gerçek etkisi hayli fazla olmuştur. «Görünüşte» diyorum, çünkü inanıyorum ki, belirli bir süre için nükleer savaşın yok edici işlevinin iç yüzünün kavranışı akılcı, engelleyici bir etken olabilir. Ama, belirsiz denemeyecek bir biçimde, Küba Krizi, her iki tarafın akılcı düşüncelerinin felaketi önlediğini göstermiştir; ama o on üç günün ayrıntılı sonuçlarını gözlemleyen hiç kimse durumun aksi halde tersyüz olabileceği olgusundan (kriz sırasında Sovyet kararları için de aynı şey geçerlidir) ve bütünü kapsayacak bir felaketin olabilirliğinden habersiz olamazdı. Silahlanma yarışı sürdürüldükçe, silahlanmanın gelişmesinde teknolojik bir atılım olasılığı fazla oldukça, karşı tarafın saldırısına karşı duyulan korku karşılıklı olarak daha da büyüdükçe, nükleer savaşın akıldışılığı, sosyal ve tinsel akıldışılığa karşı bir savunma olmamaya başlayacaktır.

Bunun yanında, barış savunucularının şiddetin mantığı konusunda hiçbir (bunun yalnızca nükleer şiddet olması gerekmez) yanılsama taşımamaları gerektiği de önemlidir. Gandi örneği, en büyük gücün bile, pasif direnişin sonucu olarak, felakete uğrayabileceğinin sık sık tanıtı olarak gösterilir. Eğer Japonlar Hindistan'a girselerdi Gandhi'nin mücadelesi büyük bir olasılıkla, İngilizler'in egemenliğindeyken olandan farklı sonuçlanacaktı. Gerçekten de şiddet (insanlık tarihinin büyük bir bölümü ya açıkça ya da tehdit altında şiddet üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır) insanoğluna hemen her şeyi yapabilir. Ama yalnızca hemen hemen her şeyi yapabileceğini kavramak çok önemlidir. Şiddet; kimi insanlarla bildiğini okuyamaz,

onların tinsel yapılarını, inançlarını değiştiremez, bütün insanlar söz konusu olduğunda da sersemletmek, canlılığı ve insanın tüm yaratıcı potansiyelinin hayal gücünü tüketmek gibi bazı çok zararlı benzer olgular uygularsa, kendi bildiği yolda gidebilir. Şiddeti uygulayanlar, birçok durumda bu sonuçlarla ilgilenmezler. Ne olursa olsun, bu gibi sonuçların tarihi süreç içinde önemleri küçümsenemeyecek boyuttadır.

Varolan savaş tehlikesi konusuna dönersek; atom savaşına ilişkin olarak biz, birkaç hamlede mat olacak, ama hâlâ berabere kalmak için küçük bir şansı olan satranç oyuncusu durumundayız. Konu barış stratejisine geldiğinde bunun üzerine daha sonra değineceğim. Bu noktada soru barış kuramıdır. Burada barış kuramının, insanlık kuramım ve toplum kuramını, ayrıca hem insanda hem toplumda işleyen, görülebilir ya da henüz görülemez olan güçlerle ilgili dinamik kuramı gerektirdiği düşüncesine sahibiz.

İnsanoğlunun kuramına değgin aşağıda, savaşların her zaman kaçınılmaz olmalarına temel neden olarak gösterilen insanın saldırganlığının rolü üzerine saptamalar yapacağım. Son yıllarda bu tez üzerine yoğun çalışmalarım olması nedeniyle bazı ayrıntılara değineceğim. İlk söylenmesi gereken şudur: Tüm literatürde saldırganlık, düşmanlık, bozgunculuk kavramları öyle içiçe geçmiştir ki, birçok ilgili varsayımlar ve kavramlar tümüyle anlamsız hale gelmiştir. Eğer bir şey isteyen, almak için direten bir çocuğun saldırganlığından ya da amacının izinden gitmekte olan insanın saldırganlığından söz ediliyorsa ve bu «saldırganlıkla» yok etmek isteyen, eziyet etmek isteyen bir insanın bozgunculuğu ayrıştırılamıyorsa, elbette bir kuram oluşturulamaz, çünkü temelde farklı ve kısmen karşıt olgular üzerine konuşulmaktadır. Ol-

gular farklı olduğu için de tek ve aynı nedene bağlanamazlar.

Benim düşünceme göre kullanım kolaylığı açısından ayrıştırılması gereken bazı saldırganlık kavramlarına değinmek istiyorum. En başta, psikolojik olmayan, yalnızca eylemsel olan bir saldırganlık biçimi olduğunu unutmamalıyız. Yok etme dürtüsü taşımadan tahrip eden insanlar vardır. Bu insanlar buyrukları yerine getirir ve bir şeyi kurarkenki davranışlarıyla yıkarlar. Yıkımın büyük bir kısmının, yıkıcı insanın ne yaptığını göremeyeceği denli uzakta olduğu günümüzde bu çok kolaydır. Ben, bu anlamdaki saldırganlığı «organizasyon saldırganlığı» olarak adlandırıyorum ve itaat ettiği, yalnızca söyleneni yaptığından bozan ya da kurallara göre bozan, yeniden kuran kişileri düşünüyorum. Elbette burada araştırılması gereken psikolojik bir unsur vardır: Yıkıcı eylemlere karşı tepkisizlik. Ama bu da başka sorundur. Ne olursa olsun anlayışı, bu tür saldırganlığı olan insan yok etme dürtüsüyle güdülenmemiştir.

Belki de en önemli kavram olarak tartışmalarda kendini ortaya koyan; son yıllarda, Konrad Lorenz ve diğer birkaç yazar sayesinde daha da anlamlı hale gelen; insanın içinde ya da insanda içgüdüsel olarak doğuştan varolan, birçoklarınca cinsel güdü benzeri kabul edilen yok etme dürtüsü kavramıdır. Şimdilerde tartışılan bu güdü kavramını, nesneleri tahrip etmek için kendiliğinden ortaya çıkan ve büyüyen, kontrol altında tutulduğunda gücünü her zaman arttıran ve sonunda bir patlamaya yol açan heyecan olarak tanımlamak bence çok önemlidir. Bu kuramda, insan kendi yok etme güdüsünü doyuma ulaştırabilecek nesneler arar. Bu az ya da çok Konrad Lorenz'in diğer tezlerine karşıt olsa da, ortaya koyduğu kuramdır.

Söz konusu karşıtlık karmaşasını şimdi ayrıntılı olarak aktaramayacağım. Freud'un kuramında da yaşama ve ölüm arzusu ile kendi özgün güdü kuramı arasında, kavramların her ikisi üzerinde tam bir inceleme yapmadan Freud'un saldırganlık ve yıkıcılık kuramı hakkında konuşmayı zorlaştıran karşıtlıklar olsa da, biz burada Freud'un ölüm arzusu kuramında aynen görebileceğimiz düşünce üzerinde belirli bir biçimde uğraşmaktayız. Lorenz bunu kolay anlaşılır hale getirmiştir: Saldırganlık, karşıt politik tarafların varlığı nedeniyle ortaya çıkmaz, politik taraflar saldırganlık nedeniyle ortaya çıkarlar. İnsan, kendisi için içdünyasını ve durmadan büyümekte olan yıkıcılığını doyurabilecek durumlar yaratır. Bence, cinselliğe paralel olan yok etme dürtüsü varsayımının savunulamaz olduğu gösterilebilir. Bunu burada kanıtlamaya ayıracak zamanım yok. Özellikle son zamanlarda yapılan nörofizyolojik çalışmalar iyi birer göstergedir. Bunların arasından ben yalnızca önemli nörofizyologlardan Hernandez Peon'un bulgularına değineceğim. Hernandez Peon, diğer mekanizmalar gibi saldırganlığın da bir uyarı ve engelleme merkezinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu da, Freud'un ya da Lorenz'in hidrolik modellerindeki gibi kendiliğinden bir kişisel heyecanın ya da kendini çoğaltan bir heyecanın var olmadığı anlamına gelir. Antropolojik kaynaklara dayanılarak yok etmenin ölçütünün kişiden kişiye ve insana özgü genel bir yıkıcı gücün var olduğunu onaylamayı olanaksızlaştıracak şekilde değiştiği kanıtlanabilir. Freudyen bir ölüm arzusu düşüncesinde şu çağrışım yapılmalıdır. Freud'a göre ölüm arzusu biyolojik olarak üretilen ve tüm canlıların temelinde yatan bir unsur olduğundan, yalnızca insanlarda değil, hayvanlarda da var olmalıdır. Ama hayvanlar

konusunda elde bulunan verilere göre, temelinde saldırganlıkları daha az olan hayvanların saldırgan olan hayvanlara oranla daha erken öldüğü, erken hastalandığı hatta intihar ettiği —ki bu hayvanlarda rastlanmayan bir olgudur— yolunda hiçbir kanıt yoktur. Bu da, yalnızca hayvanlara ilişkin bulgularla bile her yaşayan varlıkta görülen normal bir eğilim olarak tanımlanan ölüm arzusu kuramının savunulamayacağını gösterir.

Doğuştan ve güdüsel olarak varolan yok etme dürtüsüne yönelik soruların tartışılması genellikle şu seçenekte noktalanır: Bir yanda Freud, Lorenz gibi «evet, bu içgüdüsel yıkıcılık vardır» diyen bilim adamları, diğer yanda da «hayır, hiç de öyle değil, yıkıcılık her zaman engellemenin sonucudur; öğrenilir, her durumda, toplumun baskısıyla ve çevreyle açıklanamayacak bir şey olmayıp, ayrıca insanın kendi organizmasında gizli olarak varolan bir şey değildir.» diyen, özellikle Amerikalı birçok bilim adamı vardır. Bu son görünüşün de, bizim, uyarıldığında saldırgan tepkiler üretebilen beyin merkezlerinin varolduğu konusundaki bilgilerimiz nedeniyle savunulması olanaksızdır. Bir hayvanın tehlikede olduğunu sezinlediğinde gerçekten saldırgan ve yıkıcı olduğunu biliyoruz. Benim görüşüme göre, yalnızca öğrenilen ya da çevre tarafından yaratılan yıkıcılık doğuştan varolan yıkıcı dürtü ikilemi için başka bir çözüm daha vardır. Bu çözüm, insan psikolojisinde kolayca saldırganlaşabilme durumunun varolduğu varsayımından oluşur. Ama —ki bu bizi diğer kuramdan ayıran noktadır— cinsellik gibi kendiliğinden olmayan ve sürekli kendi kendine gelişmeyen, buna karşılık öncelikle belirli bir uyarıyla harekete geçen saldırganlaşabilme durumudur. Uyarımlar olmadığında nörofizyologların bakış

açısına göre kendi beyin merkezi olan ve etkin engelleme eğilimiyle sürekli kontrol altında tutulan saldırganlık ortaya çıkmaz. Bu nedenle bunun anlamı şudur: sürekli kontrol altında tutulması gereken bir yok etme dürtüsü yoktur ama yıkıcılığa bir eğilim vardır ki bu belirli nedenlere tepki göstermeye her zaman hazır durumdadır. Peki bu nedenler nelerdir? Bunlar genel olarak temelde, bir hayvanın ya da insanın en önemli çıkarları tehlikeye düştüğünde ortaya çıkar. Hayvanın en önemli çıkarlarının tehlikesiyle; kendi yaşamı, (kendi türünün yaşamı da dahil olmak üzere) yavrusunu koruma, karşı cinse ve besin kaynaklarına (daha genişletilirse birçok açıdan beslenmeyle ve yavrusunu korumak gibi şeylerle yakından ilintili belli bir bölgeye girebilmek) yaklaşabilmesi kastedilmektedir. Bu tür yaşamsal tehditler söz konusu olduğunda, psikolojik olarak saldırganlıkla sonuçlanan şartlı tepki harekete geçmektedir. Tehdit söz konusu olmadığındaysa, kendiliğinden ortaya çıkan bir yok etme dürtüsü üzerine herhangi bir şey söylenemez.

İnsan ve hayvan saldırganlığı üzerine, hayvanlarla ilişkili araştırmalarında çok büyük başarılar elde etmiş olan Lorenz'in **Saldırganlık** (1963) adlı kitabında insan üzerine söyledikleri, hem birçok psikologa hem de bana göre çok yüzeyseldi. Bu çalışmada hayvanın, gerçekte yalnızca zorunlu olduğunda, gaddarlık güdüsü olmadan öldürdüğü sonucuna varılmıştır. Gaddarlıktan anlatmak istediğim yok etme hırsıdır. Hayvan psikologları bu kuramı güçlendiren birçok bulgu üretmişlerdir. (Örneğin, aynı türden hayvanlar arasında, dövüşen ve yenilen bir hayvanın ölmesi çok ender görülen bir şeydir.) En önemli çıkarlarına yönelik tehdide karşı bir hayvanın tepkisi biraz farklı bir özelliğe sahiptir; yani tehdit doğrudan kendisine yö-

nelik olduğunda. İşte bu noktada, az sonra değineceğim insan davranışıyla ayrımı ortaya çıkar. Hiç kuşkusuz insan, hayvandan daha saldırgan ve yıkıcıdır. Bu, Lorenz'in okuluna bağlı olanlar da dahil olmak üzere birçok bilim adammca onaylanmıştır. İnsan eğer yalnızca maymunların ya da şempanzelerin saldırganlığını, yıkıcılığını kişiliğinde toplasaydı, bugün bizim bütünüyle barışçı bir dünyamız olurdu. Oysa gerçek olan insanın böyle olmadığıdır.

O zaman neden insanın **tepkisel saldırganlığı** —en önemli çıkarlarına yönelik tehditlere karşı— hayvanınkinden daha fazladır? Bunun açıklaması çok zor değildir. Gerçek olan, insanın bilincinin olduğu ve yeni beyninin kendisine sunduğu olanakların hayvana tanınmamış olmasıdır. Her şeyden önce, insan ileriye bakar ve şimdi varolmayan ama gelecekte varolabilecek tehlikeleri önceden görebilir. Bu nedenle insan kendinin hayvanın aksine yalnızca **o andaki** tehlike ile değil, **ileride** olabilecek bir tehlikeyle de tehdit edildiğini hisseder. İkinci olarak, insan simgeler ve değerler yaratır, bunlar da kendisiyle ve varoluşuyla özdeş duruma gelmiştir. Bu simgelere ve değerlere karşı bir saldırı, en basitinden bu anlamda hayvanlarda olmayan en önemli ilgi alanına bir saldırıdır. Üçüncü olaraksa, insan kölesi olduğu idoller yaratır. Onlar olmadan gelişiminin kimi devrelerinde delirmeden ya da parçalanmadan yaşayamaz. Bu idollerin kölesi olmak, belirli bir evrede, insanın kendi tinsel dengesinin koşuludur. Bu idollere karşı her saldırı kendi en önemli çıkarlarına yönelik olarak algılanır.

Bununla ben, yalnızca Eski Ahit'teki Moloch, Astarte ya da Meksika dinindeki Aztek idollerini kastetmiyorum. Bugün tapındıklarımızı, ideolojik idollerimizi, milli egemenliğin, milletin, ırk ayrımı, din, özgür-

lük, sosyalizm, demokrasi, maksimum tüketim, organizasyon gibi idollerden söz ediyorum. Her şey putlaştırılmıştır, her şey insandan ayrı olan bir şeye dönüştürülmüştür. Bu nedenle de daha önemli, insandan daha değerlidir. İnsanlar idollere taptığı sürece her zaman sonuçta en önemli çıkarlarına yönelik idollerine karşı bir saldırıyla karşı karşıya kalacaklardır. İnsanlık tarihinde idollerine yönelik tehditten daha çok saldırganlık ve yıkıcılık yaratmış bir tehdit yoktur. Gerçek olan şudur ki, tek doğru olarak kendi tanrılarına inandıkları sürece insanlar her zaman kendilerini aldatmış olacaklardır. Ama bu aldanma, idollere yönelik bir tehdidin insanın saldırganlığının harekete geçmesinin ana nedeni olduğu gerçeğini değiştirmez. Dördüncü ve son olarak da, insanın inandırılabilme (etki altında kalabilme) özelliği vardır. Bir insan, kendi en önemli çıkarlarının (gerçekte tehdit edilmediği halde,) tehdit edildiğine kolaylıkla ikna edilebilir. Karşı görüşten birinden söz edildiğinde kullanılan ifadeyle beyni yıkanabilir ya da insanın kendisinden söz ederken söylediği gibi «eğitilebilir». İster bir insanın en önemli çıkarları tehdit edilir olsun, ister tehdit ediliyor olduklarına ikna edilmeye izin versin, öznel olarak davranış değişmez, aynıdır. İnsanın bu tepkisel yıkıcılığı ya da saldırganlığı hayvanınki ile ilke olarak aynıdır, ama belirtilen nedenlerden dolayı hayvanınkine oranla aşırı sınırsız ve derindir. Bu türde bir tepkisel saldırganlığın ana sorunun yok etme dürtüsü olmadığı açıktır, üstelik hemen hemen bunun tam tersidir. Bugünlerde yok etme dürtüsü iddiası bir örtü görevi yapmaktadır. Gerçekte insanın saldırganlığını arttıran tüm unsurların sorgulanmasının üzerine bir perde çekmektedir. Ana psikolojik sorunlar buradadır: İnsanın kendi idollerine karşı bağımlı-

lığı sorunu, eleştirel davranış eksikliği, etkilenme ve bütün bunlarla bağıntılı olarak insanın tam bir tinsel gelişmesinin eksikliği. Ama tüm bu unsurlar (ilkel toplumlar dışında) sömürü, erk ilkesi üzerine kurulu ve üretim güçlerinin gelişiminin eksikliği nedeniyle hâlâ gerekli olan ve olacak olan bugünkü toplum yapısının sonuçlarıdır. Bugünün insanı hep tutsak olarak yaşadı ve insanın doğasını anlamaya yönelik tüm girişimler, hayvanat bahçesinde belirli türdeki hayvanları incelemekten çok farklı değildi. (Birçok hayvanın tutsakken özgür bir durumda göstermediği saldırgan davranışlar sergilediği herkesçe bilinir. İlginçtir ki, biz bir zamandır özgür durumdaki hayvanları inceliyoruz, oysa bu insanoğlu için henüz olanaksız bir şeydir.)

Tepkisel saldırganlıktan biraz farklı ve özellikle insana ait olan ikinci türdeki yıkıcılığa **sadistçe-gaddar yıkıcılık** diyeceğim. Bu, öncelikle cinsel anlamda olmasa da elbette ki cinsellikte de gösterilebilir. İnsanların ve nesnelerin üzerinde tam bir güç sağlamak, yok olma ve eziyet etme sınırlarını zorlayana dek insanlar ve nesneler üzerinde tam bir egemenlik kurabilmek biçiminde kendini gösteren bir amaç taşır. Bu anlamdaki yüksek güç(erk) duygusunu hissetmek yalnızca eğer kaynağı, yani tarihten günümüze dek birçok insan tarafından hissedilen çaresizlik duygusu anlaşılıyorsa olanaklıdır. Bu duygunun bilinçli bir duygu olması gerekmez, çünkü kendi kendini aldatmanın bir sürü yolu vardır ve güçsüzlük duygusunu bilinçli olarak yaşamak rahatsız edicidir. Açıkça, eğer insan kendini yaşayan bir şey yaratabilmekte yeteneksiz buluyorsa, en azından onu yok etmek isteyecektir. Yaşayan bir şeyi yok etmek ise yaratılması kadar büyük bir mucizedir. Aralarındaki fark şudur: Yaratıcılık,

disiplin, yeteneklilik ve insanoğlunun tüm yetilerinin uygulanmasına dayanırken, yıkım, bugünlerde yalnızca bir silah ya da geçmişte güçlü eller ve yumruklar anlamına gelmektedir. Bu nedenle tekrar ve tekrar bireylerde ve sosyal sınıflarda etkin yaratıcı deneyimlerin olabilirliğinden daha çok yoksunluk gözlemlenmektedir - örneğin, Hitler'den önce Almanya'daki küçük burjuvalar ya da ABD'nin Güney eyaletlerindeki, sosyal olarak benzerlik taşıyan beyaz gruplar. Öyle ki, gerçek durumlarından ötürü zevk ve yaratıcı yetenek açısından en fakir olanlar sadistçe yok ediciliği diğer gruplardan çok daha sık sergilerler. Bu en yüksek erk duygusu, insanın varoluşunun tüm sınırlarını aşma, «Tanrı olma» duygusu, kendi sosyal varoluşu içinde bir böcek gibi hisseden birçok insan için yalnızca bir saat ya da on dakikacık sürse bile gene de ölmeye bile değecek bir şeydir. Bu insanlar için ölüm korkusunun etkili olmamasının nedeni budur; çünkü deneyimin kendisi ölmeye değerdir. İnsan gem vurulmamış, sınırsız bir güce gerçekten sahip olursa delirmeye başlayacaktır. Bunu simgesel anlamda söylemiyorum, gerçek bir durum olarak ortaya koyuyorum. Yarı deli insanlar genellikle insan varlığının sınırlarını kendilerine unutturan durumlara girdiklerinde çileden çıkarlar. Albert Camus, **Caligula**'da böyle birimin çok iyi ve açık bir çözümlemesini yapmıştır. Çoğunlukla kendinden geçme olarak tanımlanan, her şeye kadir, sadistçe bir yok edicilik insana özgüdür. Edebiyatta, hiçbir yerde hayvanlar bu biçimde betimlenmez. Kolay anlaşılabilecek nedenlerden ötürü bu insana özgü bir şeydir: Bir hayvan olarak güçsüzlüğü ile akıllı bir varlık olarak güçsüzlüğü arasındaki çekişmesi ve buna bağlı olarak üstesinden gelmek istediği etkisizlik duygusu.

Kısaca değineceğim üçüncü yıkıcı kişilik yapısı da nekrofilidir. Nekrofili sözcüğü çoğunlukla dişi bir cesetle erkeğin cinsel düzlemdeki sapıklığı için kullanılır. Bu sapıklığın göreceli olarak ender de olsa örneklerine rastlanmaktadır. Benim kullandığım anlamda bu sözcüğü ilk kullanan kişi Unamuno'dur. Ölümden altı ay önce, Franco yanlısı General Milian Astay'ın «Viva la muerte!» - «Yaşasın Ölüm!» sloganına karşı tepki gösterdiği Salamanca'da yaptığı ünlü konuşmasında kullanmıştı. Unamuno «Az önce anlamsız bir nekrofili çığlığı işittim.» demiştir. Bu anlamda nekrofili, Marinetti'nin fütürist bildirisinde de, çok önce, 1907'lerde az rastlanır bir açıklıkla, tanımını; mekanik ve cansız olan her şeye ve yıkıcılığa yönelik tutku olarak yaptığında kullanılmıştır. Nekrofili'nin tam karşıtı ise belirttiğim gibi biyofili'dir. Biyofili ise olağanüstü bir yaşam sevgisidir. Herkes gibi olmak istemeyen, yaşayan, büyüyen, farklı, özel bir haz tatmak isteyen, kendilerine ilişkin biçimleri, yapıları olan ve mekanik olmayan her şeyden özel bir keyif alan insanları anlatır biyofili. Bu noktada, nekrofili, biyofili ve Freud'un yaşam - ölüm arzusu kavramları arasındaki ilişki üzerine konuşmanın tam sırasıdır. Yalnızca şunu söyleyeceğim: Bana göre ana ayrım; Freud'da ölüm arzusunun biyolojik açıdan normal bir olgu olduğu, bana göre ise ölüm tutkusunun —nekrofili— patolojik bir olgu olduğudur. Diğerleri içinse, son yıllarda yürütülen birçok başarılı çalışma, kliniklerdeki Rorschach testelerinde, yaşayan insanların belirli semptomlarda ölü ve çürümüş olanın açıkça ayırdedildiğini ortaya koymuştur. Şimdilerde bu konuyla ilintili birçok veri bulunmaktadır. Şu gözlemle bu bölümü noktalamak istiyorum: Barış kuramı için; çok daha geniş çapta bir insan kuramına ve insancıl - dinamik

antropoloji ya da —özellikle— insancıl bir psikanalize gereksinimiz vardır. Psikanalizden ne anlatılmak istendiği sorusu üzerineyse Herr Marcuse ve benim, örneğin, çok farklı görüşlerimiz vardır. Ama bu antitezlerin derinine inmek şimdi bizi konudan uzaklaştırır.

Toplum kuramı ile ilintili bir tek şu nokta üzerinde duracağım: İkinci endüstri devrimi döneminde, toplum insanın saldırganlığının artmasına neden olacak, oldukça belirgin koşullar yaratmıştır. Burda, her şeyden önce değinmek istediğim, akıl ve duygu arasında büyüyen ayrılıktır. Bence, biz, yavaş yavaş ılımlı ancak kronik bir gelişmeye yaklaşmaktayız, bu, duygu ve düşünce arasındaki ayrımla bütünüyle ortaya çıkan şizofrenidir. Sonuç yalnızca düşmanlık değil, aynı zamanda yaşama yönelik düşmanlık ve ilgisizliktir. Ve yaşama karşı ilgisizleşme insanın kendini ve başkalarını yok etmeye hazır olma durumu için belki de yıkıcılıktan çok daha büyük bir tehlike oluşturur. Barış tartışmalarında bu durum gözardı edilmemelidir. Barış **stratejisi** üzerine birkaç söz eden daha söylemek isterim: İnanıyorum ki burada yalnızca verili sosyal koşullar kapsamında bir stratejiden bahsedebiliriz. İnsanın ve toplumun köklü bir değişimi için (bu her ikisini de içerir) çok az zamanımız kaldı. Endüstri toplumunda devrimle ilgili konuşmalar gerçekte bununla ilgili olan insanların doyumunu olanaklı kılmaktaysa da, aksi halde de hiçbir zemini olmayan bir gerçeğin üzerine kurulmuş olacağı için anlamı kalmaz. Bu nedenle; gelecek beş-on yıl içinde hüküm süren koşullarda barış adına ne yapılabileceği konuşulmalıdır.

Ben, barış şansının çok az olduğuna inanıyorum. Ama, aynı biçimde inanıyorum ki, kişinin ve toplumun yaşamı üzerine hiç kimse yüzdelerle konuşup he-

sap yapamaz; ancak gerçekte böyle bir olanak varsa plan yapıp, etkin olunabilinir. Bu gerçek olanağın hâlâ varolduğuna da inanıyorum. En iyi olasılıkla bizi otomatik durgunluğa yöneltecek bir döneme gelecek de olsak, insan ve toplumdaki gerçek değişimler üzerine kurulmaları nedeniyle gerçek bir barışa yöneltebilecek önlemler alınabileceğine inanıyorum. Ancak olumlu anlamda barış, uzun dönemde savaşın olmaması anlamında bir barışı garantileyebilir. Varolan insan ve toplumsal güç oranları sürdükçe barış çok belirsiz olacak ve biz atom çağında her dakika tümüyle yok olmakla yüz yüze geleceğiz. Bu noktada barış stratejisi unsurlarından birkaçına değineceğim.

1. Savaş stratejisine karşıt olarak —ki bu temeldir— karşı tarafı yenilgiye uğratmaktan sakınmaya dayalı bir barış stratejisi olmalıdır. Bunun nedenleri kolay anlaşılır, son on-yirmi yılın sonuçlarından da bunu gözlemleyebiliriz. Eğer kişi diplomaside ya da Soğuk Savaşta karşı tarafın siyasetini olabildiğince çok yenilgiye uğratmaya kalkışırsa, bu yalnızca karşı tarafın siyasetinin güçlenmesine yarayacaktır. Yeni birçok atmaca başa gelecek ya da önceleri barışçı taktikleri benimseyenler, taktiklerini bu atmacaların yönünde değiştirecektir. Bir tarafın, karşı taraf diplomatik yenilgilere uğratarak barış adına çalışması düşüncesi yanlıştır. Ondokuzuncu yüzyıl devlet adamları bunu iyi bilir ve bu doğrultuda davranırlardı. Bugün insanlar bunun daha az bilincinde gibiler. Barış için tek strateji karşılıklı çıkarlara söz hakkı tanımaktır. Bu da bütünüyle dürüstçe konuşmaya ve gerekirse, bu çıkar alanlarının dışında kalan toplumların eşzamanlı nötralize edilmesiyle varolan çıkar alanlarını tanımaya bağlıdır. Gene de şunu vurgulamalıyım; nötralize etmek, bu ülkelerde herhangi

bir devrimin oluşmasına izin vermemek değildir, yalnızca bu devrimlerin uluslararası güç dengesini bozamamasını, değiştirmemesini, yani büyük güçlerce kendi dış politika amaçları adına kullanılmamasını sağlamaktır. Tüm bu amaçlar başkaları eklenmezse gene de yetersiz kalırlar.

2. Barış stratejisinin amacı, çılgın bir hesaplamayı sona erdirmek için ve savaşa karşı, tüm ülke yöneticileri üzerinde kamuoyuyla bir baskı uygulamak amacı ile barış düşüncesi adına geniş halk kitlelerinin seferberliğidir. Bu da öncelikle olgular doğrultusunda aydınlanma demektir. Eleştirel düşünceye yönelik eğitim, barış ve dış politika konusundaki düzenbazlığı ortaya çıkarmak demektir. Söz konusu barış hareketleri bunu bir dereceye kadar başarmıştır. ABD son yıllarda kamuoyunda özellikle Vietnam konusunda barış hareketlerinin baskısının başarısına örnektir. Ama bu bile yetersizdir.

Bu barış hareketleri bunu belli bir dereceye kadar başarıyla yerine getirmiştir. ABD son yıllarda kamuoyunda, özellikle Vietnam konusunda barış hareketlerinin baskısının başarısına örnektir. Ama bu bile yeterli değildir. İnsan aklını ve mantığını etkilemek için bu yeterli değildir; insanın bütününü yani duyguları da etkilemelidir. Bugün, bütün dünyada tüketici kültürümüzün yaşama biçiminden ve stilinden derin bir doyumsuzluk duyan pek çok insan vardır. Bu sık sık akla getirilmeyen doyumsuzluğun ayırdında olmak çok önemlidir. McCarthy kampanyasının bu doyumsuzluğu harekete geçirmesi ve doyumsuzluğun Amerikan toplumunun geniş bir tabakasında varolduğunu ortaya çıkarması, bu kampanyanın bir sonuca bağlanmak açısından belki de en can alıcı anlarından biriydi. Ama, hepsi bu kadar da değildi. Sonuçta,

gereksinimi duyulan şey, insanın makinenin bir parçası olmadığı, pasif kalmadığı, etkin bir katılımcı olduğu, içinde yaşarken sıkıntıdan ölmediği, insana yaraşır bir toplumun görüntüsünün gösterilmesidir. Çoğu insan bunu hissetmektedir, ama genellikle bilinçsizce. Bu duygu yalnızca insanın aklının içine ya da savaştan korunma konusuna duyduğu ilgiye değil, bütün benliğine yöneltilen etkilerle bilinçli hale getirilebilir. Daha önce sözünü ettiğim idollerin mistisizmini ortadan kaldırmak için sistematik ve yoğun bir çabaya gereksinimiz vardır. İnsan idollere taptığı sürece kendi yaşamına ve diğerlerine evet diyebilen, özgürce düşünüp eyleyebilen bir konumda değildir. Şiddetin ve nefretin yavaş yavaş yok olabilmesi idollerin reddedilmesi ya da onlara karşı mücadele verilebilinmesiyle derinden ilgilidir. Nefret ve şiddet, inanıyorum ki, barışta bile gene kendilerine hizmet ederler. Olanaklarımızla sınırlı ve bağlı olduğumuz bu nükleer silahlar çağında, nefretin ve şiddetin parlaması hangi amaca hizmet ederse etsin, barış adına bir tehlikedir. Bu konuda ütopik olarak kabul edilenlerin arasında bile birçok farklı görüş vardır.

Bu barış hareketi bu nedenle ancak kendinden bir barış hareketi olarak başlayıp akılcı bir insancıllığa uzanırsa, eğer insanın bütününe —bu endüstri toplumunca yaratılan, canlılıktan yoksun olma nedeniyle acı çeken insana—karşılık verecek bir konumdaysa, eğer yeni bir insan ve toplum görüntüsünü kurabilirse başarılı olabilir. Barış hareketinin insanlar ve böylelikle, dolaylı olarak yöneticiler üzerinde başarıya ulaşıp ulaşmayacağı, ancak tahmin yürütülebilecek bir konu olarak kalır. Ama ben, varolan koşullarda barış için bundan daha uygun bir girişim yapılamayacağına inanıyorum. Uzun dönemde ancak toplumda kökten bir değişim kalıcı bir barışı getirebilir.

İTAATSİZLİK ÜZERİNE

Yazarın 1980 yılında, ölümünden hemen önce bir araya topladığı bu denemeler derlemesi, yirminci yüzyılın büyük psikolojik ve sosyal düşünürlerinden birinin yapıtlarını özetleyen, etkileyici kişisel bir bildiri niteliğindedir. Dr. Fromm, tam olarak insanca bir yaşam için gerekli temel öğeleri (ilişki, kök, aşma ve özdeşlik gereksinimleri) belirledikten sonra bunların gerçekleştirilmesini engelleyen sosyal yapılaşmaları eleştirir. Teknik açıdan gelişmiş ulusların yarattığı yeni insan türünü betimler: *tüketici insan,* sahip olmaya ve tüketmeye kendini adamış, ama yalnız, sıkkın kaygılı bir bebek, tehlikeli derecede itaatkar bir düzen adamıdır. Fromm'a göre hem kapitalizm, hem de totaliter komünizm, insan hayatını yadsıyan bir endüstri bürokrasisi olma yolundadır. Kapitalizmi, insanların nesnelerden, yaşamanın mülkiyetten, çalışmanın sermayeden önemli tutulduğu gerçek, insancı sosyalizmin ideallerinden habersiz olmakla, komünizmi de bu ideallere ihanet etmekle suçlar.

Dr. Fromm bu kitabında kahramanca "itaatsiz" Bertrand Russell gibi kişileri överek insan ruhunun en soylu özlemlerini akıcı bir dille ifade eder, yaşlılığın manevi bir fırsat olduğunu açıklarken düşünceleri sevgi, yaratıcılık ve yaşama yönelir.

Erich Fromm, *Sevme Sanatı* ve *Özgürlük Korkusu* adlı önceki kitaplarında üzerinde durduğu, sevgi yücelme ve varoluş psikolojisi konularındaki yalın yenilikçi düşünceleriyle ün yapmıştır.

1680